STJEPAN ANTOLJAK

BAN PAVAO BRIBIRSKI »CROATORUM DOMINUS«

1.

O ovoj velikoj vladarskoj ličnosti hrvatske povijesti pisali su mnogi naši povjesničari i naučni radnici, a i publicisti u raznim knjigama,[1] časopisima[2] i novinama.[3]

No unatoč toga, iako je Pavlu Bribirskom dano neobično istaknuto mjesto i posebna uloga u povijesti Hrvata, smatramo da je potrebno još jedanput, na osnovu izvora, reći nešto mnogo više, odredenije i realnije o njemu i njegovoj državnoj tvorevini.

Kao glavna karika u lancu ove izvorne građe poslužit će nam povelje i materijalni spomenici, koji nas upućuju kakve je sve časti i titule od 1272. godine pa sve do svoje dosta rane i iznenadne smrti obnašao ovaj snažni vladar na onome prostoru gdje je on bio neograničeni gospodar, tj. »dominus«.

[1] Npr. Vj. Klaić, Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347, MH, Zagreb 1897, 44—98; Isti, Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća I, Zagreb 1899, II/1 (1900); G. Novak, Pavao Bribirski, ban Hrvata i gospodar Bosne, Jadranska straža (otisak), Split 1932. Sva ova tri djela su bez bilježaka.

[2] Tako: Vj. Klaić, Pavao Šubić i sin mu Mladen, Vienac 5/1873, 23, 363—365; Isti, Ban Pavao I Šubić, Vienac 29/1897, 45, 719—722; Isti, Ban Pavao Šubić, Zadrugar (kalendar) 1913, 89—91; Nikola Čović, Pavao Šubić, ban Hrvatske i Dalmacije i gospodar Bosne (K 600-godišnjici njegove smrti), Napredak (kalendar), 7/1913, 113—120; G. Novak, Veliko doba hrvatskih primorskih banova. Ban Pavao Bribirski, Jadranska straža X, Split 1932, 50—53, 85—89, 131—135 (također bez bilježaka).

[3] Vj. Klaić, Pavao Šubić i sin mu Mladen, Narodni List 12/1873, 69; R. Horvat Banus Pavao Šubić, Agramer Tagblatt 27/1912, 200, I i Die Drau 45/1912, 199, 2—4; A. Malkanec, Bosna i Hrvatska za bana Pavla Šubića, Novosti 23/1929, 5, 8, 6, 22, 8, 9; Isti, Banovi Pavao i Mladen Šubić, najsvjetlija stranica hrvatske povijesti, Hrvatski dnevnik 5/1940, 1323, str. 19—20.

2.

Ličnost Pavla Bribirskog, koji je vršio određenu službu i nosio izvjestan naslov, susrećemo prvi put u izvoru 1272. godine. Naime, tada se pored ugarsko-hrvatskoga kralja Ladislava III (IV) Kumanca (1272—1290) i trogirskoga biskupa Kolumbana navodi i ime »nobilis viri domini Pauli potestatis« ovoga istoga grada.[4]

Međutim, dok se u listini od 6. II 1273. (Trogir) govori o »domini Pauli potestatis Traguriensis«,[5] već u povelji od 5. V ove iste godine, izdanoj u Splitu, piše o »temporibus Johannis venerabilis archiepiscopi Spalatensis, domini comitis Pauli de Birberio *illustris comitis* (S. A.), domini Mauricii bani maritimi Spalatensium egregie potestatis«.[6] Naime ovdje Pavla susrećemo po prvi put kao splitskoga »illustris comitis«, dok je potestat toga grada bio sam primorski ban Mauricije, što je malo neobičan slučaj! Međutim, već 12. VIII 1273. piše kralj Ladislav iz Budima »Paulo bano«, kojega i u listini (s istim datumom), upućenoj Trogiranima, titulira s »... Paulo, qui vicem gerit pro bano maritimo«.[7]

Znači da je već tada, a po našem mišljenju i još nešto prije toga,[8] postao zamjenik primorskoga bana ili sam ban, umjesto Mauricija, te se pred ovim istim Pavlom, doduše anonimnim, kao »bano marittimo«[9] u Solinu vodi čak 21. VII 1274. i jedna raspra.[10]

I dok se Ladislav još 10. VIII 1273. (iz Budima) obraća anonimnome »comiti civitatis Spalatensium«,[11] što je svakako Pavao,

[4] T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae VI, Zagreb 1908, 4 (31. VIII—18. IX 1272); M. Barada, Monumenta Traguriensia I/1, MSHSM 44, Zagreb 1948, 416 (18. IX 1272), 449 (28. XII 1272).

[5] Monumenta Traguriensia I/1, 460 (6. II 1273).

[6] SCD VI, 30 (5. V 1273). O tome piše i J. Mikoczy ovo: »Anno inquit, 1273 comes Paullus de Birberio Comes Spalati usque ad annum 1278. Mauritius Banus Maritimus et Potestas...« (Josephi Mikoczy Banorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae ad seculum XIV. vsque perducta series Anno Domini 1792, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku XI, Zagreb 1872, 178).

[7] SCD VI, 43, 44 (12. VIII 1273). Ove obje povelje datira Vj. Klaić sa 13. VIII 1273. god. (Bribirski knezovi od plemena Šubić do god. 1347, 47).

[8] Gl. o tom i Vj. Klaić, o. c., 45.

[9] Kao prvi poznati »totius maritime provincie studiosus exercitator« (1182) naveden je comes Maurus (SCD II, 180), koga Vj. Klaić krivo stavlja u 1181. godinu (Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301), Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva I, Zagreb 1899, 235). Inače se Dionizije, koji se 1183. zove »Dalmacie et Chroacie banus«, u povelji od 1184. piše i »maritime prouincie bani« (SCD II, 184, 189). Prema Klaiću »to su dva sinonima za jednu te istu stvar, da se dakle Hrvatska s Dalmacijom također zvala »primorska pokrajina ili oblast«. Ujedno on drži da je u razmaku od 1102—1125. god. uvijek bio »samo jedan ban, kao i za narodne dinastije« (o. c., Vjestnik... I, 236, 243).

[10] SCD VI, 74, 75 (21. VII 1274).

[11] SCD VI, 42 (10. VIII 1273).

to se ovoga istoga velikaša u jednoj splitskoj darovnici od 23. VIII iste 1273. nastavlja nazivati »domini Pauli de Birberio illustris comitis«, kome je sada umjesto Mauricija »Rogerio Suppi de Firmo Spalatensium potestatis«. Ta je titula Pavlu ostala i u ispravi od 19. II 1274. (Split), gdje se spominje onaj isti potestat (Rogerii Lupi de Firmo potestate Spalete[12]). Ali već u listini od 21. II 1275. (Split) piše se samo o »domini Pauli de Birberio illustris comitis«,[13] a ne i o potestatu.

Istom u zadarskoj originalnoj povelji od 7. VII 1275. nailazimo na »... comite Paulo de Birbirio bano maritimo«,[14] tj. u časti pravoga primorskoga bana, kojim se nazivom, u darovnici kralja Ladislava od 21. VII ove iste godine, među svjedocima kiti i potpisuje i Nikola (Nicolao bano maritimo).[15] To bi značilo da je Ladislav skinuo s vlasti primorskoga bana Pavla, koji je tu čast obnašao 2 godine, te postavio ovoga Nikolu,[16] koji se je ńeko vrijeme uz to nazivao »banus totius Croacie, Dalmacie« ili samo »banus totius Croacie«, a Joakim »banus tocius Sclauonie«.[17] Uporedo s tom dvojicom u splitskoj povelji od 26. VII 1275. i dalje se Pavla titulira s »domini Pauli de Barberio(!) illustrissimi comitis«, a u ulozi potestata imamo »domini Vite Cerni Mergne de Jadera egregii Spalatensium potestatis«,[18] prvoga dakle Zadranina, koji je u Splitu obnašao ovakvu službu po želji i volji Pavla Bribirskoga, njegovoga zaštitnika. Taj isti najistaknutiji član bribirskoga roda i dalje je upisan u protokolu raznih vrsta povelja grada Splita. Tako ga se u onoj od 31. VIII 1275. naziva »domini Pauli Stepconis *incliti* (S. A.) comitis«, a njegova zamjenika »domini Vice Zerni de Jadra egregi potestatis«, čija, po svoj prilici, majka Draga (Draga relicta Cerne de Merga Jadratina) ima posjed u Račici kraj Zadra. I u darovnici od 15. X 1275. (Split) opet se ovu dvojicu titulira kao »domini Pauli de Birberio illustris comitis, domini Vite Cerni Mergne de Jadera egregii Spalatensis potestatis«.[19] I dok se 1275. god. u jednoj darovnici kralja Ladislava u korist Trogirana (valjda kasni prijepis) među svjedocima uz Joakina (Johanne bano Sclavonie) nalazi ponovno i

[12] SCD VI, 47 (23. XI 1273), 68 (19. II 1274).
[13] SCD VI, 103 (21. II 1275).
[14] SCD VI, 111 (7. VII 1275).
[15] SCD VI, 115 (21. VII 1275).
[16] Gl. Vj. Klaić, Bribirski knezovi..., 48, 49. J. Mikoczy pak ne prihvaća mišljenje Luciusa, Farlatija i Vitezovića da je ovaj ban (1275—1278) iz roda Bribiraca (Josephi Mikoczy o. c., Arkiv... XI, 170—176), u koje ga ubraja i čuveni C. de Fresne du Cange i naziva Pavlovim bratom (Caroli du Fresne domini du Cange, Illyricum vetus et movum, sive historia regnorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosniae, Serviae atque Bulgariae..., Posonii 1746, 216, 159).
[17] SCD VI, 109 (16. VI 1275), 115 (31. VII 1275), 121 (11. VIII 1275) itd.
[18] SCD VI, 115 (26. VII 1275).
[19] SCD VI, 125 (31. VIII 1275), 126 (16. IX 1275), 129 (15. X 1275).

po zadnji put i Nikola kao »bano maritimo«, u kupoprodajnom originalnom ugovoru od 5. VI 1276. god., učinjenom u Splitu, susrećemo sada Pavla pod malo čudnim naslovom »domini bani Pauli incliti *domini* (S. A.)«, a uz njega »Vice Zerni de Jadra comunitatis potestatis«.[20] U listini od 20. V 1277. (Split) pišu se ovaj velikaš i onaj Zadranin samo »domini Pauli de Birberio illustris comitis, domini Vite Cerni Meregne de Jadria (*honorabil/e)* (S. A.) Spalatensi potestate«.[21] To bi, po G. Novaku,[22] bio dakle zadnji spomen Pavla Bribirskoga kao splitskog kneza, a mi bismo još dodali kao »slavnoga kneza«, zapravo počasnoga, što je ipak prilična razlika od običnoga gradskoga kneza bez one kićene titule. I dok se u povelji od 30. VI 1277. navodi »Vitum de Cerna honorabilem potestatem«, koji se već 22. XI 1278. kiti proširenom titulom »et comitis Brazze«, ispred njegova imena nalazimo sada umjesto Pavla na njegova brata »domini Mladini filii quondam comitis Stepconis de Breberio *illustris comitis* (S. A.) Spalatensis«.[23]

Nekoliko godina zatim (1282) izdaje »Paulus banus Maritimus« povelju u Kninu u prisustvu brojnih ličnosti i »nobilibus Regni Croatie«. Ovu je listinu, ovjerovljenu banskim pečatom, sastavio i napisao magister Iva pisar (scriptor) njegova dvora (curie nostre) a odnosi se na darovanje jednoga sela sa strane Pavla i braće mu Jurja i Mladena I u korist Radoslava Dolgomuda i njegovih baštinika.[24] Godine pak 1283. u Klobučcu u prisustvu »bani Pauli«, njegove

[20] SCD VI, 152 (1275), 171 (5. VI 1276).
[21] SCD VI, 201 (20. V 1277).
[22] G. Novak, Povijest Splita I, MH, Split 1957, 306.
[23] SCD VI, 206 (30. VI 1277), 267 (22. XI 1278).
[24] Kako do sada ta povelja nije objelodanjena i poznata, donosimo je ovdje u cijelosti i ona glasi ovako: »Nos Paulus banus Maritimus memorie commendantes significamus quibus expedit uniuersis per presentes quod cum quedam particula terrę Tusene selo uocata temporibus retro transactis post obitum adhuc Stephani Bani tocius Sclauonie filii Dragun bone memorię, per iudices nescimus quos de Tynino nomine terre castri, et castrensium fuisset fatigata et incitata, et huius modi incitatis, seu questio demum nostre et fratrum nostrorum Georgii comitis de Almisio Tragurio et Sibinico, et Mladeni comitis de Spaleto fuisset audientie deuoluta; nos amore iustitie et ratione nostri Banatus quem ex Regali gratia habebamus in maritimis sicuti notis ex offitio incumbebat ius dicta particula tere de Tusene selo uocata si terra castrensis fuerit nec ne firmam, et generalem inquisitionem presentibus Pribinna filio minta Vgrino filio Marc comitibus Bribiriensibus Boreno comite filio comite filio Desceni Stephano filio Hub Jursa comite nostro Tiniensi Chebriano filio Namsa et Stepsa fratre eiusdem Michaele comite de Nona Slauogost filio Stepano de Posedarje de *Snachech* (S. A.) et Belsa eiusdem proximo filio Cheprena Poznano comite de Buchan, Radossio filio Sebest, Budislao .. et Moyano setnico et *iudice nostro* (S. A.) Tyniensi et Radco setnico de Oporomenia ac aliis *nobilibus Regni Croatię* (S. A.) quam pluribus qui tunc temporibus nobis casualiter aderant celebrauimus cum instantia diligenti et cautela, ubi inter cetera eadem particula terre Tuseneselo uocata reperta et inuenta est ex assertione ueridica uirorum idoneorum esse plus libera, et

braće i mnogih drugih plemića »et magistratuum Sclavonie« vode Trogirani sa Splićanima i Šibenčanima spor. U jednoj pak povelji, izdanoj u Zadru 19. X 1283. godine nailazimo da se Pavla naziva izravno »bano Sclauonie«,[25] tj. Hrvatske. U svojstvu primorskoga bana Pavao se javlja 10. I 1284. (Nona),[26] a samo kao ban u suvremenoj izvornoj noti trogirskog vijeća od 16. X i 6. XI 1284, a tako i u listini izdanoj u Trogiru 15. IV 1285. godine.

Ovakvo tituliranje Pavla u svojstvu bana bez ikakva daljeg dodatka nastavlja se i u listinama od 18. X 1288. (Trogir),[27] te u onoj od 25. VII 1289, izdanoj u Zadru.[28] U povelji sastavljenoj u Ninu 2. II 1290. čak se naziva »domini Pauli incliti bani maritimi«, a u pismenom ugovoru koji je Pavao Bribirski s braćom sklopio preko svoja dva poslanika i opunomoćenika, zadarska građanina, s Republikom sv. Marka (on je sastavljen u Veneciji) 14. V 1290. godine, citira ga se samo sa »egregii viri domini Pauli Breberiensis bani«.[29]

immunis a iurisdictione terre castri quoniam castrensis et hereditaria Radoslay Dolgomud de Lucarich unde nos cum predictis fratribus nostris Georgio, et Mladeno comitibus ipsam particulam terre Tuseneselo uocatam cognoscentes esse plus liberam quam castrensem et hereditariam ipsius Radoslay fuisse *ab antiquo* (S. A.) permisimus, et contulimus, eidem Radoslao Dolgomud et per eum suis heredibus heredumque successoribus iure hereditario sicut ius sue hereditatis deposcebat, pacifice possidendam, et habendam, et quiete, dando super his eidem Radoslao *pristaldum nostrum Tollenum filium Bogdani Radochich* (podvučeno drugom rukom: S. A.).

In cuius facti robur et testimonium presentes contulimus ipsi Radoslao Dolgomud presentes sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Tynino sabbato proximo ante festum Beati Martini confessoris. Anno Domini 1282. per manum magistri Johannis scriptoris curie nostre« (Kaptolski arhiv u Splitu — Ormar B — Ostavština I. Luciusa Br. 538, str. 150—152). Ova je povelja iz arhiva porodice Cindro u Splitu, a prepisana je rukom samoga Luciusa. Sa strane je napisano: »Paulus Banus Maritimę 1282 7 nouembris. Sententia de Tuseneselo Comittes de Almissio«. No kako postoje 2 blažena Martina konfesora, od kojih se jedan slavi u Trieru 15. XI, a drugi u Sensu 8. V, to bi mogla biti subota: 7. ili 14. XI ili pak 7. V. (Gl. za to: O. Grotefend, Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, Hannover 8 1941, 78, 128, 129).

[25] SCD VI, 434 (29. VI 1283), 445 (19. X 1283).

[26] »... Temporibus domini Ladislay magnifici Regis Hungarie..ac Pauli incliti bani maritimi et comitis...« (G. Praga, Atti e diplomi di Nona (1284—1509), Archivio storico per la Dalmazia XXII, Roma 1936, 21).

[27] SCD VI, 503 (16. X i 6. XI 1284), 524 (15. IV 1285), 619, 620 (18. X 1288).

[28] SCD VI, 661, 662 i M. Zjačić, Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (1279—1308), Zadar 1959, 110, 111 (25. VII 1289).

[29] SCD VI, 684 (21. II 1290), 696 (14. V 1290). U ugovoru koji je Pavao s braćom Jurjem i Mladenom sklopio s Venecijom (14. V 1290) govori dužd o »banatu vel comitatibus predictorum dominorum fratrum« kao i o »eorum *dominio*« (S. A.). Nadalje se navode njihove međusobne obaveze, a kao posebno izdvojena klauzula je bila osobna obaveza dužda da će se, ako stigne knez Juraj u Veneciju pri svome polasku na papinski dvor ili gdje drugdje, brinuti za njegovu sigurnost (SCD VI, 696—699).

I dok papa Nikola IV titulira Pavla nazivom »bano«, a braću mu Jurja i Mladena sa »comitibus Almasii«, dotle nešto kasnije Karlo Martel, prvorođenac Karla II, »princeps Salernitanus et vicarius in regno Siciliae« banu Pavlu i ovoj istoj dvojici braće pridijeva značajan naslov »*dominorum totius Slauoniae et Dalmatiae*«[30] (S. A.), tj. smatra ih gospodarima cijele Slavonije (Hrvatske) i Dalmacije, čemu ne treba dalji komentar.

Interesantno je da Karlo Martel, budući pretendent na ugarsko-hrvatski prijesto, poslije prijeke smrti Ladislava IV, kada piše knezovima Jurju i Mladenu, govori im što imaju učiniti u zajednici sa svojim bratom »viro nobili Paulo bano Sclavonie«.[31] Nagradu pak za usluge koje su ova braća Bribirski činila Anžuvincima u Napulju, udijelio im je napuljski kralj Karlo II na taj način što je Pavlu banu »Chroacie Dalmacieque« i braći mu knezovima Jurju i Mladenu kao i njihovim zakonitim nasljednicima i potomcima darovao gotovo svu Hrvatsku i Dalmaciju od humskog komitata pa sve do Senja, Gacke i Modruša sa svim barunima, vazalima, gradovima, tvrđavama i selima kao i sa svima otocima. Time je on potvrdio i istoimenu darovnicu svoga prvorođenoga sina Karla »kralja Ugarske«, kojoj se je pridružila i slična povelja majke mu Marije, ugarske kraljice i supruge Karla II.[32] Na ovakav je način pretežan dio Hrvatske i Dalmacije postao u pravom smislu »dominium« Bribirskih i samo je još mali korak manjkao pa da taj posjed pretvore u svoju državinu.

Ovom darovnicom još više su se produbli odnosi između napuljskoga dvora i Bribiraca, koji su radili na tome da kraljević Karlo Martel postane ugarsko-hrvatski kralj, iako je već Andrija Mlečanin vladao u Ugarskoj kao njezin okrunjeni vladar od 23. VII 1290. godine.[33] Dokaz tome je raznolik stav Splićana i Trogirana prema »Paulo bano« upravo u pogledu priznavanja za kralja Karla Martela. Već sasma uvjeren napuljski dvor da je ban Pavao na njegovoj strani, naziva ga ne samo »deuoto nostro« nego mu i otvara napuljske luke za prijevoz žita »per mare in Vngariam«. Ujedno se Karlo II i njegova supruga Marija obraćaju »Paulo bano Croatorum et comiti Georgio« s pozivom da dođu u Napulj.[34]

Kada dakle sagledamo sve ovo, onda nam postaje vrlo sumnjiva ona darovnica kralja Andrije II, izdana 1293. godine bez naznake svjedoka i mjesta. Isto tako i sama intitulacija je vrlo čudna, jer glasi: »Andreas etc. universis etc.« U njoj je i sadržaj i smisao Andrijina motiva udjeljivanja privilegija Bribirskima malo nelogi-

[30] SCD VII (1909), 2 (23. VII 1290), 57 (28. XI 1291).
[31] SCD VII, 65 (1291—1292), 121 (1292).
[32] SCD VII, 104, 105 (19. VIII 1292); Vj. Klaić, o. c., 57, 58.
[33] Vj. Klaić, o. c., 52, 54.
[34] SCD VII, 123, 124 (1292), 127 (18. I 1293), 145 (8. VII 1293).

čan. Ta i sam T. Smičiklas na kraju ove objelodanjene povelje, nabrajajući gdje se sve ona nalazi, završava: »Listina u ovom obliku sumnjiva.«[35] Naime, po našem mišljenju, čudna je izjava Andrijina da su mu upućene molbe »Pauli bani maritimi, Georgi et Mladini comitum fratrum suorum« preko brojnih poslanika i napose preko jednoga redovnika. U njima su ga ti Bribirci molili da bi on, s obzirom na mnoge usluge koje su učinili njihovi pređi i oni sami Andrijinim prethodnicima, kraljevima Ugarske, poklonio njima i njihovim nasljednicima i potomcima primorsku banovinu (banatum maritimum) sa svima pravima, koristima i banskim prihodima i dohocima, a oni će se za uzvrat obavezati u ime svoje i svojih baštinika da će ga s 500 vojnika pomagati u svim njegovim pothvatima bilo protiv vanjskih bilo protiv domaćih neprijatelja. Stoga on potaknut upornim molbama ovih svojih vjernih daje primorsku banovinu sa svima pravima, koristima i banskim prihodima i dohocima njima i njihovim potomcima, uz rečene uvjete kao i još neke druge, u pravu vlasnost i vječno gospodstvo (iure proprietatis et perpetui *dominii)* (S. A.) i to da njega, tj. Andriju i njegovu majku, božjom milošću herceginju cijele Slavonije i primorskih strana kneginju (ducissam totius Sclavonie et maritimarum partium principissam) časno priznadu i u znak najvjernije pokornosti točno davaju darove u naravi i u dragocjenostima prema najopćenitijem običaju njegova kraljevstva. Ujedno naređuje da, kada ih pozove, imaju doći do njegove majke ili njega sami ili, ako su opravdano zapriječeni, da pošalju svoju braću ili sinove ili bilo koje druge njima odane osobe. Na kraju pak ove vrlo sumnjive povelje[36] garantira im da će ne samo sve

[35] SCD VII, 163, 164 (1293).

[36] Upirući se na onu Smičiklasovu bilješku o ovoj listini, J. Lučić je iznio da mu je taj privilegij »sumnjiv«. To je izazvalo začudo N. Klaić, koja nije opazila ovaj Smičiklasov osvrt na tu povelju, da je na ironičan način odbacila tu Lučićevu sumnju i ustvrdila da u tome privilegiju »nema ništa sumnjiva (CD VII, 163—164)« (J. Lučić, Ponovo o »Dva torza o srednjevjekovnoj hrvatskoj povijesti«, Historijski zbornik XXI—XXII, Zagreb 1968—1969, 559). I dok C. du Fresne začudo piše da je Pavao 1292. god. od kralja Andrije »Banus maritimus Bosnaeque Dominus, nuncupatus. Namque maritimam Dalmatiae oram Banatus maritimi nomine, iureque haereditario, propter res praeclare gestas, ab eo accepit« (o. c., 216, 159), dotle J. Mikoczy piše da su »1293. Paulus Banus, Comes Breberiensis, Georgius, et Mladinus, ejusdem Pauli fratres, ab Andrae III Banatu maritimo in perpetuum donantur« (o. c., Arkiv . . XI, 189, 195). M. Kurelac pak, baveći se odnosima I. Luciusa s Petrom Zrinskim, smatra da je ovu povelju od 1293. god. kojom kralj Andrija II (III) podjeljuje naslov *»Banus Maritimus«* (S. A.) Pavlu Bribirskom, njegovoj braći i nasljednicima, sam Lucius vidio. Čak drži vrlo vjerojatnim da ga je Marko Forstal, tajnik Petra Zrinskog — on je tu povelju donio u svome rukopisnom djelu »Stematographia« i ona se neznatno razlikuje od onoga teksta koji je također na temelju isprave iz arhiva Zrinskih objavio Lucius u svojim »Addenda vel corrigenda« na str. 63 — upozorio na ovu ispravu, koja se je nalazila u arhivu te porodice u Čakovcu,

ovo što je obećao održati nego da će ih kao i njihove potomke povrh toga i mnogim kraljevskim darovima obasuti, uzdajući se u njihovu vjernost i odanost.[37] Iz ove se isprave može stvoriti zaključak da je Andrijina neobična velikodušnost samo bila na štetu banu Pavlu i njegovoj braći, koji su se, da su prihvatili taj dar u obliku vlasnosti i vječnog gospodstva nad primorskom banovinom, morali obavezati, jer su to sami od sebe htjeli, kako stoji u toj povelji, da s 500 vojnika ratuju protiv svih Andrijinih neprijatelja, a to znači u prvom

te »mu je čak poslao *original* (S. A.) na uvid«, a »nije isključeno da je Lučić dobio ovu ispravu na uvid i od samoga Petra Zrinjskoga« (M. Kurelac, »Illyricum hoediernum« Ivana Lučića i ban Petar Zrinjski, Zbornik Historijskog instituta JAZU 6, Zagreb 1969, 147, 148). Međutim I. Lucius, govoreći o ovom privilegiju od 1293. god. kaže da se čuva kod knezova Zrinskih, potomaka bana Pavla, i da ju je on vidio (ch'habbi veduto). Ujedno u svojim »Addenda, vel corrigenda in opere De Reg. Dal. et Croat.« ponovno piše da se ta listina nalazi »apud Comites Zrinios eorum gentiles seruatum« i donosi je u cijelosti (G. Lucio, Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù, Venezia 1674, 132, 63, 64), ali ne »iz Forstalovog djela«, kako to dobro primjećuje M. Kurelac, koji navodi da »razlike u tekstu potvrđuju« da to nije učinio (M. Kurelac, o. c., Zbornik... 6, str. 148). No ipak se ova povelja, koju je ispisao Forstal iz tzv. Cartophylacium Chacatoriensis pod br. 490, i te kako razlikuje od one iste povelje koju su objelodanili Lucius, Fejer, Kukuljević i T. Smičiklas. U prvom redu Forstal/F ima: Andreas Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque Rex etc., a Smičiklas/Sm samo: Andreas etc. uniuersis etc. Zatim ona Smičiklasova povelja nema: militarium actuum et (? S. A.) erumpunt već: militaribus in quorum procordiis. Nadalje Forstal donosi samo: virtutum, a Smičiklas: ad virtutum; onda F. ima: appedenda, a Sm: appentenda; F: comulos, Sm: cumulos, F: virtutis, Sm: vituosis, F: materia, Sm: merita, F: in virtutum, Sm: virtutum, F: capax, Sm: capux, F: decremenda, Sm: decrementa, F: Martini, Sm: maritimi, F: Aeremitarum, Sm: heremitarum, F: universis etc., a Sm: vniuersis, assumentibus... militarem, što je ogromna razlika. Nadalje F: humillimis, a Sm: humilibus, F: Domini etc., a Sm: domini sub praefatis... convocati, što i opet ukazuje koliko je riječi Forstal namjerno ispustio. Onda ima F: factum, Sm: factam, F: realis, Sm: regalis, F: quod, a Sm: quoad. Na osnovu ove povelje zaključuje Forstal uz ostalo da se iz ovoga vidi kako naslov bana primorskih strana pripada Zrinskima po pravu / Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — R 3031: Stemmatographia Mavortiae Familiae Comitum de Zrin, ob oppressos et de triuphatos toties Ottomanos, toto Orbae conspicuae directione et auspiciis Celeberrimi Ducis et Herois Nicolai à Zrinio, Illyricorum Regnorum Proregis, Aurei Velleris Equitis, S. C. Majestatis Consiliarii Intimi incepta. Jussu deinde cura et sumptibus Mariae Sophiae de Löbl, ejusdem Viduae, Per R. P. P. Marcum Forstal Hybernum, Ord. S. Augustini, SS. Theolog. Doct. et Profess. ac per Austriam Provincialem, ejusdemque Herois Theologum conciunata et absoluta, 20', 21, 21'. Djelo je, po mišljenju F. Šišića, nastalo 1664. god. i ovaj prijepis odgovara rukopisu koji se čuva u Državnom arhivu u Beču, tj. bečkom originalu. Inače se ova povelja nalazi u poglavlju ovoga Forstalova djela pod naslovom »A Gothorum seu Slavorum regibus descendunt Zrinii. Ostrovius, Totilae frater eorum Genarcha. Ab eo Familia nomen habet, et originis Domum« (o. c., 13'), te pod titulom »Paulus Dalmatiae, et Croatiae Banus, Comes Ostroviciae, ejusdem Filii (o. c., 20).

[37] SCD VII, 163, 164.

redu protiv napuljskog dvora i ondje okrunjenoga Karla Martela kao ugarsko-hrvatskoga kralja! Kako je pak poznato, ban Pavao i njegova braća bila su i ostala u buduće vjerni privrženici napuljske dinastije i dvora, što potvrđuju brojni izvori u obliku povelja i pisama. Naime isključeno je da su mogli istovremeno prijeći na stranu Andrije i njegove majke i pristati da ih priznaju i postanu njihovi pravi vazali, kojima je taj isti vladar darovao primorsku banovinu, a tu su oni, kako je poznato, ionako već davno imali u svojim rukama i faktički i fizički, što ukazuje i ona darovnica Karla II od 19. VIII 1292. godine.

Obrnuto, Pavao i njegova braća uživaju i tada i nadalje puno povjerenje napuljske kraljevske kuće, te čak Karlo II i Karlo Martel kao ugarsko-hrvatski kralj, pozivaju ovoga bana (i njegovu braću Jurja i Mladena) da dođe do njih da se s njima savjetuje glede djelovanja novoga ugarskoga kralja i same kraljevine Ugarske. Kada su Karlo II, njegova supruga Marija i sin im Karlo Martel ponovili ovaj poziv, oni sada Pavla tituliraju s »bano Chroatorum« i 27 dana iza toga Karlo II moli Veneciju i Genovu da Pavla i braću propuste da dođu do njega.[38] Da li su Pavao ili njegova braća otišla u Napulj, gdje su ih s nestrpljenjem čekali, ne može se ništa određeno reći.

No jedno je sigurno, a to je da napuljski vladar Karlo II, cijeneći velike usluge koje je »vir nobilis Paulus banus maritimus, *dominus Croatorum*« (S. A.) a vladarev ljubljeni i vjerni rođak, odano učinio nekoć njegovu ocu, te neprestano to čini i njemu i Karlu, njegovu prvorođencu, kralju Ugarske, izražavajući nadu da će to i ubuduće raditi, pristaje i hoće da navedeni njegov prvorođenac ugarski kralj podijeli banu Pavlu za čitav njegov život banat ili bansko gospodstvo (banatum seu *dominium banatus)* (S. A.) u hrvatskim i dalmatinskim krajevima, onako kako je tu banovinu držao i sada drži. Nadalje potvrđuje sve što će navedeni kralj Ugarske banu Pavlu podjeljenjem banovine učiniti, te mu i on, koliko je do njega, tu istu banovinu daje, kako je već rečeno. U znak toga i za sigurnost (cautelam) imenovanoga bana povelju potvrđuje svojim vladarskim pečatom.[39]

Ova povelja od 17. VI 1295. godine, u čiju autentičnost ne postoji nikakva sumnja, očito govori, koliko je primorski ban Pavao porastao u moći, kada ga Karlo II titulira s »dominus Croatorum« i naziva svojim rođakom, te mu podjeljuje doživotno gospodstvo nad ovom banovinom, koju je tobože Andrija uz vrlo teške uvjete svojevremeno podijelio Pavlu i braći mu »u vječno gospodstvo«, iako nije imao nikakve stvarne vlasti nad tim dijelovima Hrvatske

[38] SCD VIII, 178 (20. VI 1294), 180 (8. VII 1294), 181 (4. VIII 1294).
[39] SCD VIII, 205, 206 (17. VI 1295).

i Dalmacije (To doduše nije imao ni napuljski dvor.). Iako valjda ni 1295. godine nije ban Pavao dolazio u Napulj na dogovore s tamošnjim dvorom, ipak od te godine pa do 1301. redovito šalje svoje poslanike, koji su onamo donosili povjerljive izvještaje. Jedna od banovih povjerljivih ličnosti bio je i Domald »comes Scardone«,[40] gdje je Pavao stalno boravio.[41] U međuvremenu je Juraj Bribirski postigao to da se je stao nazivati od 1294. godine »ciuitatum maritimarum illustris comitis«,[42] tj. knezom Nina, Šibenika i Trogira, a ne i Skradina i Splita, kako to hoće Vj. Klaić.[43]

Da bi Pavla i braću mu još više povezao uz svoga unuka Karla Roberta, sina Karla Martela, umrlog 1295. god.,[44] Karlo II izdaje Bribircima novu povelju, sastavljenu u Napulju 14. VIII 1298. godine. U toj listini, koju začudo ne navode niti se njome služe Vj. Klaić i G. Novak, ti naši najglavniji pisci o Pavlu Bribirskom, navedeni vladar ne štedi s komplimentima. Tako naziva Pavla »banum Croatorum«, a braću mu Jurja i Mladena »civitatum Dalmacie comites, dilectos consanguineos, affines et fideles nostros«. Iznašajući što su sve oni učinili za njegovu dinastiju i izražavajući nadu da će to i unaprijed činiti, braneći stvar njegove kuće u pogledu ugarskoga kraljevstva protiv neprijatelja, zasjeda i pokušaja, to im on potvrđuje gradove, tvrđave, sela, zemlje i posjede »in regno Ungarie et Sclavonie ac partibus Dalmacie et Croacie«, koje ili drže dosada ili im je njegov prvorođenac Karlo (Martel: S. A.) »Ungarie rex« dao ili darovao.[45] Je li, dakle, sada bilo neobično što je Pavao »banus totius Choruacie« u Vrani u prisustvu *»nobilibus viris regni Choruatorum«* (S. A.) izdao poput pravoga vladara ondje 26. XII 1298. god. povelju,[46] kojom je knezovima Gusićima potvrdio privilegij »domni nostri Belle (!) regis« svojim pečatom.[47]

Stolujući u svome tvrdome gradu Skradinu, izdaje Pavao *»banus Coruacie, Dalmacie et dominus Bosne«* (S. A.) svoju glasovitu

[40] Ovaj Domald je po svoj prilici zadarski plemić Domald Zadulinus, koji se javlja u izvorima 1277—1294. godine. On je bio 1286—1287. splitski potestat, a od 1290. do 1294. ponovno zadarski građanin, koji dovozi žito iz Napulja u svoj grad (SCD VI, 201, 206, 211, 434, 443, 445, 562, 579, 585, 696, VII, 58, 116, 150, 171).

[41] SCD VII, 206 (19. VI 1295), 217 (1295—1305).

[42] SCD VII, 173 (7. IV 1294).

[43] Vj. Klaić, o. c., 63 (Ali ne i Skradina, kako to hoće Klaić, jer je tamo bio knez Domald).

[44] Gl. Vj. Klaić, o. c., 64.

[45] SCD VII, 313 (14. VIII 1298).

[46] SCD VII, 322, 323 (26. XII 1298).

[47] Vj. Klaić (o. c., 67) piše da je na tome pečatu »bio grb Pavla, naime štit s orlovim krilom i kacigom. Bribirski su knezovi imali naime u svome grbu orlovo krilo, kao da su time htjeli označiti, da će i oni jednom poput orla poletiti nebu pod oblake«.

darovnicu od 7. IV 1299. (?S. A.) godine.[48] Pored toga što se on u njoj po prvi put zove »dominus Bosne«, karakterističan je navod da Pavao za svoju braću Bribirske knezove kaže »*de domo nostra*« (S. A.). Isto tako je u ovoj listini značajan podatak kada se navodi da neki posjedi mogu ostati slobodni »modalitate[49] seu libertate[50] nobilium Charuatorum«.[51]

Značajno je i naglašavanje da ovaj »instrumentum« potvrđuje Pavao »sub apensione nostri *utriusque* (S. A.) sigily in cordula rubea«.[52] U međuvremenu Karlo II proširuje svoje darovnice i na neke rođake »Pauli bani Croatorum nec non Georgii et Mladini fratrum comitum civitatum Dalmacie«. No ovoga vladara ne smeta da Pavla, kada piše svojim potčinjenim službenicima u Apuliji, a govori o tome hrvatskom feudalcu, titulira čak sa »Pauli bani de *Vngaria*«[53] (S. A.) Isto tako kao da je djelomično zaboravio na onu povelju od 14. VIII 1298, kojom je već obdario Bribirce, 4. VIII 1299. novom darovnicom Karlo II i supruga mu Marija ponovno iznašaju istim riječima što su sve učinili njihovi rođaci i vjerni Pavao ban »Croatorum« te Juraj i Mladen »ciuitatum Dalmatie comites« itd. Zbog toga im i potvrđuje Karlo II gradove, tvrđave, sela, zemlje i posjede »in regno Vngarie et Sclauonie et partibus Croatie et Dalmatie«, koje su ili imali i držali dosada ili im je njegov prvorođenac Karlo »Vngarie rex« dao ili darovao s ljudima, *vazalima* (S. A.), tvrđavicama (zamcima), zaseocima, posjedima, obrađenim i neobrađenim zemljama, ravnicama, brdima, livadama, dubravama, pašama, mlinovima, vodama, tokovima rijeka i njihovih dijelova... također i njihovim zakonitim potomcima *obojega*

[48] Pored godine na kraju ove povelje stoji »indictione septima«, koja odgovara 1294. godini. To nije zapazio S. Ljubić (o. c. I, 190) dok je T. Smičiklas izrazio svoje mišljenje »da je prvobitno imala biti rimskim brojem XII napisana indikcija, a prepisivač mjesto X čitao V«. Zato on ostaje »kod god. 1299.« (SCD VII, 336, bilj. *). Kako je original ove povelje nestao, to su sačuvana samo dva prijepisa. Jedan se nalazi u Državnoj biblioteci u Beču, a drugi »dosta slab« prijepis pisan je rukom Kukuljevića, u čijoj je zbirci i bio original (SCD VII, 336). Svakako i kod Ljubića a i u ovome Kukuljevićevu prijepisu stoji 1299. god., a indikcija mu je: 7. Stoga mi moramo prihvatiti ili 1299. ili pak prema indikciji: godinu 1294. No kako je uhodana u cjelokupnoj našoj historiografiji 1299. godina, to i mi ostajemo na takvu datiranju, dok se ne nađe original, koji će odlučiti konačno datiranje ove vrlo važne povelje.

[49] Vj. Klaić, iako ne citira odakle je uzeo taj izraz, ima umjesto »modalitate« začudo riječ »more« (o. c., 70).

[50] »... in eisdem libertatibus fruantur, quibus nobiles regni Croacie duodecim generacionum possessiones ipsorum tenent et conseruant...« (SCD XIV, Zagreb 1916, 268 — 10. VI 1370).

[51] SCD VII, 332, 334.

[52] SCD VII, 336.

[53] SCD VII, 342 (14. VI 1299), 344 (19. VI 1299).

spola (S. A.) za uvijek iznova im dakle i on daje, dariva i predaje u plemićki feud *(feudum nobile:* S. A.). No sve to uslovljava time da mu oni pomažu brojnom vojskom u obrani njegovih prava i stvari koje se tiču kraljevine Ugarske, protiv neprijateljskih navala, zasjeda i pokušaja, kadgod bude potrebno.

Sve je ovo potvrdio Karlo svojim i kraljičinim pečatom u prisustvu brojnih svojih dvorjanika, a tu povelju je sastavio Bartolomej de Capua, logotet i protonotar Kraljevine Sicilije.[54] Kada pogledamo sve nutarnje i vanjske znakove ovih dviju isprava, onda moramo priznati da su gotovo sasma istovjetne. Ali budući da Smičiklas, posluživ se za njihovo objelodanjivanje Makuševim, Račkim, Wenzelom i Kukuljevićem, koji su ih štampali, nije dao za njih nikakve primjedbe, to nećemo ni mi ništa reći, osim što bismo dodali da je ipak sumnjiva njihova datacija, i to napose u obje ove povelje ista indikcija XI, koja pripada 1298, a ne 1299. godini! U vezi sa svim tim još nas više zabrinjava Karlova širokogrudnost, kojom knezu Jurju »de Crohacia« potvrđuje »civitates, castra, villas, bona alia et *vassalos* (S. A.) in partibus *Sclavinie* (! S. A.) et alibi in dicto regno Ungarie«. Naročito je karakteristično što ovaj vladar Jurja naziva »regine consortis nostre consanguineus« i ubraja ga među svoje vjerne.

U jednom pak drugom pismu od 11. I 1300, upućenom Veneciji, gdje ga preporuča toj republici, upozorava kralj Karlo da je ovaj »fidelis atque *vassallus nostre consortis eiusdem*« (S. A.) i da taj isti Juraj »ciuitates, castra, villas, bona alia et vassallos in partibus Sclauonie et alibi in dicto regno Vngarie tenet et possidet«.[55] I dok je Karlo II tretirao Jurja kao Marijina vazala, sasma drugačiji ima odnos prema »Paulo bano Crobatorum« (!), koga izvještava kada će njegov unuk krenuti »ad partes... regni Ungarie« u društvu kneza Jurja.[56] Kada je Karlo Robert,[57] unuk Karla II, u kolovozu 1300. godine, kako piše kroničar Miha Madije, stigao u Split,[58] čiji je knez bio Pavlov brat Mladen I,[59] u tamošnjoj luci ga

[54] SCD VII, 353, 354 (4. VIII 1299).

[55] SCD VII, 361, 362 (11. I 1300).

[56] SCD VII, 368 (10. II 1300), 392 (17. VII 1300).

[57] On je po Klaićevu mišljenju krenuo iz Barlete »poslije 28. srpnja, te zaplovi morem prema Hrvatskoj i Dalmaciji« (o. c., 74, 75), a prema G. Novaku (o. c. I, 141) »26. augusta 1300.« ugarski i hrvatski velikaši »isploviše iz Barlete vodeći sobom svog kandidata prema Hrvatskoj i Dalmaciji«.

[58] Vj. Klaić, o. c., 74.

[59] Mladen I. je bio splitski komes od 1277. do 1301. godine (G. Novak, o. c. I, 306).

je pored splitskog nadbiskupa[60] i ondašnjih građana dočekao ban Pavao[61] sa svojim sinom Mladenom. Svi su oni pozdravili mladoga kralja, u čijoj je pratnji stigao u domovinu i knez Juraj Bribirski.

Po svoj prilici su mladoga kralja tada dočekali i pozdravili u ime Goričkih knezova,[62] protivnika Andrije III, njihovi poslanici.[63] Ne samo to. Oni su u staroj Saloni, današnjem Solinu, u ime svoga gospodara Henrika sklopili sa Pavlom, Jurjem I i Mladenom II ženidbeni ugovor, koji se je imao ostvariti u roku od 6 godina. Tom prilikom su se Pavao, »banus Croatorum«, i njegova braća Juraj[64] i Mladen I kao i sin mu Mladen II,[65] »ciuitatum Dalmacie comites«, u prisustvu ovih poslanika i brojnih svojih crkvenih i svjetovnih dostojanstvenika[66] obavezali na održavanje ovoga ugovora, koji su i osnažili trima pečatima.[67] Povrativši se Pavao[68] iz Zagreba, kamo je

[60] Ovaj se nadbiskup još 1293. naziva u jednoj povelji »diuina miseracione Spalatensis archiepiscopus, *tocius Dalmatie, Chroatie Sclauonieque primas* (S. A.). On održava crkveni sabor u Splitu 1292, a toga prelata posjećuje ban Pavao u društvu skradinskog biskupa u njegovoj palači (G. Lucio, Memorie storiche di Tragurio..., 134; SCD VII, 139, 140 — 12. V 1293). Kako 6. indikcija pada u 1283. i 1293. g., a ova povelja nema uopće navedenu godinu, to se i mi opredjeljujemo kao i većina naučnih radnika za 1293. godinu (Gl. SCD VII, 140).

[61] Vj. Klaić, o. c., 75.

[62] To se može indirektno zaključiti iz povelje izdane u Solinu 11. VIII 1300. god. (SCD VII, 394, 395).

[63] To slično pretpostavlja i G. Novak (Veliko doba hrvatskih primorskih banova..., Jadranska straža X, 89). Naime on kaže da su oni vjerojatno došli u Split da pozdrave toga kralja.

[64] Ovaj Pavlov brat se u toj ispravi titulira u dva navrata i kao »comes Dalmacie« (SCD VII, 394).

[65] I dok Vj. Klaić, prevađajući i prepričavajući povelju, datiranu u Solinu *»13. kolovoza* (? S. A.) god. 1300«, donosi da su taj ugovor sklopili Pavao, Juraj i Mladen (o. c., 71), dotle G. Novak, iznoseći sadržaj ove listine nešto više od Klaića, kaže da je u Solin došao uz Pavla, Jurja i Mladena I i Mladen II, te da su onda sva trojica to potvrdila svojim pečatom (Veliko doba..., Jadranska straža X, 89). Međutim se iz teksta ove povelje može zaključiti da su ovom sastanku prisustvovali uz Pavla samo Juraj i Mladen II, o čijoj se djeci i radilo, a da je notar Çarpacane de Ancona, trogirski kanonik, umetnuo pri kraju ove listine i Mladena I, koji se u gornjem tekstu isprave nigdje ne pojavljuje. To potvrđuju i ona tri pečata na originalu toga instrumenta, od kojih je prvi »+ S.. Pauli Breberiensis bani tocius Sclavonie«, a s lijeve strane Jurjev i s desne strane Mladenov kao splitskoga kneza (SCD VII, 394, 395).

[66] Među njima se prvi put navodi »et Radoslauus *protonotarius sepenominati domini Pauli bani* (S. A.) ...« (SCD VII, 394).

[67] SCD VII, 394, 395 (11. VIII 1300).

[68] U originalnoj povelji (ona se čuva u Državnom arhivu u Budimpešti), koja je po karakteru pisma iz 13. st., navodi se »Paulus banus« i njegov brat Nikola. Ovu povelju Smičiklas datira u konac 1300. god., a u indeksu se opredjeljuje da se ona odnosi na Pavla Bribirskoga (SCD VII, 416, 417, 476). No kako se zna da se nijedan brat Pavlov nije tako zvao, to možemo reći da je to bila jedna druga ličnost, a ne ovaj istaknuti hrvatski feudalac, za koga znamo da nije imao nikakav posjed u Ugarskoj! Naime još 23. VII

dopratio Karla Roberta,[69] odlučio je da krene »Romam peregrine« kao hodočasnik.[70] Stoga je Karlo II ne samo osiguravao pismeno put Pavlu Bribirskom nego mu je čak darovao veću količinu žita, titulirajući ga »bani Croatorum, dilecti affinis, *consiliarii, familiaris et fidelis nostri*«[71] (S. A.). Iako nemamo nikakvih pismenih dokaza, ipak pretpostavljamo da Pavao nije mogao otputovati i vratiti se iz Rima i Napulja, s obzirom na tadašnja prevozna sredstva i prilike, u razmaku od 19. I do 2. II 1301, jer ga upravo 2. II navedene godine nalazimo u njegovu Skradinu. Tu on kao »banus Croatorum« zajedno sa svojom braćom Jurjem i Mladenom »comitibus ciuitatum« Dalmacije i četvoricom sinova izdaje povelju[72] u korist kneza Hrvatina.

Inače je ovaj isti »Paulus banus Croatorum« i nadalje u velikoj milosti Karla II, koji mu daje obilnu novčanu penziju, darove u zlatu, a i žito. Pavlov pak brat Mladen I, »banus Bosniensis« (1302),

1290. kada papa Nikola IV piše razna pisma u Ugarsku i Hrvatsku, on jedno od njih upućuje i Nikoli banu i Pavlu, nazvanom magister, sinovima pokojnog Stjepana, bana Slavonije (SCD VII, 1). Nadalje u ovoj istoj papinoj povelji navodi se i »Paulo bano, Georgio et Madeno fratribus, comitibus Almasii« (SCD VII, 2). Sve to nepobitno dokazuje da navedeni ban Pavao iz povelje oko 1300. god. nije mogao biti Pavao Bribirski, jer nije imao u svojoj porodici nijednu ličnost s imenom Nikola!

[69] »A. D. MCCC. mense Augusti tempore Bonif. Papae D. Carolus Nepos Caroli R. Sic. per mare cum galeis Spaletum applicuit, ubi per mensem, vespere duos stetit. Egrediensque de Civ. Spalat. in Comitatu Pauli Bani versus Vng. ad usurpandum Regnum praedictum de manu R. Andrae venit Sagrabiam, et ibi in manibus Mag. Hugrini traditur...« (Incipit Historia edita per Micham Madii de Barbazanis de Spaleto, De Gestis Romanorum imperat. et summ. Pontificum pars secundae partis de anno Domini M C C X X, J. Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex, Amstelodami 1666, 371). Gl. i Vj. Klaić, o. c., 75.

[70] Dante Alighieri (1265—1321) u svojoj »La Divina Commedia« spominje nekoga hodočasnika »koji je valjda došao iz Hrvatske« (di Croazia) da vidi Kristov lik utisnut na ubrusu Veronike, što se čuva u crkvi sv. Petra u Rimu (Hrvatska enciklopedija IV, Zagreb 1942, 539; M. Deanović, Talijanski pisci o Hrvatima do kraja 17. vijeka, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku VIII—IX, /1961—2/, Dubrovnik 1962, 119). No to nije svakako bio Pavao Bribirski, koji se je doduše spremao da onamo hodočasti, a ni njegov brat Juraj, koji je išao ravno u Napulj do Karla Roberta. Svakako bi to mogao biti neki ugledni plemić iz Hrvatske, kojom je vladao Pavao, a pristaša mladoga kralja Karla, sina Karla Martela, s kojim je, kako piše M. Deanović, Dante bio prijatelj (HE IV, 539). S njim je valjda Dante stupio u doticaj i posljedica toga je bila ta da su tako i geografski pojam Hrvatske i njezin pripadnik ušli u ovo veličanstveno pjesničko djelo. Pitanje je samo da li je taj hodočasnik »u grupi naših ljudi« došao u jubilarnoj godini 1300. u Rim, kako i opet piše M. Deanović (Talijanski pisci..., Anali... VIII—IX, 119) ili nešto kasnije, kada je onamo namjeravao krenuti i Pavao (SCD VIII, 1 — 19. I 1301) i bilo bi vrlo interesantno da se time pozabave naši književni povjesničari.

[71] SCD VIII (1910), 1 (19. I 1301).

[72] SCD VIII, 3, 4 (21. II 1301).

smatrajući se jednakopravnim članom bratske trijarhije, dozvoljava samostalno slobodu trgovanja splitskim trgovcima *»per universum dominium nostrum Chroatiae et Boznae«* (S. A.), te im tu povlasticu potvrđuje svojim starim pečatom, jer mu njegov banski pečat još nije bio dogotovljen.[73] I dok je ban Mladen stajao na granici Drine (1302), njegov brat Juraj *»civitatum maritimarum Dalmatie comes«* (S. A.) na Klisu sastavlja povelju[74] u korist Trogirana, ovjerivši je svojim pečatom.[75] Koliki je pak ugled uživao Pavao Bribirski u Dalmaciji, a napose u Dubrovniku, dokaz je pismo Prijazna Ranjine, dubrovačkog trgovca, koje je uputio »Paulo *bano Crohatie (!) et comiti civitatum Dalmacie* (S. A.). U njemu mu javlja da je Dubrovčanin Marinus de Stilio čak pripravan doći sa svojim sucem, kojega bi vodio iz Dubrovnika, kao i s Petrulom, s kojim se parniči, da im on presudi.[76] Svakako to bi se sudovanje imalo izvršiti u Skradinu, gdje se izdaju povelje s izrazom *»Temporibus domini nostri incliti* (S. A.) Pauli bani, egregii comitis nostri Mladini iunioris . . .«[77]

Upravo 1303. godine, kada je pored grada Venecije zadesio potres i mnoga mjesta i gradove u »Slavoniji« (Sclavania),[78] tj. u Hrvatskoj, 5. X ove iste godine umire Pavlova supruga »Ursa,[79]

[73] SCD VIII, 14 (10. VI 1301), 29 (17. VII 1302), 56 (2. VIII 1303), 27, 28 (11. VI 1302).

[74] Njegov notar se zvao Kuzma, a sastavljač ove povelje je bio trogirski notar Siroctus Petri de Ancona (SCD VIII, 52).

[75] SCD VIII, 43 (1302), 51 (4. VII 1303).

[76] SCD VIII, 67, 68 (1303).

[77] SCD VIII, 72 (1303).

[78] Chronicon Parnense, R. It. SS., f. 12—13, t. IX, p. IX, Città di Castello 1902, 86 — pod 1303. godinom.

[79] I dok D. Zavoreo (Zavorović) smatra čak »Orsa« za sestru »Paolo Bano di Dalmazia, e Croazia, e Signor della Bosna«, s kojom gradi crkvu sv. Ivana Krstitelja u Skradinu (Historijski arhiv u Zadru — Istoria della Dalmazia di Domenico Zavoreo, Nobile di Sibenico, fù opera latina dello stesso fatta nell'anno 1603, e poi per comando dell'Illmo, et Eccmo Aluise Mocenigo all'ora Generale in Dalmazia, et Albania, tradotta nell'Idioma volgare dal Sig^r Alberto Papali Nobile Spalatino, 120 — Ovaj je rukopis prepisao Marin Zaninović, župnik u Rogoznici, 1752. godine), dotle J. Mikoczy smatra da se je ona udala za Pavla u kolovozu 1289. god. i da se je, kako piše Lucius (Monum. Tragur. pag. 131) radi toga opremila galija (Josephi Mikoczy o. c., Arkiv . . . XI, 202, 203, bilj. 9 i 10). Međutim na »rodoslovniku« koji je sastavio L. Jelić, ovaj naš povjesničar iznosi da se je Pavao Bribirski ženio dva puta. Prva mu je žena bila N. N.«, s kojom je stupio u brak »oko 1250«, a umrla je »prije 1289«. Ona mu je rodila 4 sina, a među njima i Jurja II Kliškog (u. 1330). Druga žena bi mu bila »Ursa (Anžuvinka?) 1289—1303. (sic! S. A.) . . . (L. Jelić, Zadarska raka sv. Šimuna Bogoprimaoca, Glasnik Matice dalmatinske I/3, Zadar 1901, 278, 277, 278). Vj. Klaić pak pretpostavlja da se Pavao »god. 1289. ženio . . . valjda drugi put, i da je uzeo za suprugu Ursu ili Ursulu; no da li je po njoj postao rođakom Anžuvina, ne može se ni slutiti po poznatim spomenicima« (Vj. Klaić, Bribirski knezovi . . ., 61). Međutim to su samo »kombinacije« L. Jelića i Vj.

inclita Croatorum banissa«[80] (S. A.), a valjda u toj istoj godini i brat mu Juraj, koji se više ne spominje.[81]

Još je živjela u samostanu sv. Elizabete kod Skradina Pavlova sestra Stanislava, te njegov brat Mladen, »banus Bosnensis«,[82] koji je već u lipnju 1304. god. poginuo u borbi protiv »bosanskih heretika«.[83] Na taj je način od dosadašnje trijarhije Bribiraca nastala u pravom smislu monarhija, kojoj je na čelu bio Pavao. On se i dalje naziva »banus Croatorum«, koji je bio svima Bribircima pa tako i svome bratu Mladenu i sinovima »*maior et senior* (S. A.) atque pater«.[84]

Možda se je uistinu »Vir magnificus Paulus banus Croatorum dilectus affinis noster«, kako ga naziva Karlo II, spremao da u lipnju 1304. konačno dođe na napuljski dvor da se odazove na poziv ovog vladara.[85] Ali ipak Pavao nije onamo stigao ni ovaj put, jer ga je valjda omela prijeka smrt brata Mladena u Bosni.[86] Smatrajući se Pavao »banus Croatorum et *tocius Bosne dominus*«[87] (S. A.) total-

Klaića. Ali zato je još interesantnije pisanje S. Gunjače, koji u dva navrata (nažalost bez navođenja izvornih podataka) kaže da je Pavlova žena *Ursica* (S. A.) u dokumentima zvana »Inclita Croatorum banissa« bila »kći srpskog kralja Stevana Dragutina« (S. G., Referat u vezi prijedloga za savezno iskopavanje u Bribiru, Zbornik zaštite spomenika kulture III/1 (1952), Beograd 1953, 136; Isti, Strateško historijsko-arheološko značenje Bribira, Starohrvatska prosvjeta III/10, Zagreb 1968, 208), što nigdje u suvremenim dokumentima ne stoji! Kako se supruge, majke i kćeri krčkih knezova (SCD VIII, 347—1313. g., 381 — 2. II 1315) pretežno zovu Urse, naše je mišljenje da bi ova Pavlova Ursa mogla biti iz roda kasnijih Frankopana.

[80] U tzv. Bribirskom nekrologu XIV i XV st., čiji se prijepis danas čuva u Samostanu sv. Frane u Šibeniku, stoji ovako: »... 2. A. D. MCCCIII die III mensis octobris. Obitus comitisse Urse, consortis domini comitis Pauli. 3. A. D. MCCCIII die octobris obiit magnifica dna. Ursa, inclita Croatorum banissa« (S. Zlatović, Bribirski nekrolog XIV i XV vieka, Starine JAZU 21, Zagreb 1889, 83, 84). Donoseći ovakav tekst S. Zlatović je dao slijedeći komentar: »Rekao bih, da je ista Ursa dva puta, razlikom od dva dana, zabilježena, ili da je jedna Ursa žena drugoga kneza Pavla, sina Pavla bana, kneza trogirskoga« (S. Zlatović, o. c., Starine... 21, 84, bilj. 1). Međutim je ovaj knez Pavao II bio oženjen Elizabetom, kćerkom krčkoga kneza Dujma, a ne sestrom, kako piše Klaić (Vj. Klaić, Bribirski knezovi..., 153), pa bismo mogli samo pretpostaviti da mu je ta Ursa bila prva žena i da mu je u cvijetu mladosti umrla.

[81] Vj. Klaić, o. c., 79.

[82] SCD VIII, 76 (11. II 1304?), 80 (30. III 1304).

[83] S. Zlatović, o. c., Starine... 21, 84; Vj. Klaić, o. c., 82.

[84] SCD VIII, 80.

[85] SCD 84 (2. VI 1304).

[86] Slično misli i Vj. Klaić (o. c., 83).

[87] Među moćima (reliquiario) Sv. Stošije u Zadru čuvala se je čak srebrena slika, ukrašena zlatom, na kojoj je pisalo: »Paulus Banus Croatorum et totius Bosnae Dominus me fecit fieri ad honorem S^ti^ Petri S^ti^ Pauli et S^ti^ Danieli Prophetae« (KAS — Ormar B — Ostavština I. Luciusa — Br. 541, str. 185, 249'). Lucius u pismu zadarskom kanoniku V. Ponteu (Rim, 12. X. 1667), također govori o tome natpisu na toj slici i moli ga da li ima i negdje

nim gospodarem ove zemlje, kojoj je sada ban umjesto njegova brata Mladena I postao sin mu Mladen II, on se ponaša prema svojim tamošnjim feudalcima kao pravi senior. Naročito se to dobro opaža u odnosu prema njegovu rođaku Hrvatinu, knezu Donjih krajeva,[88] kome po treći put obećava svu svoju zaštitu uz izvjesne uvjete.

Gotovo stalno boraveći u svojoj prijestolnici Skradinu, na molbu Rabljana, sa čijim je knezom Markom Michielijem bio u vrlo prijateljskim odnosima, Pavao im, stalno se titulirajući »banus Croatorum et dominus Bosne«, podjeljuje dvije darovnice. U prvoj Rabljanima dozvoljava, cijeneći što su taj knez sa cijelom općinom, plemićima i svima ljudima toga grada uvijek gojili i imaju iskreno prijateljstvo i čistu ljubav prema njemu i njegovoj banovini (nostrum banatum), da mogu slobodno putovati i trgovati »per totum *dominium nostrum et banatum*« (S. A.) kao i po svima predjelima kneza Kurjaka, njegova rođaka i vjernika (fidelis). U drugoj pak povelji s istim datumom (4. I 1307) i na isti način se nazivajući, podijelio je na molbu kneza Michielija, sudaca, vijećnika i sviju stanovnika toga grada sve zemlje, posjede, pašnjake i travnjake, koje Rabljani imaju u njegovoj državini (in nostro dominio), kako je to njima i njihovim nasljednicima i nasljednicima nasljednika zajamčeno kraljevskim i banskim listinama. Ovu je povelju Pavao osnažio svojim pečatom,[89] koji (po Klaiću) glasi: S(igillum) Pauli Breberii comitis tocius Sclavonie b(ani)«.[90]

Boraveći u okolici Nina (1308) Pavao »banus Croatorum et dominus Bosne« sa svojim sinom Jurjem, novim »comite civitatum

drugdje grb bana Pavla Bribirskoga (B. Poparić, Pisma Ivana Lučića Trogiranina, Starine JAZU XXXII, Zagreb 1907, 36, 37). Međutim evo što o tome piše D. Farlati u V. svesku svoga »Illyricum Sacrum«-a: »... His temporibus *Ecclesiam metropolitanam Jadrensem muneribus coluerunt Comites Breberienses* (S. A.), qui ea tempestate, maximis opibus copiosque florebant Paullus Banus Chrobotiae, et Dominus Bosnae, et Mladinus ejus filius, itemque *Martinus quidam e Dynastia Chrobatiae* (S. A.); quorum eximiae religionis monumenta extant, *binae* (S. A.) videlicet argenteae lipsanothecae, *his notis inscriptae* (S. A.): Paulus Banus Croatorum ac totius Bosnae Dominus hoc fecit fieri ad honorem SS. Petri et Pauli Apostolorum et S. Danielis Prophetae. Paulus, Martinus, et Mladenus Croatiae Praesides S. C. P. fieri iusserunt« (D. Farlati, Illyricum Sacrum V, Venetiis 1775, 85). J. Mikoczy pak, na osnovu Farlatija (Illyr. Sac. Tom 4. pag. 85: to je V. sv., jer se je zabunio Mikoczy: S. A.) piše samo ovo: »... In Lypsanotheca Ecclesie Jadrensis: Paulus Banus Croatorum, ac totius Bosnae Dominus hoc fecit fieri...« (o. c., Arkiv... XI, 198, bilj. 19).

[88] Ban Pavao sam govori o Hrvatinu »... ac de *suo dominio et toto comitatu* (S. A.) inferiorum parcium Bosne in castris, terris uel in alia sua terra hereditaria...« (SCD VIII, 96 — 21. II 1305).

[89] SCD VIII, 132, 133, 131, 132 (4. I 1307).

[90] Vj. Klaić, o. c., 85.

Dalmatie« ili naprosto »comite Dalmatie«,[91] i drugim svojim sinovima pomiruje se s Trogiranima i ukazuje im svoju milost.[92] Ove iste godine (1308) doživljava čak i to da mu se papinski poslanik kardinal Gentilis obraća iz Senja riječima »magnifico et potenti viro, Paulo bano Croatorum et totius Bosnie domino, sancte Romane ecclesie dilecto in Christo filio et devoto«.[93] Isto tako ovaj Gentilis upućuje pismo i njegovu sinu Jurju, »comiti civitatum Dalmatie«, primajući ga u red »in domicellum et familiarem nostrum domesticum et commensalem«.[94] Time je ovaj crkveni velikodostojanstvenik predobio uz Pavla »bano Croatorum« i sina mu Jurja, što su čak svojim prisustvom pri ekskomunikaciji opata sv. Kuzme i Damjana »de Monte« u Skradinu olakšali Gentilisu cijelu ovu proceduru.[95]

I dok Trogir u svojim notarskim poveljama i dalje navodi na početku protokola kao svoga vladara Karla Roberta i onda iza trogirskog biskupa i svoga kneza Jurja Bribirskoga, Skradin prekida dotadašnju tradiciju da se poziva prvo na vladavinu bana Pavla. Naime i taj se grad sada u svojoj notarskoj povelji, koju je sastavio u Skradinu 28. V 1311. tamošnji notar Strico pok. Dominika, također poziva na »regnante *domino nostro* (S. A.) Karolo serenissimo rege Hungarie«, ali zato odmah iza toga slijedi *»et temporibus domini nostri incliti Pauli bani«* (S. A.), te onda istom slijedi navođenje skradinskog biskupa Petra i banova sina Pavla II, kneza skradinskog.[96]

Ovakvo tituliranje nije unatoč tome umanjivalo ugled Pavla Bribirskog. To se napose odrazuje u odnosu prema papi Klementu V, kome se Pavao poput suverena obraća kao vječni »banus Chroatorum et dominus Bosne«, tražeći od njega da pruži svoju zaštitu Zadranima, koji su bili ugroženi od Mlečana.[97] Naime, poznato je da su Zadrani težili da se već davno oslobode mletačkog gospodstva. I zbilja njima se je konačno i pružila povoljna prilika da to provedu u djelo, jer se je Venecija zavadila sa Klementom V zbog grada Ferrare, koji je papa svojatao za sebe kao svoje leno, a Mlečani ga htjeli podvrći pod svoju vlast. Kada su Mlečani pokušali taj svoj naum provesti i silom, Klement V sakupi vojsku protiv njih, kazni ih crkvenim prokletstvom i interdiktom, a njihove podanike liši zakletve vjernosti.[98] Upravo u ovo doba, kada su Mle-

[91] SCD VIII, 196 (5. VIII 1308), 170 (14. VI 1308).
[92] SCD VIII, 196, 197 (5. VIII 1308).
[93] SCD VIII, 204 (17. VIII 1308).
[94] SCD VIII, 243 (1308).
[95] SCD VIII, 206 (1308).
[96] SCD VIII, 266, 267 (23. X 1310), 282, 283 (28. V 1311).
[97] SCD VIII, 105, 106.
[98] Vj. Klaić, o. c., 89.

čani ustali protiv tzv. papinskih posjeda a napose Ferrare, te ih je zbog toga papa prokleo i izopćio iz crkve, s Venecijom su trgovali i surađivali ban Pavao,[99] njegovi sinovi i podanici, kako piše sam Klement V. Zbog toga je papa i njih ekskomunicirao. No Pavao je uskoro zamolio Klementa da njega, sinove i podanike riješi ekskomunikacije, što je ovaj najpripravnije učinio. Stoga je papa pisao zadarskom nadbiskupu da on taj postupak provede, a Pavao i njegovi su se morali obavezati da neće uopće trgovati s Venecijom do daljega.[100]

Još u jeku ovog izopćenja pisao je[101] Pavao dakle papi radi Zadrana,[102] koji su u ožujku 1311. podigli bunu protiv Mlečana[103] i protjerali ih iz grada,[104] te su onda pozvali u pomoć Pavlova prvorođenca Mladena, »banum Bosnensium«. Kako su Mlečani napadali i ugrožavali Zadar lađama, kojih tada još nije imao ban Pavao, on je zamolio papu da im pomogne i da ih uzme pod svoje okrilje.[105]

U ovom pismu, upućenu papi, taj hrvatski veliki feudalac naziva se dosljedno i ponosno »Paulus banus Chroatorum et dominus Bosne«, a ne »Paulus Croatorum ac Bosne banus«, kako to u obliku regesta donosi Fejer.[106] Ovu Pavlovu titulu priznaje i Klement V, koji ga naziva »dilecti filii nobilis viri bani Pauli *Chroatorum Bosneque domini*«,[107] (S. A.), a napuljski mu se kralj Robert (1309—

[99] Koliko mu je bio rođak Baiamonte Tiepolo, koji je poslije neuspjele urote protiv vlade u Veneciji (1310) otišao u Dalmaciju, o tome opširno gl.: G. Praga, Baiamonte Tiepolo dopo la congiura (Estratto dagli Atti e Memorie della Società dalmata di storia Patria I, Zara 1926, 5—67). U vezi s tim problematična je pretpostavka Luciusa da je Tiepolo bio potestat Šibenika 1301. god. kao i rođak Bribirskih (Memorie storiche..., 149), jer za to nema potvrde u izvorima. Isto tako nije on bio ni potestat u Ninu 1302—1303, kako to piše V. Brunelli (Storia della città di Zara I, 450), a uspješno to pobija G. Praga (Baiamonte..., 13, 14). Ali zato za Baiamontea kao potestata u Ninu znamo od 1313. god. dalje (G. Praga, o. c., 26, 28 itd.). Prema tome on se ističe tek poslije smrti Pavla Bribirskog, tj. za Mladena II.

[100] SCD VIII, 284 (22. VI 1311).

[101] Ovu povelju pogrešno citira Ljubić sa 16. VI 1285. No on je ipak na kraju svojih »Listina« pod »Poveće pogriješke« stavio: »1285. 16 lipnja, mjesto g. 1311. 16 lipnja« (S. Ljubić, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke Republike I, Zagreb 1868, 139, 140, 467). T. Smičiklas pak ovu istu listinu datira sa »1305—1314, 16 juna«, a na drugom mjestu u obliku regesta sa »1311, 16 juna« (SCD VIII, 105, 283).

[102] SCD VIII, 105, 106.

[103] O ovoj buni i ratu gl. opširno: A. Strgačić, Zadarsko-mletački rat godine 1311—1313. i pogibija mletačkog admirala pod Zadrom, Pomorski zbornik II, Zagreb 1962, 1597—1614.

[104] Vj. Klaić, o. c., 90. Interesantan je opis toga osvajanja Zadra po »Bano di Dalmazia«, što ga opisuje D. Zavoreo (o. c., 120, 121).

[105] SCD VIII, 105, 106.

[106] SCD VIII, 105, 283.

[107] SCD VIII, 284 (22. VI 1311).

—1343)[108] obraća[109] kao »nobili viro bano Paulo, *domino Dalmatie,* (S. A.) dilecto et *deuoto suo*« (S. A.). Naime, dalmatinski gusari, podanici i vazali Pavla Bribirskoga, toliko su ugrozili općinu i stanovništvo južnoitalskoga grada Ortone, koji su se žalili svome vladaru, da je ovaj pisao Pavlu, tražeći od njega da te pirate obuzda[110] i da ne traži danak od njegovih podanika, te neka zna da on (kralj) ne može uskratiti pomoć i zaštitu tima svojim vjernima.[111] U međuvremenu je ugarsko-hrvatski kralj Karlo Robert, ne obaziruć se na to što su Mlečani smatrali da su Zadar zakonito posjedovali od najstarijih vremena, ovome gradu dozvolio da slobodno bira svoga rektora, potvrdivši Zadranima stare privilegije ugarskih vladara. Na to su Zadrani izabrali za svoga kneza bosanskoga bana Mladena II, koji se je otada stao nazivati i »principis Dalmacie«,[112] čiji je otac »banus Paulus Croatorum« — prema izjavi mletačkoga duža kralju Karlu Robertu — kasnije dobio staro »ius... regni Hungarie«, tj. on je u činu »banus regionis« sakupljao 2/3 tributa od zadarskih vratiju (porte Jadre).[113]

Učvrstivši kolikogod je mogao Pavao vlast Mladenu II u Dalmaciji i Zadru,[114] u svibnju 1312.[115] godine umire taj »ban«,[116] kako o tome piše Miha Madijev, njegov suvremenik.[117] Dakle, ovaj mu pisac priznaje samo običnu bansku titulu, što je znak da uistinu nije bio sklon Bribirskim knezovima, jer nije htio shvatiti veličinu ovoga vladara Hrvatâ.

[108] On je bio sin Karla I (1285—1309) i Marije, a brat Karla Martela (Vj. Klaić, Povjest... I, 52).

[109] Inače T. Smičiklas kaže da je ova povelja pisana »valjda 1310, ako je indikcija VIII dobro zabilježena« (SCD VIII, 286).

[110] Iz ove se povelje vidi i to da je grad Ortona čak plaćao danak njegovu pokojnom bratu Jurju, a i ostali primorski apulski gradovi, izloženi divljaštvu gusara, bili su prisiljeni davati i Pavlu i njegovim gusarima nezasluženi danak, kako je pisao napuljski kralj svome hrvatskom velikodostojanstveniku (SCD VIII, 286, 287).

[111] SCD VIII, 286, 287 (26. VII 1311).

[112] SCD VIII, 292, 293 (4. X 1311), 294 (12. X 1311), 295 (21. X 1311).

[113] SCD VIII, 297, 298 (12. XI 1311).

[114] Zadrani su čak 1312. god. dobivali oružje i ljude u Omišu, gdje je bio knez Juraj Bribirski (S. Ljubić, o. c. I, 261 — 18. IV 1312), Pavlov sin.

[115] G. Novak začudo piše da je Pavao umro »u maju 1311. godine« (Zadar i ban Pavao Bribirski, Jadranska straža X, 134). No to je kasnije u drugim svojim radovima ispravio i stavio njegovu smrt u 1312. godinu!

[116] Sahranjen je u Bribiru u franjevačkoj crkvi sv. Marije, kako to iznosi njegov sin Pavao II u svojoj oporuci od 1346. godine (Vj. Klaić, Bribirski knezovi..., 154, 96).

[117] »A. D. MCCCXI. Mense Martii Civ. Jad. à Dominio Ven. fuit rebellata subjiciens se *Dominio Pauli Bani, et suorum filiorum* (S. A.), et *anno sequenti mense Maji Paulus Banus Nob. Croat. obiit* (S. A.) ad Christum, et Mladinus ejus filus in Banum ordinatur...« (Incipit Historia edita per Micham Madii de Barbazanis, de Spaleto..., J. Lucii De Regno..., Amstelodami 1666, 372; J. Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae Libri sex, Vindobonae 1758, 190).

Ta Madijeva netrpeljivost odrazila se je i prema Pavlovu nasljedniku Mladenu II, za koga kaže da je iza smrti svoga oca određen ili namješten za bana. To je netočno, kako dobro zapaža Vj. Klaić, jer on je kao prvorođenac naprosto naslijedio svoga velikoga oca,[118] ponosno se nazivajući »Nos Mladenus Croatorum et Bosniae banus et Jadrensis perpetuus comes«,[119] sjećajući se onih osoba koje su činile usluge »domino Paulo olim Croatorum bano ac nostro genetori dulcissimo«.[120]

3.

Od materijalnih spomenika, koji se tiču ličnosti Pavla Bribirskoga, prvi dolaze u obzir novci. Naime to su srebreni novci, izrađeni po uzoru na mletačke.[121] Kako je kovanje novca u ovo doba spadalo u vrhovnička prava vladara,[122] to je Pavao Bribirski na ovaj način bio prvi i jedini hrvatski velikaš koji je izrađivao i imao svoj novac, a ta je onda moneta vrijedila ne samo za cijelo područje njegova dukata nego i izvan granica njegove vrhovničke tvorevine. Na aversu jednog od ovih novaca desno je lik sveca s aureolom. On u jednoj ruci drži knjigu, a u drugoj barjak (zastavu), koji predaje svjetovnom licu: banu. Natpis pored sveca glasi: Dux Paul^{V}, niz držak barjačića: BAN, a do bana: Mladen. Na reversu je prikazan Krist na prijestolju, kraj čije glave piše: $\overline{IC}$-$\overline{XC}$. Ovakva su sačuvana samo dva novca, koja se odnose na duxa Pavla i njegova brata bana Mladena.[123] Međutim 14 komada srebrenoga novca postoji od istoga duxa Pavla i njegova sina bana Mladena. Na aversu

P. Vitezović pak piše: »1308. Paulum Croatorum supramemoratus Banus, Bosnae obtento Dominio, ita se literis inscribebat; *Paulus Croatorum Banus, Dominus Bosnae, Princeps Dalmatiae.* Obiit A. 1312. Mense Maij« (Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu — Banologia sive de Banatu Croatiae cum continua banorum Chronologia ab A. Ch. 576. Opera Eq. Pav. Ritter, 45 — Rkp — Inače redoslijed banova ide do 1704. godine).

[118] Vj. Klaić, o. c., 99.

[119] Papa Ivan XXII naziva ga 1319. god. čak »Maladino Chroatorum et Bosne comiti alias dicto bano« (SCD VIII, 535).

[120] SCD VIII, 308 (23. VI 1312).

[121] I dok Vj. Klaić kaže za njih da nisu nimalo nalik na slavonske banovce, već su izrađeni po mletačkom uzoru (soldini) (Vj. Klaić, Povjest Hrvata... I, 273), dotle I. Rendeo donosi da je Pavao kovao svoj vlastiti srebreni novac »imitirajući mletačke matapane« (I. Rendeo, Hrvatsko-dalmatinski novci, Sarajevo 1934, 11). M. Dinić također smatra da su kao uzor za taj hrvatsko-bosanski novac služili mletački matapani, jer su oni bili najpoznatiji i na primorju i u Bosni. Inače mali broj sačuvanih primjeraka toga novca dokazuje da je kovan u neznatnim količinama (Historija naroda Jugoslavije I, Zagreb 1953, 577).

[122] Gl. o tom: N. Tomašić, Temelji državnoga prava hrvatskoga kraljevstva (Posebni otisak iz »Vjestnika Kr. hrv.-slav.-dal. zemaljskoga arkiva« XI/3 i 4), Zagreb 1910, 109, 110.

[123] I. Rendeo, o. c., 11; Isti, Corpus der mittelalterlichen Münzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz 1959, 64.

ovih novaca stoji: Dux Paul[V] i Ban Mlad. Secundus ili Ban Mlad' Secundus i slično (s iskrivljenim pojedinim i čak nečitljivim slovima).[124] Na svima ovim novcima[125] avers je gotovo isti ili sasma sličan onim prvim novcima: Pavla i brata mu Mladena I.[126]

Prva vrst novaca (2), na kojima se nalaze imena Pavla u svojstvu »dux«-a[127] i Mladena I kao »banus«-a, mogla su nastati, prema I. Renđeu, »između 1302. i 1304, kada je ispred Pavla upravljao Bosnom njegov brat Mladen«, a druga vrst onih novaca (14) »između 1305. i 1312, kada je Bosnom upravljao Pavlov sin Mladen II.«[128] Po našem mišljenju ona dva novca mogla su nastati za još jednu ili dvije godine ranije, a oni drugi (14) oko 1305. godine.

Inače Renđeo kaže da je Pavao Bribirski prisvajao »prava samostalnog vladara« te je »između 1301. i 1312. kovao »svoj vlastiti srebreni novac«. Stoga pretpostavlja da je on izrađivan, iako do danas nije to istraženo, »možda u Šubićevom glavnom gradu Bribiru«.[129] U uskoj vezi s ovakvim kovanjem novca je i pečat Pavla Bribirskog. Ovakvih pečata ima više vrsta. Tako je prvi i najstariji onaj koji se nalazi na povelji izdanoj u Solinu 11. VIII 1300. godine. Taj je pečat kružna oblika (njegov se original nalazi danas u Državnom arhivu u Beču) i natpis gotskim slovima na njemu glasi: †S(IGILLUM) PAVLI BREBERIENSIS BANI TOCIVS SCLAVONIE.[130] U sredini pečata je tipičan grb Bribiraca, tj. štit u obliku trokuta ili klina, a u njemu je orlovo krilo s ukrašenom kacigom ili šljemom.[131]

Drugi u cijelosti očuvani pečat Pavla Bribirskoga nalazi se na povelji koju je ovaj feudalac izdao 4. I 1307. god. u Skradinu u korist Rabljana (njegov original čuva se u Historijskom arhivu Hrvatske u Zagrebu).[132] U sredini ovoga pečata[133] nalazi se već prije

[124] I. Renđeo, Corpus..., 64, 65.

[125] Oni se nalaze danas u raznim mjestima naše države i izvan nje (Gl. I. Renđeo, Corpus..., 64, 65).

[126] I. Renđeo, o. c., 64, 65.

[127] Vj. Klaić kaže da se Pavao zvao na novcima »hercegom« (dux), prepuštajući ime i čast bansku svojim sinovima, koji po očtevoj časti zadobiše porodično ime »Banići«. Još g. 1370. znalo se na papinskom dvoru da je Pavao I nekad bio »herceg« (dux) Hrvatske i Dalmacije«, dodaje Klaić (Povjest Hrvata... II/1, 4). To svjedoči papina povelja od 8. IV 1370, u kojoj se govori o »... filii nobilis viri Gregorii nati quondam Pauli, ducis Dalmatie et Chroatie« (SCD XIV, 249).

[128] I. Renđeo, Hrvatsko-dalmatinski novci, 11.

[129] I. Renđeo, o. c., 11, 12.

[130] SCD VII, 395.

[131] Gl. opširnije opis toga grba: J. Belošević, Pečatnik hrvatskoga bana Pavla I Bribirskog iz Zadra, Diadora 3, Zadar 1965, 160, 161.

[132] SCD VIII, 132 (4. I 1307).

[133] Inače postoji još nekoliko pečata Pavla Bribirskoga na listinama koje je izdao. Tako se npr. na povelji iz kraja 1300. god. nalazi oštećeni odlomak pečata (on se s originalom povelje čuva u Državnom arhivu u Budimpešti), koji visi o zelenoj svilenoj vrpci (SCD VII, 417).

opisani grb,[134] a oko njega je natpis, koji glasi: S(IGILLVM) PAVLI BREBERII COMITIS TOCIVS SCLAVONIE B(ANI).[135] Dakle i 1300. i 1307. naziva se banom »tocius Sclavonie«.[136] Ali zato već na pečatniku Pavla Bribirskog, nađenu 1961. god. u Zadru među njegovim ruševnim ostacima,[137] natpis glasi ovako: PAULUS * DE BREBERIO * BANUS * CROATORUM DNS * ET BOSNE *, tj. Paulus de Breberio banus Croatorum dominus et Bosne. U sredini ovoga brončanoga pečatnika, koji je dobro očuvan, urezan je unutar navedenoga natpisa već opisani grb Pavla Bribirskog. Objelodanjujući ovaj pečatnik J. Belošević ga je pokušao datirati, na osnovu povelja koje govore o raznovrsnim Pavlovim titulama. On se dakle odlučuje da ga stavi u vremenski period »poslije g. 1307. i ne kasnije od 1312, koje je godine Pavao umro«.[138]

Naše čitanje ovoga natpisa na Pavlovu pečatniku je svakako drugačije od dosadašnjih čitanja i ono je bazirano i na poveljama, u kojima slično piše. Prema tome taj bi natpis trebao ovako glasiti: Paulus. De Breberio. Banus. Croatorum Dominus. et Bosne. Bezrezervnu podršku za to imamo čak u listini od 17. VI 1295. god., gdje napuljski kralj naziva Pavla »banus maritimus, *dominus Croatorum*« (S. A.), a onda postoji još izrazitija povelja pape Klementa V od 22. VI 1311, gdje ga on titulira sa »*bani Pauli Chroatorum Bosneque domini*«[139] (S. A.). Prema tome je očito da se je ban Pavao mogao nazivati »Croatorum dominus et Bosne« već iza 1299. godine.

Inače je Pavao Bribirski ostavio spomen na svoju bansku čast i na jednom relikvijaru, koji se i sada nalazi u ninskoj katedrali. To je ruka od srebra (desnica) sv. Anselma (Asela), koju je skovao zlatar Simeon (Šime). Na njoj čak piše da je ruku, u kojoj su bile pohranjene moći ovoga sveca,[140] dao načiniti »Paulus banus pro anima fratris sui Georgii comitis«,[141] koji je bio neko vrijeme i nin-

[134] On je identičan s onim iz 1300. god. O ostalim grbovima Bribiraca na pečatu i kamenu gl. J. Belošević, o. c., 163—165 i bilj. 7.

[135] Ovako čita Vj. Klaić (Povjest Hrvata... I, 271, II/1, Prilog II, br. 1).

[136] Vj. Klaić, komentirajući što je Pavao dao u svoj pečat urezati napis »ban čitave Slavonije«, dodaje da unatoč tome »u Slavoniji nije dopirala svemoć bana Pavla«, jer su tu gospodarili Babonići (Povjest Hrvata... I, 6).

[137] J. Belošević (o. c., 165) ne isključuje mogućnost da je ban Pavao »barem kratko boravio u Zadru« i da je »tom prigodom mogao pečatnik ostati u Zadru«. Ali odmah iza toga iznosi i drugu manje vjerojatnu mogućnost »da je njegov sin Mladen imao pečatnik svoga oca i da je na taj način pečatnik dospio u Zadar, gdje je nađen«.

[138] J. Belošević, o. c., 159—165.

[139] SCD VIII, 284.

[140] C. Fisković pogrešno piše, na osnovu Bianchija, da je to desnica sv. Šimuna, koju je ban Pavao Šubić poklonio ninskoj crkvi (Zadarski sredovječni majstori, MH, Split 1959, 109).

[141] C. Bianchi, Zara cristiana II, Zara 1879, 250.

ski knez,[142] a umro je o. 1303. god.[143] Znači da je ovaj relikvijar izradio zlatar Šime po nalogu bana Pavla tek 1303, ili čak 1304. god., a ne o. 1300, kako to piše C. Bianchi,[144] u čemu ga slijedi C. Fisković.[145]

Šezdeset i osam godina poslije smrti Pavla Bribirskoga zadarski zlatar Francesco iz Milana, po nalogu ugarsko-hrvatske kraljice Jelisavete Kotromanićke, supruge Ljudevita Velikoga, izradio je srebrenu raku sv. Šime. Na njoj je, po pisanju L. Jelića, pored ostalih osoba prikazao i lik ovoga hrvatskoga feudalca.[146] Naime, na desnoj pobočnoj strani ove rake uz ostale likove vidi se osoba u velikaškoj opremi, šiljaste duge brade, gologlava, a na njegovu ovratniku stoji, prema čitanju Jelića, natpis: BAN PAVLI.[147] Međutim, nedavno je I. Petricioli autoru ovih redaka usmeno saopćio da takvo čitanje nije ispravno, jer na tome mjestu stoji napisano »Valiant«, pa prema tome otpada svaka kombinacija u vezi s ličnosti Pavla Bribirskoga.

4.

Sva ova izložena građa u obliku povelja i materijalnih dokumenata o Pavlu Bribirskom kronološki ukazuje kako se ovaj feudalac od 1272. pa na dalje podigao u časti, dostigavši preko one banske, koja ga trajno prati u naslovu, vrhunske titule: dominus i dux. Sam naziv »dominus« znači u prvom redu »gospodin« ili »gospodar«. Pavao Bribirski nosi naslov »dominus Croatorum« (1295) ili »Chroatorum Bosneque dominus« (1311) ili čak »Croatorum dominus et Bosne« (na svome pečatniku). Znači da je on gospodin ili gospodar Hrvata ili gospodar Hrvata i Bosne, tj. naroda i jedne zemlje. Kako nema ni za jednog drugog hrvatskog feudalca osim samo za Pavla u našim i stranim srednjovjekovnim izvorima ovaj izraz, povezan s imenom nacije i zemlje, to ćemo pokušati iznijeti kako to stoji u izvorima koji se odnose na pojedine istaknute ličnosti iz povijesti drugih naroda na Balkanu, a onda i na neke još u okolnim susjednim zemljama. Tako u Tome Arhiđakona

[142] Tako se prvi put Juraj Bribirski spominje kao knez Nina 1290, a onda 1291, te 1296. godine (SCD VI, 684, VII, 50, 259).

[143] Vj. Klaić, Bribirski knezovi..., 79.

[144] O. c. II, 250.

[145] O. c., 109.

[146] L. Jelić na osnovu ovoga smatra da je radi sočbine ban Pavao »sa svojim dvorom dolazio u Zadar, da svrši sudbeni čin, i to svakako prije 1303. godine, kadno je naime umrla njegova druga supruga Ursa, a dok Zadar jošte svedjer bijaše u mletačkoj vlasti« (L. Jelić, Moći sv. Šimuna Bogoprimaoca, Rad JAZU 145, Zagreb 1901, 183).

[147] L. Jelić, Zadarska raka sv. Šimuna Bogoprimaoca, Glasnik Matice Dalmatinske I/3, 282, I/4 (1902), 385, 386.

piše slijedeće: »... Eodem tempore Stephanus[148] *dominus Seruie siue Rasie, qui mega iupanus* (S. A.) appellabatur...«, a onda taj isti kroničar donosi i titulu: »*dominus Chulmie*«[149] (S. A.). Još od 1232. pa do 1244. godine austrijski vojvoda (i štajerski) kiti se u poveljama i titulom »*dominus Carniole*«[150] (S. A.) ili »*dominus Carniolis*[151] (S. A.), pa onda ponovno »dominus Carniole«.[152] U ugarskom kraljevstvu nailazi se na »... Johanne Angelo, *domino Syrmie* (S. A.) et comite Bachiensi...«, kako to stoji u povelji od 1242. godine.[153] Zatim nailazimo u listini od 1263, da se Stjepan V (VI) Arpadović zove »dei gratia junior rex Hungarie, dux Transilvanus, *dominus Cumanorum*«[154] (S. A.). U povelji od 2. II 1270. govori se o »ducis Wlrici Karinthie ac *domini Carniole*... (S. A.), a iste 1270. god. Otokar, kralj češki, naziva se »dux Austrie, Stirie et Karinthie, marchio Morawie et *dominus Marchie, Egre et Carniole*...«[155] (S. A.), a u jednoj ispravi od 6. VIII 1306. piše kako se Filip Tarentski, sin napuljskog kralja Karla II, naziva »princeps Achaye et Torenti, Romaniae despotus et *regni Albanie dominus*«[156] (S. A.). Stefan Uroš Milutin, suvremenik Pavlov, zove se »Uurosius dei gratia Dalmacie, Croacie, Dyoclie, Servie ac Rasie Rex et *dominus totius Maritime regionis*« (S. A.). Pavlov sin Mladen piše se »Croatorum et Bosne banus, *generalisque dominus tocius territorii Chelmensis*«[157] (S. A.) ili »Croathorum et Bosne banus *terreque Hlm dominus generalis*«[158] (S. A.), a Stefan Dušan »Et fere *totius imperii Romanie dominus*«[159] (S. A.).

U listini od 21. II 1359. stoji: »... nos Bartholomeus comes Vegle, Vinodol, Modrussie, *Gazche ac Segnie perpetuus dominus*...[160](S. A.), u onoj od 13. VI 1391. papa Bonifacije zove Đuru Stratimirovića »Georgius Stratimiri de Balssa, *dominus et princeps*

[148] Tj. Stefan Nemanjić.

[149] Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, MSHSM XXVI, Zagrabiae 1894, 91, 103.

[150] Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev V, Ljubljana 1928, 272, 283, 285, 299, 309, 247, 353, 355, 359, 360, 363.

[151] Isti, o. c. V, 379.

[152] Isti, o. c. V, 382, 389, 402.

[153] SCD IV (1906), 175 (16. XI 1242).

[154] SCD V (1907), 279, 280.

[155] H. Wiessner, Die Kärtner Geschichtsquellen 1269—1286 V, Klagenfurt 1956, 4, 9, 10, 30.

[156] L. Thalloczy—C. Jireček—E. de Sufflay, Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia I, Vindobonae 1913, 174; M. Purković, Avinjonske pape i srpske zemlje, Požarevac 1934, 7, 8.

[157] K. Jireček, Istorija Srba II, Beograd 2 1952, 14, bilj. 87, 86.

[158] SCD VIII, 497 (10. IV 1318).

[159] S. Ljubić, Listine II, 278; K. Jireček, o. c. II, 15, bilj. 89.

[160] SCD XII (1914), 550.

Czente (S. A.) in regno Rascie . . .«,[161] a u povelji od 31. V 1396. nailazimo na ». . . dominum Georgium Strazimirum *dominum Sente . . .*« (S. A.), koji se malo dalje piše i ». . . Vester Georgius Stracimiri dominus Sente . . .«, a u ispravi od 22. VII iste te godine stoji ». . . dominus Sandali de Chosachi miles Rassiae Bosneque magnus voyuoda ac *Budue et cente dominus . . .*«[162] (S. A.)

U 15. stoljeću u listini od 1407. govori se o ». . . nomine *domini Venetiarum*« (S. A.), a 1410. se piše o ». . . domini Wolchi, filii quondam comitis Lazari *domini Raxie*« (S. A.), 1411. pak o ». . . domini Sandali, magni voyvode regni Bosnie nec non *domini aliarum terrarum maritimarum*«[163] (S. A.), u listinama (1412. i 1413) piše se sin Đure Stratimirovića »magnificus et potens dominus Balsa Stracimiri quondam domini Georgii Stracimir de Balsis, *dominus Zente*«[164] (S. A.), dok se Stefan Lazarević piše »Stephanus dei gratia regni Rassia despotus et *dominus Servie . . .*« (S. A.), a tako i 1427. godine.[165] Đurađ pak Branković naziva se 1429. »Georgius Wlk *Rascie Albanieque dominus*« (S. A.) ili čak 1453. »illustrissimus princeps Georgius despotus regni Rascie et Albanie, *Rive et totius Ussore dominus . . .*«[166] (S. A.).

U talijanskim poveljama nailazimo u 1388. god. ponovno na »Nui Gorgi de Strazimir, *signor de Zenta*« (S. A.), a 1413. stoji »nui Balsa Stracimir, che fo de misser Zorzi Stracimir, *signor de Xenta*«[167] (S. A.). Kudikamo imamo više podataka za ovaj izraz »dominus« ili »signor« u ćirilskim poveljama, gdje stoji umjesto toga naziv »gospodin« s pripadajućim imenom naroda ili zemlje, kojim dotična ličnost upravlja ili vlada.

Tako za sebe isprva knez Stefan Lazar kaže da je »i samodržavni *gospodin Srblem i Podunaviju*«[168] (S. A.), a 1387. se piše »Ja samodržavni po milosti božiju Stefan knez Lazar«, koji je postavljen za »*gospodina zemli srpskoi . . .*«[169] (S. A.). Još 1392. god. se Lazarev sin naziva »v Hrista Boga pravoverni *gospodin Srbliem i Posavije i stranam podunavskiim knez Stefan . . .*« (S. A.), ili kasnije (1395) »v Hrista Boga blagoverni knez Stefan i *gospodin vse srpskie i podunavskie zemle*« (S. A.) ili »gospodin Srbliem« ili »go-

[161] A. Theiner, Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia II, Romae 1890, 165; K. Jireček, o. c. I (1952), 330, bilj. 21.
[162] Acta Albaniae veneta saeculorum XIV et XV I/3 (1396—1406), München 1968, 7, 9.
[163] S. Ljubić, o. c. V (1875), 98, VI (1878), 104, 127.
[164] K. Jireček, o. c. II, 347.
[165] S. Ljubić, o. c. IX (1890), 17, 19.
[166] K. Jireček, o. c. II, 347, 343, 349.
[167] Isti, o. c. II, 347.
[168] Isti, o. c. I, 321.
[169] Lj. Stojanović, Stare srpske povelje i pisma I/1, SAN, Beograd — Sr. Karlovci 1929, 120.

spodin vsem Srbliem i Podunaviju»,[170] a od 1405. pa do 1425. godine gotovo redovito se piše »Milostju božieju *gospodin Srbliem despot Stefan*«[171] (S. A.), ili ga pak nalazimo kao »*gospodina zemli srpskoi i pomoriu i stranam podunavskim*« (S. A.), ili mu se Dubrovčani obraćaju kao »po milosti božioi *vsoi srbskoi zemli gospodinu*« (S. A.) ili čak kao »gospodinu despotu Stefanu po milostji božioi *vsoi srbskoi zemli i podunavju gospodinu*«[172] (S. A.). Na nadgrobnom natpisu Stefana Lazarevića stoji pak ovako njegova titula: »*gospodin vsem Srblem i Podunaviju i Posaviju i česti ugarskie zemli i bosanskie ešćeze i pomoriju zetskomu*«[173] (S. A.).

Godine 1420. kiti se Balša III Stracimirović malo pretjeranim naslovom »douka veliki i *gospodar zemli zetskoi i vsemu zapadnemou pomorju*« (S. A.), a Đurađ Branković 1428. »v Hrista Boga blagoverni *gospodin Srblem* (S. A.) despot Giurg«.

Godine 1485. u jednoj povelji piše »v Hrista boga blagoverni i bogom hranimii *gospodar zetskii* (S. A.) Ivan Crnoevik«,[174] u ispravi pak od 20. VIII 1486. »Milostiju Božiom i poveljenem velikoga gospodara i velikoga amir-sultan cara Fajazit-bega mi gospodin Skender-baša *gospodar bosanski*«[175] (S. A.), dok se čuveni Skender beg Crnojević o. 1523. titulira »*vsoj dioklitijanskoj zemli gospodin*«[176] (S. A.).

Kako vidimo iz ovoga komparativnog materijala, Pavao Bribirski je gospodar ili »gospodin« ne samo jednoga naroda nego i vladar jedne zemlje (dominus terre)[177] — u ovom slučaju Bosne. Izrazom »signor« i »gospodin« pozabavio se je posebno pok. M. Barada u vezi sa Novigradskim zbornikom iz 1551. godine. On kaže da u našim izvorima *gospodin* često stoji u feudalnom značenju i označuje *vladara* (S. A.). Da je tomu tako služi se citatima iz Poljičkog statuta iz 1440. god. i iz Ljetopisa Popa Dukljanina, koji »na više mjesta zove vladara *gospodinom*.[178] Svakako naziv »gospodin« završava svoje

[170] K. Jireček, o. c. II, 347, 348.

[171] Lj. Stojanović, o. c. I/1, 199, 206—214, 216—219, 221, 223—226, 228, 229, 232, 233.

[172] Isti, o. c. I/1, 200, 204—207.

[173] K. Jireček, o. c. II, 348.

[174] Isti, o. c. II, 347, 349, 347.

[175] Ć. Truhelka, Isprava Skender-baše od godine 1486, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini VI, Sarajevo 1894, 610.

[176] K. Jireček, Skutari und sein Gebiet im Mittelalter, Illyrisch-albanische Forschungen I, München u. Leipzig 1916, 98.

[177] Gl. o tom: N. Tomašić, o. c., 29, bilj. 138.

[178] Tako Ljetopis Popa Dukljanina u hrvatskoj redakciji govori: »... i prišavši među Hrvate, nedostojne dobra *gospodina* (S. A.)... i krv prolivati svoga dobroga kralja i *gospodina* (tj. Zvonimira: S. A.)... i da nie Hrvati nigdar ne imali *gospodina* (S. A.) od svoga jezika... »Marulićev pak prevod na latinski sa hrvatskog ima ovaj zadnji pasus ovako: »... ne unquam sui generis *dominum* (S. A.) habeant...« (F. Šišić, Letopis Popa Dukljanina, SAN, Beograd — Zagreb 1928, 411, 414, 415).

obrazloženje Barada, »po feudalnom značenju općeniti je naziv za vladara, bez obzira na potanje oznake samog naziva i političkih odnosa«.[179]

Prema tome Pavlova titula »dominus« je adekvatna izrazu vladara ili vladaoca.

Ovome izrazu se pridružuje i drugi, a to je »dominium«,[180] na koji se pozivaju Karlo II, Mladen I i Pavao krajem 13. i početkom 14. stoljeća. Tako kralj Karlo II 1295. god. podjeljuje za čitav život Pavlu »*banatum seu dominium banatus in Croatinis et Dalmatinis partibus*«[181] (S. A.). Pavlov pak brat Mladen I govori 1302. o »*dominium nostrum Chroatiae et Boznae*« (S. A.), a Pavao 1307. kao »banus Croatorum et dominus Bosne« dozvoljava trgovanje Rabljanima »per *totum dominium nostrum et banatum*« (S. A.) i dijeli im neke posjede »*in nostro dominio*«[182] (S. A.) U suvremenim i nešto kasnijim izvorima, koji se tiču naših predjela, nailazimo često na ovaj izraz. Tako ugarsko-hrvatski kralj Karlo Robert, kada piše papi, govori o »*nostrum dominium*« (S. A.). Isto tako i mletački dužd jedno stoljeće kasnije piše kako se je Ivan Kastriota podvrgao »*nostri dominii*« (S. A.) i da je čak zamolio (rogando) »*nostrum dominium*« (S. A.). Godine 1409. pak dužd govori o »*dominium civitatis Jadre*« (S. A.) i »emptionem *dominii terrarum Dalmatie*« (S. A.) ili »possessionem *dominii Dalmatie*«[183] (S. A.).

Sve u svemu dakle »dominium« znači »vladanje«, ili »gospoštiju« ili čak »vlastelinstvo«, kako to piše Vj. Klaić,[184] a kako se ovaj izraz odnosi na Hrvatsku i Bosnu, onda nema sumnje da se je Pavao u njima ponašao kao pravi vladar, kome je samo manjkala kruna.

5.

Pored titule »dominus« Pavao Bribirski je imao i vrlo značajan naslov »dux«, koji je čak urezao u svoj novac. Na tom novcu naveden je pored duxa Pavla i ban, i to u osobi brata mu Mladena I, a onda kasnije sina mu Mladena II. To je tako i trebalo biti, jer su pod duxom stajali banovi, koji su priznavali njegovu vlast. Pre-

[179] M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica, JAZU, Zagreb 1957, 161, 101.

[180] Dominium alias Domanium et Dominicum, gall. Domaine. Gloss. Lat. Gr.: Dominium, Κυρία, Jus, tutela, potestas... Charta Ludov. comit. Bles. ann. 1197. Omnes de Dominio meo et de elemosinis meis... Dominium Bannale. Vide Banwardum post Bannum Leugae. 3. Dominium, Nomen honoris reipublicae Principibus attributum... Dominio meo... (C. du Fresne domino du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis III, Niort 1884, 172, 173).

[181] SCD VII, 205, 206.

[182] SCD VIII, 27, 132.

[183] S. Ljubić, Listine... I, 258 (10. X 1311), V, 94 (3. IV 1407), VI, 26, 27 (28. IX 1409).

[184] Vj. Klaić, Bribirski knezovi..., 85, 97.

ma tome Pavao je vladao dukatom, u koji su spadale: Hrvatska, Dalmacija i Bosna i zato on s punim pravom i nosi titulu »Croatorum dominus et Bosne«.

Sama titula »dux« vrlo je stara kod Hrvata. Tako se 852. god. Trpimir naziva »*dux Chroatorum*« (S. A.), čiji se kapelan Martin poziva na »praeceptione *domini mei, ducis memoratis*« (S. A.). Ovakvim istim naslovom se kiti 892. »Muncimirus... *Chroatorum dux*« (S. A.), čiji đakon i kapelan Firmin također govori o »pracipiente mihi *domino meo Muncimiro glorioso duce*« (S. A.). U 10. stoljeću titula »*duci Chulmorum*« (S. A.) pripada Mihajlu Viševiću (prije 924. god.), a Dmitar Zvonimir se prije krunjenja zove »*dei gratia Croatie Dalmatieque dux*« (S. A.). U to se doba za Stjepana, kaže da je »olim illustris *dux Chroatorum*« (S. A.), a onda i za »Jacobum uero *ducem marianorum*«[185] (S. A.), tj. Neretljana. U istom ovom 11. stoljeću mletačkog dužda se je u njegovoj kancelariji tituliralo čas »*Duci Venetie et Dalmatie* (S. A.) ac imperiali prothofedro et seniori nostro« ili sa »*seniori nostri, duci Veneticorum et Dalmaticorum*« (S. A.) ili sa »*glorioso duci Venetie et Dalmacie* atque Chroatie (S. A.) et imperiali prothoseuastori«.[186] I u 12. st. gospodar Venecije ne napušta titulu »gratie dei *dux Ueneticorum, Dalmaticorum atque Croaticorum*«[187] (S. A.).

Za bizantske vladavine u hrvatskim krajevima za cara Emanuela Komnena (1143—1180) njegovu se namjesniku daje naslov »*duce* existente *Dalmatie atque Dioclie* (S. A.) kyr Izanacio«[188] ili se ovakav bizantski namjesnik čak titulira »† Ego Rogerius Sclauone *dei et imperiali gracia Dalmatie et Chroacie ducas*«[189] (S. A.).

Kada su Arpadovići zavladali Hrvatskom, u njoj su u njihovo ime upravljali isprva banovi. No vladari iz ove dinastije su, iako nešto kasno, uveli i to da su za hrvatsko kraljevstvo imenovali posebne hercege (duxe) iz svoga roda, tj. ili pak svoje sinove ili braću.[190]

Prvi »dei gratia tocius Dalmacie et Chroacie dux«[191] bio je Andrija, sin Bele II (III), nekadašnjeg Emanuelova καταρ-a u Bi-

[185] RD, 3 (4. III 852), 15 (28. IX 892), 189 (o. 924), 104 (1076? S. A.), 113 (1076—8), 119 (1078).

[186] S. Ljubić, o. c. I, 3 (8. III 1076); RD, 32—34 (1018), 178, 179 (1097).

[187] Isti, Libellus Policorion qui Tipicus vocatur, Starine JAZU 23, Zagreb 1890, 180 (1116).

[188] SCD II (1904), 102 (19. VI 1166).

[189] SCD II, 166, 167 (10. VI 1180).

[190] Vj. Klaić, Hrvatski hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I (1301—1382), Rad JAZU 142, Zagreb 1900, 127.

[191] Zapravo on se naziva »Andreas... dei gracia Jadere ac tocius Dalmacie et Chroacie Chulmeque dux« ili »dei gracia Dalmacie, Chroacie Hulmeque dux...« ili »dei gratia Dalmatie, Chroatie, Rame, Chulmeque dux...« ili čak »dux Dalmatiae, Croatiae et Chulmiae« (SCD II, 293, 297, 309 /1198/, 353, 355, 357, 361 /1200/).

zantu. Taj »dux« je upravljao Hrvatskom i Dalmacijom samostalno. Bela, sin Andrije I (II) (1205—1235), vladao je također suvereno Hrvatskom, te je imao svoga posebnoga kancelara i dvorske činovnike. I on se kao i otac mu naziva »dei gratia dux«. Tako se poslije njega zovu i ostali duxi ili hercezi, iako nisu kraljevskoga roda. No to ne znači da se uvijek ovako moraju titulirati.[192]

Da je pak naslov »dux Dalmatiae atque Croatiae«[193] identičan s nazivom »dux totius Sclavoniae«,[194] dokazuje povelja duxa Kolomana od 1226. godine. Naime, u njoj se zove »dux Dalmatie atque Croatie«, a u drugima od 1232. i 1237. »dux tocius Sclavonie«. Poslije Kolomana sve do 1245. nije bilo duxa iz roda Arpadovića. Pa ipak se u povelji od 1242. god. zove »Dionysius dei gratia *dux et banus tocius Sclavonie*« (S. A.), koji također ima svoga kancelara. Dok se Dionizije u jednoj listini od 1245. naziva »banus Slavon. et maritimarum«, ove iste godine u drugoj ispravi se neki Ladislav piše *»banus et dux tocius Sclavoniae«* (S. A.). Kako je ovaj dukat prema uvriježenoj državnopravnoj praksi pripadao kraljevu prvorođencu,[195] to od 1246. ili nešto prije postaje, iako formalno, dux totius Sclavonie Stjepan,[196] sin Bele III (IV) (1235—1270). I dok 1249. godine jedna listina spominje nekoga Stjepana kao »banus maritimus et comes trium camporum et capitaneus Stiriae«, u drugim poveljama od 1249. do 1252. zove se »banus totius Sclavoniae«, u onoj od 1255. (nju Smičiklas smatra falsifikatom) čak *»dux et banus totius Sclavonie* (S. A.) et capitaneus Stiriae«, a od 1256. do 1259. samo »banus . . .« dok »dux« otpada.[197] No zato se upravo 1259.

[192] Interesantno je da se čak za vladavine duxa Kolomana ban Nikola naziva »dei gratia banus banus tocius Sclavonie« (SCD IV, 122: N. Tomašić, o. c., 103, bilj. 466).

[193] Prvi pak ban kojemu se označuje ova oblast bio je Dionizije »Dalmacie et Chroacie banus«. On se tako javlja 9. II 1183. (SCD II, 184), a ne 9. II 1182, kako to piše Vj. Klaić (Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301), Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva I, Zagreb 1899, 235).

[194] Prvi koji se izričito naziva ban »Sclavonie« jest Ivan (1215), a prvi spomenuti ban »totius Sclavonie« (1225) je Aladar (Vj. Klaić, o. c., Vjestnik . . . I, 243).

[195] Klaić kaže da je odmah iza provale Tatara kralj Bela uredio upravu hrvatskoga kraljevstva tako da je tim kraljevstvom imao vladati herceg (dux) od kraljevskoga roda. Njemu su imala biti pokorna 2 bana: hrvatsko-dalmatinski i slavonski. Ako nema hercega kraljevskoga roda, onda njegovu vlast vrši slavonski ban kao »ban čitave Slovinske zemlje, a njemu će se pokoravati hrvatsko-dalmatinski ban i zvat će se tada primorski ban (banus maritimus)« (Povjest Hrvata . . . I, 240).

[196] Naime, unatoč tome što Klaić smatra kao sigurno da je ovoga 1245. god. imenovao otac Bela »hercegom hrvatskim« (Povjest Hrvata . . . I, 237—242), Tomašić tvrdi da Stjepan »nije u istinu nikada upravljao hrvatsko-dalmatinskim kraljevstvom, bar za to nikoji diplomatički dokaz nemamo« (o. c., 104).

[197] N. Tomašić, o. c., 93, 94, 96, 97 (i bilj. 444), 103, 104, 97, 105.

citira knez Butko, sin Julijana,[198] kao »dei et regis gratia maritimus banus«. Ove iste godine nailazimo u povelji i na »Alexander banus maritimus et comes Zagrabiensis«, koji iznosi da je bila neka parnica »ad judicium domini nostri Stephani bani«.[199] Istom iza nekoliko godina ponovno susrećemo u poveljama »dux«-a i to u osobi Bele, sina Bele III (IV). Tako on od 1268. nosi puni naslov »dei gratia *dux tocius Sclavonie, Dalmatie et Croacie*« (S. A.). Prije toga njega se titulira »dux Sclavonie« (1264) ili »tocius Sclavonie« (1265). To ne znači da Bela nije bio i još prije »dux«, za čije se vladavine navodi Roland[200] kao ban[201] »tocius Sclavoniae«, a 1264. se spominje u Zadru Stjepan »banus maritimus comes trium camporum[202] et de Clisia«.[203] Kao »dux totius Sclavoniae, Dalmatiae et Croatiae« navodi se onaj isti kraljević Bela u listini od 1269. (travanj), dok u splitskoj povelji od 20. VI ove iste godine govori se čak i o »temporibus Belae *Sclavoniae ducis* (S. A) et domini nati«.[204] Ovo miješanje naziva zemalja kojima je Bela bio dux nastavlja i poslije njegove rane smrti i njegov otac, koji ga čak titulira sa »dux tocius Sclavoniae« (3. X 1269).[205]

Inače se je mladi Bela u svojstvu »duxa« ponašao kao pravi vladar, okružen dvorskim dostojanstvenicima i »cum *baronibus regni nostri*«[206] (S. A.). Ujedno je potvrđivao i kraljevske povelje,[207] a i sam vladar, njegov otac, tražio je od njega suglasnost za razna darivanja i slično. Slobodno se može reći da je dux kraljevske porodice vladar, koji vlada nomine proprio, a ban, makar se zvao i dux, vlada nomine regis. Ovaj ius ducatus je za doba Stjepana, sina Bele III (IV), prenijet i u Ugarsku, gdje ga ova zemlja nije poznavala kao stalnu državnopravnu ustanovu. Međutim, nasuprot tomu, hrvatski dukat je nastavak hrvatskoga kraljevstva, kojem bi zapravo prema Kolomanovim intencijama imao biti na čelu kralj.[208]

[198] Vj. Klaić, o. c. I, 241.

[199] Tomašić zaključuje, na osnovu toga što Aleksandar naziv slavonskoga bana »dominus noster«, da »i to slijedi, da upravno područje primorskoga bana nije stegnuto na Primorje, pošto se radi ovdje o nekom posjedu u Glini. Primorski po tom ban bijaše zamjenikom bana, a k tomu mu je prinadležala briga uprave u primorskim stranama« (o. c., 103, bilj. 466).

[200] Roland se navodi kao ban od 1261. do 1270. godine (SCD V, 749 — indeks).

[201] Iz povelje od 16. VIII 1266. god. je očito da je pod njim kao banom »totius Sclauonie« bio već navedeni Stjepan »banus marittimus«, koga Roland naziva »fideli nostro« (SCD V, 390).

[202] U listini od 29. I 1263. god. on se titulira »Stephanum banum maritimum comitem trium Camporum« (SCD V, 245).

[203] N. Tomašić, o. c., 105, 106.

[204] Vj. Klaić, o. c. I, 244, 245.

[205] Isti, o. c. I, 245.

[206] SCD V, 477 (1268).

[207] SCD V, 514 (1269).

[208] N. Tomašić, o. c., 107, 108.

Prema Klaiću po smrti mladoga Bele postaje duxom »čitave Slavonije« mladi kralj Stjepan, koji uskoro naslijedi oca na prijestolju (1270—1272). Sada se imenuje hercegom ili duxom »čitave Slavonije« Stjepanov sin Ladislav, a ban »čitave Slavonije« je isprva Henrik Gisingovac, pa onda Ivačin ili Joakim Pektar (1270—1272), sin Stjepana de genere Gutkeled, koji je i za Bele III (IV) bio ban čitave Slavonije i kapetan Štajerske.[209] Joakim ili Ivan sve do 18. IX 1272. god. zove se u poveljama »illustris bani Sclauonie comitis« ili »praeclari bani Sclaounie comitis«. Dne 12. V 1273. govori se u jednoj listini već o »Henrico bano tocius Sclauonie«,[210] tj. o onome Henriku Gisingovcu. No kao »banus tocius Sclauonie« javlja se u listini od 27. XII 1272. Matija (Matheus), koji se tako piše i u povelji novoga kralja Ladislava III (IV) Kumanca (1272—1290) od 1. III 1273, te u onima koje je sam izdao 19. i 20. IV iste ove godine u Zagrebu. Tu se on ponosno naziva »Matheus banus tocius Sclauonie«. Za ovim listinama slijedi i povelja od 29. IV 1273, a Matijina vladavina kao bana »tocius Sclauonie«, kome je Ladislav poklonio svoje povjerenje i nagradio ga zbog iskazanih usluga u ratu, završava nekako u lipnju iste 1273. godine, te on postaje transilvanski vojvoda.[211] Zbog svega ovoga interesantna je pojava kao bana Henrika Gisingovca, koji je iste godine ban kao i Matija. On se javlja u listinama od 2. V, pa onda u onoj od 23. V, te od 29. V kao ban »tocius Sclauonie«. Ali je zato upravo neshvatljivo to kako se u darovnici od 2. VI 1273. godine, koju je izdao kralj Ladislav, navode u tekstu ove originalne listine istodobno Matija »bano *tocius Sclauonie*« (S. A.) i među prisutnima »Henrico bano *tocius Sclauonie*« (S. A.).

U toj istoj časti Henrik se javlja u poveljama od 29. IX 1273. kao i u trima s naznakom samo ove godine, te onda u onima od 12. i 26. I, 31. V 1274. kao i u još četirima s datacijom samo ove godine.[212] Iza pogibije Henrika Gisingovca (u. 1274),[213] ban »tocius Sclauonie« postaje Dionizije, koji se prvi put javlja s tom titulom 1. XII 1274, a već 24. III 1275. saznajemo da je prestao biti banom »tocius Sclauonie« i postao »comes Zaladiensis«. Zato se u listini od 4. XII 1275. i javlja kao ban »tocius Sclauonie« Toma, koji tu čast vrši i 1276. godine.[214] Međutim upravo od 9. VI 1275. javlja se u listinama zaladski župan (comes) Ivan[215] kao ban »tocius Sclauo-

[209] Vj. Klaić, o. c. I, 245, 250.

[210] SCD VI, 2 (22. VIII 1272), 3 (31. VIII 1272), 5 (18. IX 1272), 34 (12. V 1273).

[211] SCD VI, 10, 21, 25, 28, 29, 41 (2. VI 1273), 114 (21. VII 1275).

[212] SCD VI, 34, 36, 38, 40, 41, 46, 53, 57, 58, 61, 65, 72, 95, 98, 101, 706.

[213] Vj. Klaić, o. c. I, 254.

[214] SCD VI, 90, 97, 100, 105, 152, 134, 180.

[215] U indeksu SCD VI, 773, pod Joachimus stavlja se i ovo ime, što je greška!

nie«[216] sve do 11. VIII ove iste godine, kada se odmah iza njega navodi i Nikola kao ban »tocius Croacie«.[217] Ali ovaj Nikola, »banus totius Croacie, Dalmacie et comes de Guecka«, potpisao se je odmah iza ovoga Ivana još u originalnoj povelji od 21. VII 1275. kao i »bano maritimo«.[218] Tada zapravo u listini od 11. VIII 1275. s titulom »tocius Sclauonie« ban Ivan, a »tocius Croacie« ban Nikola, ovako se još dalje redaju. Zatim u povelji od 27. IX 1275. Ivan se sam isto ovako titulira, a u onoj samo sa naznakom godine (1275) prvo se navodi Ivan ban »tocius Sclauonie«, zatim transilvanski vojvoda Matija, nekadašnji ban, te istom onda Nikola ban »Croacie atque Dalmacie«. U slijedećoj pak ispravi od iste 1275. godine prvo se piše Matija u navedenoj časti, onda Ivan, a istom tada slijedi Nikola sa starom titulom »bano maritimo«. U poveljama iz 1276. (20. I, 12. III) i dalje Ivan nosi staru čast, a već 1277. Joakim je ponovno ban »tocius Sclauonie«, koji se u travnju 1278. spominje već da je mrtav.[219]

U međuvremenu se u listini još od 1274. godine Ladislavov brat Andrija javlja kao dux *»Sclavonie et Croacie«* (S. A.), a 1275. samo kao »dux«, te istom onda 1277. sa titulom »ducem *tocius Sclavonie et Croacie«* (S. A.), a 1278. opet kao »dux«, čijom voljom se izvršuju neka darivanja u Dubici.[220] Upravo tada je u toj listini naveden i Nikola, ban »tocius Sclauonie«,[221] s kojim kao i s njegovom braćom Babonići sklapaju mir. Ovaj ban »tocius Sclauonie« saziva u svibnju 1278. čak i sabor kraljevine Slavonije u Zagrebu. U tom istom mjesecu i godini Andrija se kiti ponosnom titulom *»dei gratia dux totius Sclauoniae, Dalmatiae et Croatiae«* (S. A.), a u lipnju njegov tavernik Ivan izjavljuje svoju pripadnost »domini Andreae *inclyti ducis totius Sclauonie«* (S. A.), dok u rujnu iste godine papa piše »Andree *duci Sclauonie«* (S. A.), a konačno u studenom te godine govori se i o »tempore domini Andree *ducis totius Sclavonie«*[222] (S. A.). I dok se Andrija više ne navodi u poveljama u tom istom svojstvu, Nikola Gisingovac, sin Henrika bana, navođen je i dalje u 1279. god. kao ban »tocius Sclavonie«.[223] Ali već u po-

[216] U povelji od 27. VII i 23. VIII 1275. god. čak piše »Johannis olym *tocius regni Sclauonie bani* (S. A.)...« (SCD VI, 116).

[217] SCD VI, 108, 113—118, 121.

[218] SCD VI, 111, 115.

[219] SCD VI, 123, 127, 135, 147, 161, 225, 240 (20. IV 1278).

[220] SCD VI, 93, 94, 144, 212 (13. VII 1277), 241 (20. IV 1278).

[221] Za njega Vj. Klaić piše da se zove Nikola Gisingovac (Povjest Hrvata... I, 257). I zbilja, on je bio sin Henrika Gisingovca (SCD VI, 263, 265, 332, 368).

[222] SCD VI, 241, 242 (26. V 1278), 244 (27. V 1278), 245 (12. VI 1278) 259 (22. IX 1278), 263 (6. XI 1278).

[223] SCD VI, 261, 263, 265, 266 (6. XI 1278), 285 (4. II 1279), 303 (1. VII 1279), 308 (25. VIII 1279), 318, 319, 326, 330 (1279).

velji od 31. XII 1279. pojavljuje se kao »banus tocius Sclauonie« Petar[224] Pakrački, sin kneza Benedikta.[225] On se u Ladislavljevoj povelji od 19. VII 1280. ponovno navodi u istoj časti, u kojoj te iste godine i »Nycholaus banus tocius Sclauonie«, a onda i 17. XI te iste godine, te 12. IV 1281. No već 24. IV 1281. Ladislav onoga Petra također naziva »banus«, kojim naslovom se piše u cijeloj toj godini, dok kraljica Elizabeta, Ladislavljeva majka, upravo 1282. uzima kićeni naslov »*ducissa tocius Sclauonie* (S. A.), de Machou et de *Bozna*« (S. A.), a onda i 1283, iako upravo tada sam kralj Ladislav Petra i dalje naziva »banus tocius Sclauonie«. Te iste godine ovaj Petar[226] se čak piše »banus tocius Sclauonie, comes de Barana et de Gys Gyrzynch«. No već 17. XI 1284. nailazimo u povelji na ime Ivana, sina Henrika Gizingovca (bana), kao bana »tocius Sclauonie«, koji se u ovoj godini i dalje tako citira.[227]

Poslije Elizabete istom 6. VI 1286. u jednom ugovoru navodi se Andrija Mlečanin, unuk kralja Andrije I (II), kao »dei gratia duci tocius Sclauonie«,[228] što je bio samo formalan naziv, jer je ovaj živio u Veneciji i bio otvoreni protivnik i protukandidat za ugarsko-hrvatski prijesto kralju Ladislavu.[229] Pa ipak je Andrija našao pristaša u Ugarskoj, gdje je Gregorija[230] imenovao svojim »magister dapiferorum domini ducis totius Sclauonie«, koja upravo te iste 1287. godine ima svoga bana i to po svoj prilici u osobi Radoslava[231] Babonića[232] i njegova brata Stjepana, koji se također od 1288. naziva »banus tocius Sclauonie«.[233] Kada papa Nikola IV, poslije smrti kralja Ladislava, piše u Ugarsku, on svoja pisma, datirana sa 23. VII 1290. (Rim), adresira Nikoli i Henriku, sinovima Henrika, »fratribus banis Sclavonie«, kao i »Radosclavo et Stephano fratribus banis Sclavonie«.[234] No u listini od 9. X 1291, koju je izdao novi ugarsko-hrvatski kralj Andrija II (III), među prisutnima se spominje samo »Hernico bano tocius Sclauonie«, a tako i u drugoj listini iz te godine. Onaj isti dan (19. VIII) 1292. godine, kada dariva i Pavla Bribirskog i njegovu braću, Karlo II daje u nasljedstvo Vladislavu, prvorođencu srpskog kralja Stefana Dragutina, dukat Slavoniju

[224] SCD VI, 317 (31. XII 1279).
[225] Vj. Klaić, o. c. I, 259.
[226] On se već 1286. spominje da je mrtav (SCD VI, 572).
[227] SCD VI, 355, 262, 367, 368 (9. XII 1280), 382, 385, 386, 401, 402, 421, 423 (13. I 1283), 430 (25. V 1283), 446 (29. X 1283), 505 (17. XI 1284), 506 (23. XI 1284).
[228] SCD VI, 556.
[229] Vj. Klaić, o. c. I, 263, 264.
[230] Klaić ga ubraja među sinove bana Henrika Gisingovca (o. c. I, 264).
[231] SCD VI, 590 (8. VI 1287), 602 (12. XI 1287), 608 (7. III 1288).
[232] Gl. Vj. Klaić, o. c. I, 269.
[233] SCD VI, 609 (27. III 1288).
[234] SCD VII, 1 (23. VII 1290).

osim onih zemalja koje posjeduju ban Radoslav s braćom i krčki knezovi Ivan, njegov brat i bratić Dujam.[235]

Iz ovoga se vidi da su uz Karla Martela, sina Karla II, pristajali u Slavoniji Gisingovci i Babonići, a u Hrvatskoj i Dalmaciji Bribirski i krčki knezovi, te čak i srpski prijestolonasljednik,[236] koji je zavladao većim dijelom slavonskog dukata.

No sve to ne mijenja situaciju u tome dukatu, jer se Radoslav i dalje naziva »banus tocius Sclavonie«, koji budno pazi na »consuetudinem regni Sclavonie«, a istodobno uživa, obasut darovima, punu milost Karla II kao »banus Sclauonie« i njegov »fidelis ... dilectus«, dok ga s druge strane i Andrija II (III) ne samo tako naziva (dilectus et fidelis noster) nego i zbog njegove vjernosti i službe dariva mu grad Želin. I Henrik Gisingovac se dalje u ovoj godini također zove »banus tocius Sclauonie«, kojoj je ban i Radoslav Babonić, koji u tome svojstvu čak šalje svoje poslanike na napuljski dvor. No Andrija unatoč tome ponovno obasipa darivanjem nekoliko svojih posjeda zbog vjerne službe i zasluga Radoslava »tunc bano tocius Sclavonie«, a već 1295. god. ga Andrijina majka Tomasina Marosini »dei gratia mater illustris regis Hungarie, *ducissa tocius Sclavonie* (S. A.) et gubernatrix parcium citradanubialium usque maritima ...« naziva »infidelis nostri«,[237] tj. nevjernikom.

Međutim ove iste godine na jednom pečatu nailazimo na ime »Stepha(ni) ban(i) to(cius) Sclavonie †«,[238] koji se ili sam ili s bratom Radoslavom još od 1291. nazivao samo »banus«.[239] Navedena Tomasina nosi onu navedenu titulu i 1296. god., a već od 1. IX 1297. Andrijin ujak Albertin Morosini naziva se dux »Sclauonie«, čiji je kancelar zagrebački biskup Mihael. Dana 1. VIII 1299. pak na najsvečaniji čak način Andrija podjeljuje svome ujaku na vječna vremena uz »ducatum totius Sclavonie«, koji je prvo dostojanstvo kraljevske porodice, i »comitatum de Posega«, te se tako otada ovaj velikaš stade nazivati »dux totius Sclavonie et perpetuus comes de Posega«. Istoga dana i godine pomiruje se kralj s Babonićima, te Stjepana, brata Radoslava, imenuje sada za bana »totius Sclavonie«. Međutim 7. IX 1299. i Karlo II braću Baboniće na čelu sa Stjepanom obasipa zbog njihove odanosti brojnim pravima i pripadnostima, a povrh toga im udjeljuje i »dignitates *banatus* (S. A.) eis rationabiliter competentes«. Ujedno im nekoliko mjeseci iza toga potvrđuje da nasljeđuju izvjesne posjede »in ducatu Sclauonie«,

[235] SCD VII, 52, 63 (1291), 103, 104 (19. VIII 1292).
[236] Vj. Klaić, o. c. I, 272.
[237] SCD VII, 106, 107, 109 (13. IX 1292), 114 (1. XII 1292), 146, 147 (11. VII 1293), 129 (11. II 1293), 149 (1. XI 1293), 186 (1. IX 1294), 151, 152 (27. IX 1293), 214, 215 (1295).
[238] Vj. Klaić, o. c. I, 276.
[239] SCD VII, 35, 37, 60, 61 (1291), 181—185, 187, 188 (1294).

koje je darovao još Karlo Martel banu Ladislavu Baboniću, njihovu ujaku, a 10. II 1300. čak im javlja o dolasku Karla Roberta u Ugarsku.

Dana 14. V ove iste godine Karlo II konačno ograničuje točno što će darovati braći Babonićima. Naime on ih obdaruje jednim dijelom Slavonije, tj. od Teutonije do Bosne i od rijeke Save do planine Gvozda, koju (tj. dio Slavonije: S. A.) su, kako se priča, imenovani knezovi prije držali. Povrh toga im daruje Medvedgrad »in dicto regno Ungarie«, s ljudima, vazalima, pravima, dohocima, berivima, ravnicama, brdima itd.[240] Međutim na sve ovo se nije obazirao kralj Andrija i njegov ujak Albertin, koji se i 1300. i nadalje zove »dux tocius Sclauonie et comes de Posega«,[241] ali se zato ovaj isti velikaš u jednoj drugoj ispravi od 25. I 1305. samo piše »Albertinus Mauroceno dux Sclauonie«.[242] No upravo zato u povelji od 8. XI 1300. ponovno susrećemo na Tomasinu »dei gratia mater domini Andree illustris regis Vngarie, *ducissa tocius Sclauonie* (S. A.) et gubernatrix parcium Citradanubialium usque marittima«, a u listini od 13. XI iste ove godine ona se piše »ducisse tocius Sclauonie et gubernatrici parcium Citradanubialium usque mare«.[243]

Oko toga vremena javlja Stjepan »banus totius Sclauonie et Stennizuale« mletačkome duždu, svome prijatelju, u vezi venecijanskih trgovaca. Bez toga naslova kao ban nalazi se i u povelji od 1. VI 1301. god.,[244] tj. i poslije smrti Andrije II (III),[245] pa onda tako i 1302, dok 1304. nailazimo na Pankracija, sina »Pangracii bani«, koji prodaje svoj posjed Garić zagrebačkom biskupu. No već u povelji od 8. VIII 1307. papa Klement V se čak obraća Henriku Gisingovcu kao *duci Sclavonie*[246] (S. A.), a u listini od 4. VI 1308. pojavljuje se ovaj isti kao »magister Henricus filius Henrici bani«, kojega u drugoj povelji od 23. VII te iste godine fra Boson, general kartuzijanskog reda,[247] titulira sa »magnifico principi, famoso domino Heinrico magistro tavernicorum serenissimi regis Hungariae, *illustris duci Sclauonie*«[248] (S. A.).

Istina je da se Stjepan Babonić nalazi u povelji od 8. III 1308. naveden zajedno sa svojom braćom Ivanom i Ladislavom. No sada

[240] SCD VII, 224 (7. III 1296), 285 (1. IX 1297), 350—352 (1. IX 1299), 355 (7. IX 1299), 357, 358 (26. XI 1299), 367 (10. II 1300), 388, 389 (14. V 1300).

[241] SCD VII, 396 (28. VII 1300).

[242] Vj. Klaić, Hrvatski hercezi..., Rad JAZU 142, 128, bilj. 1.

[243] Tumačenje Smičiklasa o ovim dvjema listinama je konfuzno (SCD VII, 405, 406) i trebalo bi ponovno pažljivo prokontrolirati obje ove povelje.

[244] SCD VII, 405 (8. i 13. XI 1300), 417, 418 (o. 1300), VIII, 11 (1. VI 1301).

[245] On je umro 14. I 1301. god. (Vj. Klaić, Povjest Hrvata... I, 279).

[246] SCD VIII, 144.

[247] SCD VIII, 26 (30. V 1302), 89 (25. X 1304), 164 (4. VI 1308), 221 (9. IX 1308).

[248] Vj. Klaić, Hrvatski hercezi..., Rad JAZU 142, 128, bilj. 1.

se oni svi zovu samo »comites«[249] i ništa više. Međutim, onaj pak magister Henrik u povelji kardinala Gentilisa od 27. XI 1308. pripisuje sebi uz ovu titulu začudo i naslov »bano Sclavonie«, te je čak konačno priznao 4. VI 1309. Karla Roberta za svoga kralja, upravo na nagovor ovoga istoga crkvenog velikodostojanstvenika.[250] Uskoro je Henrik Gisingovac umro,[251] te je banom »Sclavonie« postao ponovno Stjepan Babonić, koji se čak 13. I 1311. naziva »banus tocius Sclauonie«, a tako i 8. IX ove iste godine.[252] On banuje sve do 1316. godine[253] i 18. II ove navedene godine zove ga njemački vladar Fridrih Lijepi Austrijski »*dux Sclauonie*«[254] (S. A.).

6.

Prvi koji je od naših poznatih povjesničara usput pisao o Pavlu Bribirskom bio je Ivan Lucius. On je u svome djelu »De Regno Dalmatiae et Croatiae« hotimice ili nehotice, zapravo pod utjecajem Mihe Madija, umanjivao važnost Pavla Bribirskoga i čak u jednom poglavlju (XIII) pod naslovom »De potentia Breberien. in Tyrannidem versa« govori o usponu bana Pavla, koji se je domogao gospodstva nad Bosnom.[255]

Zatim je prohujalo nekoliko stoljeća, kada je Vj. Klaić dao sasma drugu karakteristiku ove ličnosti. On je u svojoj knjizi »Bribirski knezovi« posebnu pažnju posvetio Pavlu (str. 44—98) i uvrstio ga »među najznamenitija lica u povjestnici hrvatskoj«. Klaić o njemu piše samo u superlativu, govori o njegovoj mudrosti, razboritosti, pobožnosti i opreznosti, te kojim je sve zemljama vladao kao »ban Hrvata« i njihov vođa. I dok je u »Hrvatskoj bio i ban (državni častnik) vlastelin (dominus), u Bosni je bio samo gospodin (dominus), koji namješta po svojoj volji, po svojoj uviđavnosti bane, knezove i druge častnike. Njegova vlast nije dakle bila »dominatio arbitraria« tj. samovoljna, kako je to Lučić tvrdio; on je svoju vlast vršio u jednu ruku kao prvi dostojanstvenik kraljevstva, a u drugu kao nasljedni gospodin hrvatske zemlje« kaže Klaić. Pavao, po tom istom piscu, sve hrvatske knezove »drži . . . za svoje vazale« i on je »njihov lenski gospodar, jer svi živu na njegovoj gospoštiji, u njegovom vlastelinstvu«.[256] Gotovo ovo isto ponovio je Klaić o Pavlu Bribirskom i u svojoj »Povjesti Hrvata«.[257]

[249] SCD VIII, 153 (8. III 1308).
[250] SCD VIII, 237, 238 (27. XI 1308), 249, 250 (4. VI 1309).
[251] Vj. Klaić, Povjest Hrvata . . . II/1, 13.
[252] SCD VIII, 262 (27. VIII 1310), 271 (13. I 1311), 291 (8. IX 1311).
[253] Vj. Klaić, o. c. II/1, 13.
[254] Isti, Hrvatski hercezi . . ., Rad JAZU 142, 128, bilj. 1.
[255] J. Lucius, o. c., 172—184, 195.
[256] Vj. Klaić, o. c., Rad JAZU 142, 96—93.
[257] II/1, 23, 24.

Grga Novak pak u svome popularnom radu o ovoj ličnosti također je pun komplimenata o Pavlu, banu Hrvata i gospodaru Bosne, koji je »umro na vrhuncu svoje snage i moći«. Njegova braća i njihovi sinovi »bili su usko s njim vezani«, a »ostala hrvatska velika vlastela bila su njegovi vazali«. Prikazujući njegovu spretnost u prijestolnim borbama, ističe Novak što je sve Pavao postigao i kaže da je u Hrvatskoj počev od 1292. godine bio »pravi i puni vladar«. Po istom ovom piscu »Ban Pavao Bribirski je jedna od najkrupnijih ličnosti naše prošlosti, jedan od najvećih Hrvata svih vremena«. U njemu »ponovo oživljuje stara državotvorna snaga hrvatskih knezova i kraljeva«, zametnuta »kao i nekada negdje u srednjem dalmatinskom Primorju, ona se širi sve više, prodire na sjever i istok, dopire skoro do Kupe na sjeveru, na istoku do Drine, a na jugu do Neretve. On je prijatelj srpskoga kralja, na čiji dvor polazi, sa napuljskim dvorom vezivale su ga porodične i prijateljske veze, a Veneciji je ponosan i gord susjed, i s njom kad treba ugovara ne vodeći ni malo računa o ugarsko-hrvatskom kralju, a to isto čini i onda, kada šalje papi svoje poslanike i svoja pisma«.[258]

J. Šidak pak u »Historiji naroda Jugoslavije«[259] piše za Pavla, koji se je nazivao i dux (herceg) da je »do *1313* (!S. A.) pravi vladar«, po kome se datiraju isprave, a on se ponaša kao gospodar sviju »baruna, vazala, tvrđava i sela«, koje »sprečava da ojačaju na štetu svojih slabijih bratstvenika. Sam je, međutim, prisvajao tvrde gradove, podržavao gusarenje Omišana, koji su svoj plijen dijelili s Bribirskima, a pravo, da ubire kraljevske prihode u mletačkom Zadru, pretvorio je u unosno vrelo stalnoga godišnjega prihoda«.

S. Gunjača iznosi kako se pod konac 13. st. diže »snažni politički lik Pavla Bribirskog«, koji je »de facto bio neokrunjeni kralj«. Njemu su se pokoravali domaći velikaši. »On izdaje povelje, a da u njima nema ni spomena o kraljevu imenu. Imao je svoje pečate i kovao svoj novac po uzoru na mletački. Jednom riječi njegova oblast bila je država u državi« završava Gunjača svoje opisivanje karakteristike Pavlove vladavine.[260] I konačno J. Belošević Pavla smatra jednim »od najznačajnijih vladara naše ranije srednjovjekovne povijesti«, koji je »gotovo kroz pola stoljeća određivao pravac političkog i kulturnog života hrvatskoga naroda, na čijem je čelu stajao kao suveren«.[261]

[258] G. Novak, Zadar i ban Pavao Bribirski, Jadranska straža X/4 (1932), 134, 135.

[259] I, Zagreb 1953, 711.

[260] S. Gunjača, o. c., Zbornik zaštite spomenika kulture III/1, 136; Isti, Strateško historijsko-arheološko značenje Bribira, Starohrvatska prosvjeta III/10, 208.

[261] J. Belošević, o. c., Diadora 3, 159, 165.

Da li je sve ove karakteristike zaslužio Pavao Bribirski i da li je od navedenih pisaca rečeno o njemu sve i dat potpun i konačan sud ili nije, neka pokažu idući naši reci.

7.

Upravo kada je umro knez Stjepko Bribirski[262] (6. VIII 1274),[263] njegov najstariji sin Pavao već je primorski ban, koji je ujedno i trogirski potestat kao i splitski knez. No ovu svoju čast primorskoga bana nije dugo zadržao, jer je već 1275. i poč. 1276. obnaša drugi, koji se naziva »banus tocius Croacie« ili »totius Croacie, Dalmacie« uz titulu »bano maritimo«.

Uporedo s tim naslovom posebna ličnost od ove ima naslov »banus tocius Sclauonie«. Međutim pored ovakve banske titule od 1274. pa nadalje član kraljevske porodice Andrija, Ladislavljev brat, naziva se »dux Sclavonie et Croacie«, ili »dux tocius Sclauonie et Croacie«, ili pak »dei gratia dux totius Sclauoniae, Dalmatiae et Croatiae« ili samo dux »totius Sclauonie«. Godine 1277. prestaje Pavao Bribirski obnašati naslov »slavnoga kneza« Splita, koji prepušta bratu Mladenu I. Inače od te godine do 1282. o njemu ne znamo ništa.

Istom godine 1282. Pavao se naziva »banus maritimus«, a 1283. ban »Sclauonie«, koji vrši ponekad redovite sudske poslove, okružen službenicima ove banovine, gdje čak u studenom 1284. god. pobjeđuje Splićane »infideles Regni Maiestatis« i nemilice s njima obračunava. Sve je ovo išlo na korist Trogirana, koji banu Pavlu, na njegovo traženje i želju, upućuju još od 1285, pa onda 1289. i 1290. god. ili vojnike ili pak manje ili veće lađe, a napose onda kada se je nalazio u blizini otoka Hvara.[264] No upravo ove iste godine kao Ladislavljev »banus tocius Sclauonie« Petar Pakrački, koji od 1281. god. prima naloge od Ladislavljeve majke Elizabete »ducisse tocius Sclauonie«. Ne samo to. Ovaj ban se je istakao, boreći se za Ladislava, »protiv Hrvata i prekodravskih ljudi, koji su se htjeli osloboditi od kraljeve jurisdikcije, pa ih je ukrotio«, kako piše sam taj

[262] M. Forstal piše o njegovu ocu ovo (što je sasma netočno): »... Unde in vetustissimo scripto Csaktoriesis Pinacothecae injuriâ temporum exiso, et magna parte ex parte illegibili, de Paulo Bano hoc tandem aegre legere licuit: Paulus Banus filius Roltio (S. A.), filii Mladini, filii Kulen, filii Barich (sic! S. A.), filii Tuartko, ex Banis Bosnensibus, Regibus Illyricis, quae lacuna hoc, vel alio, non absimili modo explevi debet, ex Banis Bosnensibus, ex Regibus Illyricis...« Na drugom pak mjestu Forstal priča da se »Ratcho... in vetusto illo scripto Chaktoriensi *Rolko* (S. A.) vocatur...«, te da je »Ratcho tres habuit filios, Paulum Banum, Georgium et Mladenum Ostroviciae et Clissiae Comites...« (Stemmatographia..., 16, 20, 20').

[263] Vj. Klaić, Knezovi Bribirski..., 43.

[264] Gl. G. Lucio, Memorie istoriche..., 115—117, 131.

vladar u jednoj svojoj povelji od 1281. godine. Ovu njegovu zaslugu ponovno je pomenuo kralj u darovnici od 25. V 1283, gdje iznosi kako je obuzdao divljaštva hrvatskoga naroda, koji se je upornom tvrdoglavošću zajedno s drugima podigao protiv ovoga vladara.[265] Koji su to Hrvati, koji su se udružili s nekima drugima protiv Ladislava, ostaje i dalje u znaku pitanja. Svakako je Petar Pakrački bio vrlo snažna ličnost. Kako pak taj isti Petar vlada »čitavom Slavonijom«, tj. i Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom, to bi prema tome Pavao, koji banuje Hrvatskom (do Gvozda), bio ovisan o njemu, a kasnije valjda i o nasljedniku bana Pakračkoga. No već 1286. nailazimo na Andriju Mlečanina kao »dei gratia duci tocius Sclauonie«. Samo sada je ta titula bila još za Andriju formalne prirode.

I dok od 1288. god. pa na dalje nailazimo na dva brata Babonića i svaki se naziva »banus tocius Sclauonie« (ili ih drugi nazivaju »banis Sclavonie«), upravo tada daje se Pavlu ponovno titula »bani maritimi« (1290) ili naprosto »bani«. On te godine suvereno sklapa ugovor s mletačkim duždem Petrom Gradenigom »Dalmacie atque Croacie duce et domino quarte partis et dimidie tocius imperii Romanie«.[266] No smrt Ladislava Kumanca (10. VII 1290) i dolazak na ugarsko-hrvatski prijesto Andrije II (III) Mlečanina (1290—1301), koji je bio okrunjen za kralja 28. VII 1290. u Stolnom Biogradu,[267] značili su golemu prekretnicu u jačanju i osamostaljivanju bana Pavla i predjela kojima je on samo upravljao, ali ne još i vladao. Naime tada papinska kurija i kraljevski dvor u Napulju djeluju skupa protiv Andrije. Čak papa Nikola IV okruni preko svoga legata Karla Martela za ugarsko-hrvatskoga kralja (8. IX 1290). Od toga časa rade oni skupa da mladome kralju pribave prijestolje i pristaše u Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj.[268] Zbog toga napuljski dvor i obasipa Pavla i njegovu braću Jurja i Mladena ne samo darovima nego i titulama, od kojih je najkarakterističnija upravo ona »dominorum totius Sclavoniae et Dalmatiae«. No iako im daje velikodušno tada još neostvareni sasma naslov »gospodarâ čitave Slavonije (Hrvatske) i Dalmacije«, ipak, kada se taj isti dvor obraća službeno knezovima Jurju i Mladenu, onda on titulira Pavla samo s »bano Sclavonie«, tj. Hrvatske (1291—1292). Unatoč tome, iz ovih se podataka može zaključiti da je tada postojala zajednička trijarhija vlasti ovih Bribiraca, kojima je bio na čelu Pavao, jedan od instaliranih po Karlu Martelu »dominus«-a navedenih hrvatskih zemalja.

Karlo Martel i njegov otac Karlo II, da bi još više pridobili za se Pavla Bribirskog i braću mu Jurja i Mladena, darovali su im 19. VIII 1292. god. za vječna vremena predjel Drežnik i pored nje-

[265] SCD VI, 402, 431.
[266] SCD VI, 696—699 (14. V 1290).
[267] Vj. Klaić, Povjest Hrvata... I, 264, 266.
[268] Isti, o. c. I, 270.

ga Pset, te odatle sve do granicâ pokrajine koja se zove Bosna. Nadalje Karlo toj braći i njihovim nasljednicima ustupa i dariva od Hrvatske i Dalmacije onoliko koliko se stere od granica »comitatus de Chelum«,[269] tj. komitata Huma,[270] a ne Livna,[271] pa sve do

[269] Ovaj toponim se javlja u raznim varijantama. Tako npr. u djelu Konstantina VII Porfirogeneta »De administrando imperio« piše: ... Ζαχλοῦμοι ... χλύμου ... δύο κάλτρα τὸ βόνα καὶ τὸ χλουμ ... (RD, 407), onda u poveljama: ... regni Zaculmi (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I, Zagreb 1967, 143 — 21. V 1076) ... Zachulmie ... (SCD II, 53 — 27. I 1102) ... castrum Cholm ... (SCD II, 6 — 17. XII 1102. — grad u Istri) ... Zachulmię regnum ... in regno Zachulmie ... Zachulmie regnum ... Zacholmie dux ... (SCD II, 34 — 23. IX 1120, 36 — 28. IX 1120, 52 — 11. XI 1142, 67 — 1151. itd.) ... suis jupanis Cholnie (!) ... Zacholmie hominibus ... Sclavi de Chelmunia ... (SCD II, 88 — 1159, 202 — 27. IX 1186) ... Andreas ... Chulmeque dux ... tam Chulme ... Hulmeque dux ... Chulmeque dux ... (SCD II, 293 — 31. III 1198, 297 — 11. V 1198, 309 — 1198, 353, 355, 357 — 15. X 1200) ... de terra Cholim ... terram de Chelmo ... kneževstvo Hlmsko ... (SCD IV, 57 — 26. IV 1238, 134 — 7. IX 1241, 558 — 22. V 1254) ... neque de Chelmo ... (SCD VI, 299 — 5. V 1279) ... domine comitisse de Chelmo ... (M. Barada, Monumenta Traguriensia I/1, 31, 37 — 5. VII i 21. X 1280) ... et tocius terre Hlim ... terreque Hlm dominus generalis ... (SCD VIII, 80 — 30. III 1304, 497 — 10. IV 1318) ... in comitatu Chelmi ... (M. Dinić, Comes Constantinus, Zbornik radova Vizantološkog instituta SAN 7, Beograd 1961, 4 — 24. V 1306) ... tocius terre Chelmie ... homskoi zemli ... (SCD X, 77 — 15. II 1333, 79 — 15. II 1333) ... ac totius Cholm ... (SCD XI, 207 — 23. VI 1345) ... terra Holm, terre Chelme, Bozna ... conti de Chelmo ... comitem Chelm ... comitem Chelmi ... (SCD XII, 483 — 27. V 1358, 588 — 1359, 600—603 — 13. VIII 1359, 608 — 26. VIII 1359) ... Joannis totius Dalmatia et Croatie bani, dominique terre Halme ... (Vj. Klaić, Hrvatski hercezi i bani ..., Rad JAZU 142, 200 — 1358) ... tera de Chelmo ... (SCD XIII, 163 — 1361) ... terra nostra Cholmi ... duo castra terre Cholmie ... cum comitatu terre Cholmie ... (SCD XIV, 440 — 9. X 1372) ... alle parti de Chelmi ... (SCD XV, 96 — 25. I 1375) ... terra Homblya ... terra de Chomlian ... (K. Jireček, o. c. I, 361, bilj. 40 — 1345. g. itd.). U Popa Dukljanina pak govori se o: ... Chelemaniam regionem (Orb. prijevod: ... il paese di Chernania) ... Tribuniam et Chelma (Orb. prijevod: Trebine et Chlevna) ... et bano Bosnae et principi regionis Chelmanae (Orb. prijevod: ... bano di Bosna et al signore di Chelmo) ... in reginem Chelmani (Orb. prijevod: nella provincia d'Elemano) ... in Chelmani(a) ... (Orb. prijevod: in Chelmo) ... in Chelmani(am) ... (Orb. prijevod: in Ceccomani) ... in plano Chelmo (Orb. prijevod: nel piano di Chelmo) ... (F. Šišić, Letopis ..., 327, 330, 346, 347, 356, 366, 371, 311). Toma pak u »Historia Salonitana« piše o: ... et Chulmie ... In Stagno suaque parochia erat in comitatu Chulmie (Cod. spal. et zagr.: Chilmie) ... Petrum qui erat dominus Chulmie ... Petrus comes ... morabatur in Chulmia (in margine: Culmia) ... (Thomas Archidiaconus, o. c., 41, 45, 103, 105).

[270] Vj. Klaić »comitatus de Chelum« prevodi se župa Hlivanjska ili Lijevanjska (Knezovi Bribirski ..., 57), što je netočno i nelogično, jer je sasma geografski jasno da se u ovoj listini navodi teritorij koji ide od Drežnika i Pseta do Bosne, te od humskog komitata do Senja, Gacke i Modruše! Ta i T. Smičiklas u indeksu VII sveska svoga »Codex«-a piše da je (Chelum) comitatus iz 1292. god. Hum (Gl. SCD VII, 463), dok S. Gunjača kaže da je Pavao dobio od Anžuvinaca Drežnik i Pset te teritorij od Senja, Gacke i Modruša »do međa livanjske župe« (S. Gunjača, Strateško i historijsko-arheološko značenje Bribira, Starohrvatska prosvjeta III/10, 208).

Senja, Gacke i Modruša sa svima barunima, vazalima, gradovima, tvrđavama i selima kao i sa svima otocima, sa svima pravima i pripadnostima, da sve to drže i posjeduju sasma slobodno. To znači da su oni sada postali potpuni seniori svojih vazala na ovako označenu teritoriju Hrvatske i Dalmacije, izvan kojega su ostali krčki knezovi, te Zadar s Rabom i Pagom, koji su bili pod Venecijom. Njihovi su dakle vazali i kasnije zvani Kurjakovići i Nelipići, kao i Hrvatin, gospodar Donjih krajeva.[272] Dajući Pavlu i njegovoj braći Karlo II, njegov sin Karlo Martel i supruga (Karla II) Marija za uvijek navedeni teritorij Hrvatske i Dalmacije, u isto vrijeme taj isti Karlo II osakaćuje tzv. slavonski dukat, kojim banuje Radoslav Babonić, te ga dariva srpskom prijestolonasljedniku, izuzimajući u njemu ipak posjede navedenoga bana i braće mu kao i krčkih knezova.

I dok iznad Gvozda vlada i dalje tradicionalna konfuzna situacija s titulama, tj. istodobno postoje čak dva bana »tocius Sclauonie«, koji vode dvoličnu politiku prema Andriji II (III) i napuljskom dvoru, upravo je neshvatljivo da bi se Pavao Bribirski sa svojom braćom toliko ponizio pred Andrijom i molio ga »više puta« preko drugih da mu pokloni »primorsku banovinu« (banatum maritimum) u vječno gospodstvo uz onakve uvjete koji su za njih značili težak teret (bezuvjetna vazalska pokornost njemu i njegovoj majci »vojvotkinji čitave Slavonije i kneginji primorskih strana«) i poniženje, te čak i izdaju prema Karlu II, koji im je bez ikakvih uvjeta naprosto darovao veliki teritorij za vječna vremena. Zato s punim pravom smatramo da je iz već prije navedenih razloga ova Andrijina darovnica falsifikat. Usporedimo li pak ovu »darovnicu« s onom listinom od 1. VIII 1299, kojom Andrija II (III) ne samo oprašta Babonićima sve zbog nevjere nego im bez ikakvih uvjeta i vraća sve

[271] Evo nekoliko primjera: ... ἡ χλεβίανα ... καὶ τὴν χλέβενα ... (Konstantin Porfirogenet, De administrando imperio: RD, 400, 406) ... zuppano Cleoniae (Cleonis, Cleone — prijepisi) ... comitis Cleunensis ... in Cleuna ... (Codex ... I, 24 — 28. IX 892 — prijepis iz 16. st., 142 — 5. X 1075. — prijepis iz 17. st., 160 — 16. IV 1078. — prijepis iz 14. st.) ... Cleune ... totam Cleunam ... parochiam Cleune ... (SCD II, 11—15. VI 1103, 193 — 1. V 1185, 251 — 13. III 1192). Navod Popa Dukljanina: ... in plano Chelmo (Orb. prijevod: nel piano di Chelmo) tumači Šišić kao: polje livanjsko, campus Clivno (o. c., 311 i indeks), što je nepravilno. Isto tako i tzv. Hrvatska kronika (Popa Dukljanina) ima: ... na planini, ka se diše Hlivaj (Marulićev prijevod: in campo qui Clivna appelatur) ... i dočekaše ga na polje Hlivanjsko (Mar. prijevod: in campo qui Clivno nuncupatur) ... (F. Šišić, o. c., 396, 404). Toma pak Arhiđakon ima: ... in comitatu Chulmie ... comitatum Cetine, Cleune, Clisse ... (Thomas Archidiaconus, o. c., 45). Dakle on na istoj strani svoga teksta točno razlikuje jedan toponim od drugoga, čemu ne treba dalji komentar.

[272] Gl. Vj. Klaić, Knezovi Bribirski ..., 57, 58.

natrag,[273] onda je očito da je ova prva isprava[274] više nego li sumnjiva! Znači da ona ne može služiti kao prvorazredan izvor, na osnovu kojega bi se moglo govoriti o daljoj izgradnji vlasti Bribiraca. Stoga je treba a limine odbaciti. Svakako su Pavao i njegova braća i dalje ostali nepokolebivi pristaše napuljskog dvora.

Da bi što više učvrstio Bribirce u vjernosti i zalaganju za svoje dalekosežne planove, Karlo II, iznalazi novi naziv za svoga »ljubljenoga i vjernoga rođaka« Pavla: »ban Hrvatâ« (1294), koji već 1295. zamjenjuje još jačom titulom »banus maritimus, *dominus Croatorum*« (S. A.), tj. »gospodar Hrvatâ«. Ujedno mu za prošle, sadašnje i buduće usluge doživotno u ime svoga sina podjeljuje banat ili bansko gospodstvo (*dominium banatus:* S. A.) u Hrvatskoj i Dalmaciji, tj. u tim predjelima onako kako je i dosada to držao i drži. To znači da je sada umjesto bratske trijarhije nad ovom banovinom postao Pavao kao »gospodar Hrvatâ« jedini stvarni vlastodržac tih krajeva i zapravo neke vrsti njihov monarh. Takvo postavljanje Pavla značilo je potpun kraj vlasti Andrije II u Hrvatskoj i Dalmaciji, a ujedno i vlasti njegove majke »herceginje čitave Slavonije i upraviteljice s ove strane dunavskih strana sve do primorja«, koja se upravo tim naslovom ponosno naziva, a njezin ban »ban čitave Slavonije«. Usred snažne aktivnosti i zalaganja Pavla Bribirskog u korist Karla Martela umire ovaj princ iznenada (kraj lipnja 1295) ostavivši samo malu djecu. To je sada značilo mali predah za Andriju, čija majka Tomasina mora čak ratovati protiv svoga vlastitoga bana Radoslava Babonića i proglasiti ga nevjernim.[275] No zato je ostao ban »čitave Slavonije« njegov brat Stjepan, potpuno neovisan o njoj. U međuvremenu Pavao neprestano opskrbljuje žitom iz Apulije svoje gradove, a njegov brat Juraj čak postaje knez »primorskih gradova« (1294), te time još jače povezuje u svojoj ličnosti gradove Nin, Šibenik i Trogir, kojima i knezuje.

Kada je papa Bonifacije VIII, odlučan zaštitnik napuljskog dvora, proglasio Karla Roberta, najstarijeg sina Karla Martela, za ugarsko-hrvatskog kralja (24. I 1297), situacija u korist Anžuvinaca

[273] SCD VII, 351—353 (1. VIII 1299).

[274] Vj. Klaić pokušava ovako »razumjeti« tu »povelju«. Naime on iznosi kako je Andrijin protivnik papa Nikola IV umro 4. IV 1292. god. i sada se Karlo Martel nije mogao nadati nikakvoj potpori s te strane, jer je papinska stolica ostala nepopunjena. Tako se je najedamput sreća nasmijala Andriji (Vj. Klaić, Povjest Hrvata... I, 59), kome je sinula nada da bi mogao predobiti Bribirce (Knezovi Bribirski..., 59), koji su »u to vrijeme dvojili, hoće li kada zasjesti na prijestolje Anžuvinac. Samo tako možemo razumjeti povelju, kojom je kralj Andrija god. 1293. banu Pavlu i njegovoj braći za sva vremena darovao kao nasljednu baštinu čitavu »primorsku banovinu« ili kraljevinu Hrvatsku s Dalmacijom«, završava svoje rezoniranje Vj. Klaić (Povjest Hrvata... I, 272).

[275] SCD VII, 214, 215 (1295).

i u Ugarskoj i u hrvatskim zemljama sve se više poboljšava. U prvom redu intervencija papinske kurije je vrlo efikasna u Dalmaciji, gdje Bonifacije postavlja za crkvene prelate pristaše napuljske dinastije, a 1. V 1298. na molbu napuljske kraljice Marije i kneza Jurja Bribirskog čak osniva biskupiju u Šibeniku, koji se time od obične varoši pretvara u grad (civitas).[276] Time je dokrajčio neprekidne borbe ovoga grada s Trogirom, čiji je biskup svojatao pravo nad njim, te je novu biskupiju podvrgao splitskoj metropoliji.[277] U međuvremenu je Karlo II, da bi još jače zagrijao svoje rođake Pavla i braću mu Jurja i Mladena, »knezove gradovâ Dalmacije«, i u budućem zalaganju za stvar svoje dinastije u Ugarskoj, novom darovnicom od 14. VIII 1298. god. potvrdio njihove dosadašnje posjede ne samo »u dijelovima Dalmacije i Hrvatske« nego ih je čak povećao s onima »u kraljevini Ugarskoj i Slavoniji«.[278]

Sada se je Pavao »ban Hrvatâ« mogao punim pravom ponosno nazvati i »ban čitave Hrvatske« i poput hrvatskih narodnih vladara, okružen »plemićima kraljevine Hrvatâ«, u templarskoj Vrani izdavati i potvrđivati privilegije svojim vazalima. No nije prošlo otada ni pola godine i Pavao uze novu titulu »ban Hrvatske i Dalmacije i gospodar Bosne« (7. IV 1299), odabravši tada za patrona svoga i svojih nasljednika sv. Ivana Krstitelja, kome je odlučio sagraditi u čast i crkvu, gdje će franjevci pjevati laudes i psalme Bogu za oprost njegovih grijeha kao i za njegov spas i duše njegovih predâ. Darivajući posjedima franjevce, buduće čuvare ove crkve, on je budno pazio da pri tome izuzme od svojih zemalja zemlju koja je bila vlasništvo drugoga i ostala slobodna na osnovu običaja i sloboština hrvatskih plemića,[279] kojima je vrlo često okružen pri izdavanju raznih darovnica.[280] I ovaj dakle njegov čin podsjeća na vrijeme hrvatskih narodnih vladara, jer to čini sasma suvereno, ne spominjući čak ni sada ni u buduće Andriju II (III) ni Karla Roberta kao svoje kraljeve ili vladare. Gotovo u isto vrijeme kada Andrija podjeljuje svome ujaku Albertinu Morosiniju na vječna vremena dukat »totius Sclavonie«, čijim banom ponovno postavlja Radoslava Babonića, s kojim se kao i s njegovom braćom pomiruje i vraća im bez ikakvih uvjeta prava i posjede, Karlo II s kraljicom Marijom ponavlja Bribircima novom darovnicom (4. VIII 1299) sva ona svoja darivanja od 14. VIII 1298. godine. Ali zato ovdje su sada navedeni uz te posjede (gradovi, tvrđave itd.) i ljudi, vazali i sve

[276] Vj. Klaić, o. c. I, 269, 270.
[277] Isti, Knezovi Bribirski..., 65.
[278] SCD VII, 313.
[279] SCD VII, 331—336, 334.
[280] »... et aliis nobilibus Regni Croatie... Datum in Tynino... A. D. 1282...« (KAS — Ormar B — Ostavština I. Luciusa, Br. 538, 150—152). »... nobilibus viris regni Chroatorum... Datum Aurane...« (SCD VII, 322, 323 — 26. XII 1298).

vrste imanja i obradive i neobradive zemlje itd., kojima Pavla i njegovu braću i potomke obojega spola obdaruje taj isti kralj na vječna vremena i daje u »plemićki feud« (in feudum nobile). No zato im sve to sada dariva i potvrđuje uz uvjete koje im ovdje prvi put postavlja, a ti su da ga pomažu protiv neprijatelja čak i vojskom.[281] Time su oni postali direktno vazali Karla II, sada njihova seniora. No unatoč svemu tome, mi se ne možemo oteti dojmu da je to jedna te ista povelja, koja prema indikciji 11. spada prije u 1298. nego li u 1299. godinu!

Gotovo istu darovnicu izdao je Karlo II i Babonićima (14. V 1300), kojima je godinu prije podijelio bansko dostojanstvo. U navedenoj povelji on im je točno ograničio prijašnji njihov posjed Slavonije, a napose prema jugu, tj. od Save do Gvozda. Na taj su način granice posjeda između Babonića i Pavla Bribirskoga bile ovim kraljevim aktom i pismeno oivičene planinom Gvozdom i potvrđene. Tom dakle darovnicom konačno su i Babonići postali vjerni pristaše Karla II.

Vješto zadobivajući na razne načine svoje privrženike, uvijek aktivni kralj Karlo II posebnom poveljom dariva svoga vjernoga milesa i pouzdanika kneza Jurja Bribirskoga posjedima i vazalima u predjelima »Slavonije« i drugdje »u kraljevstvu Ugarske«, te ga naziva rođakom svoje supruge i njezinim vazalom kao i onoga od njegove djece koji bude kralj Ugarske.[282] Sve se je ovo odvijalo uoči definitivnih pripremâ Karla Roberta da zasjedne na ugarsko-hrvatski prijesto.

Međutim »ban Hrvatâ« Pavao ne samo da snažno i nesmetano vlada svojom državinom, nego to i simbolički pokazuje na taj način što u svoj pečat urezuje naziv ban »tocius Sclauonie«.[283] U njegovoj pratnji su obično uvijek njegova braća, sinovi, rođaci i drugi plemići. No ipak se među svima ovima zbog posebnoga svoga položaja i službe ističe Radoslav, protonotar[284] »bani Pauli«,[285] koji je valjda

[281] SCD VII, 353, 354 (4. VIII 1299).

[282] SCD VII, 361, 362.

[283] Lucius piše: »... Sicuti ergo nomen Sclavoniae aequivocem cum Croatia fuisse reperitur, ita Banus Sclavoniae, pro Bano Croatiae, et Banus maritimus, pro Bano Dalmatiae sumebatur, hacque distincione Breberienses ut plurimum usi fuere...« (o. c., 262).

[284] »Prothonotarius regni Sclavoniae« je uz bana najvažniji predstavnik javne vlasti na području srednjovjekovne Slavonije od Drave do Gvozda, a nakon prodora Turaka u 15. st. i cijele preostale Hrvatske. On sastavlja ispočetka spise staleškog sabora i stavlja na njih banski pečat. Radi toga je on čuvar pečatâ kraljevinskog i banova, a brine se i za privilegije kraljevstva. Njega bira sabor iz redova običnog plemstva i u slučaju banove odsutnosti preuzima svu brigu oko sudstva. Iako se protonotar pojavljuje već u 14. st., u vezi s izgradnjom staleškog uređenja, pravo plemstva da ga bira iz svoje sredine uzakonjeno je tek 1465. god. (Vl. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravno-povjestni rječnik, JAZU, Zagreb 1908—1922, 1179; Enciklo-

bio kancelar njegove kancelarije, i magister Ivan, pisar njegova dvora (1282). To je ono vrijeme kada u Slavoniji dijele titulu duxa Albertin i Tomasina, a povrh toga samostalno banuje »čitavom Slavonijom« Stjepan Babonić, koji u toj časti dočekuje i iznenadnu smrt Andrije II (14. I 1301).[286]

Kad je Pavao s Jurjem i sinom Mladenom II, »knezovima primorskih gradova«, pozdravio Karla Roberta u splitskoj luci i odveo ga u Zagreb, gdje je prisustvovao njegovu krunjenju, po povratku kući stao se spremati da krene kao hodočasnik u Rim papi Bonifa-

pedija Jugoslavije 6, Zagreb 1965, 633, 634). Međutim protonotar Radoslav, koji prisustvuje jednom pismenom ugovoru između bana Pavla i Goričkih grofova kao svjedok, odudara od svega ovoga što je rečeno. Tako je on naveden kao protonotar samo bana Pavla Bribirskog, koji na tu istu ispravu stavlja svoj pečat, na kojem se naziva *banom čitave Slavonije* (S. A.: SCD VII, 394, 395). Prema tome mi bismo jedino mogli reći za toga protonotara Radoslava da je čuvao pečat svoga gospodara, sastavljao mu i vodio spise i prisustvovao svim važnijim sastancima bana Pavla. Znači, on nije biran ni od kakva staleškoga sabora i ne zna se da li je uopće bio plemić, jer je među svjedocima stavljen sasma na kraj. Inače možda je ovaj Radoslav bio još 1292. godine u Ninu, gdje je bio komornik (camerarius) (SCD VII, 79 — 13. III 1292). Interesantan je podatak u povelji Karla II od 22. VII 1305. god., kojom naređuje »prothonotario et portulanis Trani« da puste na slobodu zaplijenjeni brod Rabljana (SCD VIII, 106). Iz ovoga se može zaključiti da je služba protonotara bila raširena i po južnotalijanskim gradovima. I češki kralj Pšemisl II Otokar, koji je bio vojvoda Austrije, Štajerske i Koruške, ima svoga protonotara, koji također sudjeluje u poveljama kao svjedok ili pak svome vladaru sastavlja isprave. I car Rudolf Habsburški također ima protonotara, koji se naziva protonotar carskoga dvora ili vladara, te ne samo da sastavlja listine nego ih i pregledava i onda se na njima osobno potpisuje (H. Wiessner, o. c. V, 9, 30, 75, 156, 233, 251, 262, 264, 279, 341, 257). Du Cange pak tumači riječ Protonotarius kao: Primus inter Notarios. Nadalje mu je: Protonotarius, apud nostros inter dum dictus summus Cancellarius... (Gl. C. du Fresne sieur du Cange, o. c. V, Niort 1885, 615). U Rječniku JAZU pak pod »protonotar« piše: prvi bilježnik, iz lat. protonotarius; samo u Dan.č. rječniku (s potvrdom iz XV vijeka). Pisanje gospodstva ti primisno po protonotariju. Spom. sr. 1, 77 (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika XV, Zagreb 1952, 459). Vl. Mažuranić (o. c., 1179) piše da je »u hrvatskih zemljah« bilo i više protonotara »po koji put« te da mjesto »protonotarius« stoji ponekad upisano »notarius«. Tako npr. »... Georgius notarius Stephani ducis Croatiae ...« etc. (1316: SCD, VIII, 420). Međutim tu ne stoji tako, jer se u povelji od 1. III 1316. govori o »magistro Gerdona notario magnifici viri Stephani *bani* (S. A.) totius Sclavonie...« (SCD VIII, 420). Ali zato u listini od 14. I 1353. stoji »magistro Georgio notario eiusdem domini Stephani ducis...« /SCD XII (1914), 146/, koji se naziva i »Stephanus dei gracia tocius Sclauonie, Croacie et Dalmacie dux« i ima ovoga »magistri Georgii aule nostre prothonotarii(et) comitis de Orbaz, dilecti et fidelis nostri...« (SCD XII, 149, 150 — 10. III 1353, 229 — 8. III 1354). Od banova pak ima u ovom stoljeću i Nikola Seč, »totius regni Sclavonie bani«, svoga protonotara u osobi Mihaela, sina Nikole /SCD XIII (1915), 560 — 1. VIII 1366), što više nije neobično kao u ono doba kada je banovao Pavao Bribirski i prvi od banova imao svoga protonotara!

[285] SCD VII, 394 (11. VIII 1300).

[286] Gl. Vj. Klaić, Povjest Hrvata... I, 279.

ciju VIII i da odatle konačno dođe u Napulj u goste Karlu II, koji ga je kao svoga dragoga rođaka, savjetnika, pouzdanika i vjernoga s nestrpljenjem očekivao. Ali, po našem mišljenju, do ovoga zacrtanog i napornoga puta ipak nije došlo.

Kao i Pavao, »banus Croatorum«, tako i njegov brat Mladen I, bosanski ban (banus Bosniensis), smatrali su ipak i dalje Hrvatsku i Bosnu[287] zajedničkim svojim »dominijem«, što se može najbolje uočiti iz Mladenove povelje od 11. VI 1302. godine.[288] Naime nekadašnji knez Splita (1277—1301)[289] Mladen I, koji se prvi put 1302. god. u izvorima navodi kao bosanski ban (što ne mora značiti da nije bio već i 1299. god.) u rezidenciji svoje banovine ne zaboravlja taj Bribircima odani grad. Stoga te iste 1302. god. splitskim trgovcima i daje vrlo široke povlastice po navedenom dominiju i ovom istom poveljom strogo naređuje svim svojim rektorima, činovnicima i čuvarima putova, koji su tada u Hrvatskoj i Bosni, da ih ni u čemu ne ometaju i imaju da ih pomažu.[290] Interesantno je i to da ovako privilegirana splitska općina ne datira svoje isprave po kralju Karlu Robertu u periodu od 1301. pa sve do 1312. god., tj. do smrti bana Pavla, a Trogir pak, na intervenciju samoga pape Bonifacija VIII (1303), ipak od 1305. god. to uvodi u svoju notarsku praksu.[291]

Međutim sam Juraj Bribirski, »knez primorskih gradova Dalmacije«, koji je naslijedio brata Mladena u kneževskoj časti u Splitu,[292] jednu svoju povelju, izdanu u tvrdome gradu Klisu 4. VII 1303, datira začudo po vladavini pape Bonifacija VIII,[293] što je svakako malo neobično za ovo doba. Ali zato istovremeno općina Skradin datira svoju povelju po gospodaru toga grada banu Pavlu i tamošnjem knezu Mladenu Mlađemu (1303). Ove iste godine umire Pavlova žena Ursa, »banica Hrvatâ«, a i valjda brat mu Juraj, odani rođak i vazal napuljske kraljice Marije, koga u časti splitskoga

[287] C. du Fresne, na osnovu Rattkaya, kaže o Bosni ovo: »... Quorum is (tj. Pavao Bribirski: S. A.), Bosniam a Stephano Rege Rasciae receptam, Jadramque ereptam Venetis, Hungariae reddidet, eam ob caussam, anno MCCXCIII, ab Andreae Rege, Banus maritimus Bosneque Dominus, nuncupatus...« (C. du Fresne du Cange, o. c., 216, 159). J. Mikoczy pak u vezi s tim piše ovako: »... sed, eodem Ladislavo occiso, dum de Corona Vngarica disceptabatur, Stephanus Rex Rasciae occupavit (tj. Bosnu: S. A.), quam deinde Paullus Banus Dalm. et Croat. Carolo Regi Vng. recuperavit...« (Josephi Mikoczy o. c., Arkiv... XI, 196). U jednoj pak svojoj bilješki isti Mikoczy kaže — malo dalje — za Pavla u vezi Bosne i ovo: »... Anno 1302. ut suscipor, Banus Bosnae« (o. c., Arkiv... XI, 8), čemu također ne treba komentar!

[288] SCD VIII, 27, 28.

[289] G. Novak, Povijest Splita I, 306.

[290] SCD VIII, 27, 28. Ovu povelju Lucius pogrešno pripisuje Mladenu II (De Regno..., 196, 197).

[291] SCD VIII, 57, 94.

[292] G. Novak, o. c. I, 306.

[293] SCD VIII, 51, 52.

kneza nasljeđuje Pavlov sin Juraj II.[294] Tako je Pavlu preostao jedini od braće Mladen I, koji je u Bosni otimao imanja tamošnjim feudalcima. Napose se pak neprijateljski ponašao prema Hrvatinu, knezu Donjih krajeva, inače Pavlovu kumu, i njegovim sinovima, kojima je još 1301. god. »dominus Bosne« zajedno s braćom kao i svojim sinovima obećavao svaku zaštitu za vjernu službu.[295] Kada je za ovo saznao Pavao, »ban Hrvatâ«, on se je sastao u Splitu s Mladenom I, bosanskim banom, i Mladenom II, knezom triju polja[296] i čitave Humske zemlje (trium camporum et tocius terre Hlim),[297] kao i sa svojim sinovima Jurjem II, splitskim knezom, Pavlom i Grgurom, pa su zajednički 30. III 1304. god. izdali povelju. U njoj su pod zakletvom obećali da će Hrvatina i njegove sinove ljubiti i da im neće otimati posjede. Ujedno se Pavao, ne samo kao »ban Hrvatâ« nego i kao starješina, senior i otac, zagrozi kaznom božjega prokletstva svome predragome bratu Mladenu i sinovima da sve ono što je obećano knezu Hrvatinu, njegovoj braći i sinovima imaju potpuno i nepovrijeđeno obdržavati.[298] Ovo je bio zadnji akt Mladena I u svojoj domovini, jer već u lipnju 1304. god. pogiba u borbi na rubu svoje bosanske banovine, gdje je nekoliko mjeseci prije svoje smrti primio dubrovačke poslanike.[299] U vezi s vladavinom ovoga istaknutoga člana bribirskoga roda nad Bosnom, značajno je to da je Pavao Bribirski kovao svoj vlastiti novac, na kojem se naziva dux Paul(us), a uz njega je dopisan njegov brat banus Mladen(us) ili pak nešto kasnije Pavlov sin banus Mlad(enus) Secundus.

Poslije ovako silovite smrti svoga brata, sada uistinu postaje Pavao Bribirski, toliko puta nazivani u poveljama »banus Croatorum«, u pravom smislu riječi monarh, koji više nije imao ni sa kime

[294] SCD VIII, 80 (30. III 1304); G. Novak, o. c. I, 306.

[295] SCD VIII, 314 (2. II 1301).

[296] U vezi s ovim izrazom Klaiću se čini »da su bila tri polja: Cetinjsko (Sinjsko), Hlivanjsko (Lijevanjsko) i Duvanjsko (Dlmno, Dumno); a možda i druga polja na međi Hrvatske, Bosne i Huma, koja su mijenjala svoje gospodare«. Inače se izraz »comes trium camporum« javlja prvi put u listinama 1249—1263. god. i knez »triju polja« bio je tada primorski ban Stjepan. Zatim se 1277. spominje neki Perčin kao njihov »comes« (Vj. Klaić, Knezovi Bribirski..., 173, bilj. 14), a istom 2. II 1301. god. Mladen, Juraj, Pavao i Grgur, sinovi »bana Hrvatâ« Pavla, imenuju se kao knezovi »trium camporum, Hliune et de Cetina« (SCD VIII, 3).

[297] M. Dinić piše: »Pomisao da se ovdje radi o Hlivnu ne bi se mogla usvojiti. Samo ime Huma jasno je: Hlim prema slavenskom ХлъМь. Da Hlivno ovdje ne dolazi u obzir, svjedoči oznaka totius terre, nemoguća za Hlivno, koje je bilo samo župa, dok terra Hlim točno odgovara našem »Humska Zemlja«, završava ovako taj pisac svoje obrazloženje (Comes Constantinus. Zbornik... 7, 7).

[298] SCD VIII, 80.

[299] K. Jireček, o. c. I, 196.

dijeliti vlast i posjede. Sva je naime Hrvatska, Dalmacija[300] i Bosna bila otada njegov isključivi »dominium«. On je ujedno već otprije i vrhovna glava svima Bribircima i njegov autoritet čak priznaju i na nj se pozivaju u sudskim parnicama sami Dubrovčani, njegovi neposredni susjedi. Među njima je i tamošnji trgovac »Priasni de Ranena« bio toliko odan i vjeran »bano Crohatie (!) et comiti civitatum Dalmacie« da ga je ne samo javno posvuda slavio i hvalio i sve moguće bio pripravan za Pavla učiniti nego je i bio stalni posrednik između toga bana i dubrovačkog kneza i vijeća.[301] Čak se je u svibnju 1303. god. očekivalo u Dubrovniku da će se ban Pavao i srpski kralj Stefan Uroš II Milutin (1282—1321) lično sastati, pa su Dubrovčani pripremili obojici darove za taj susret. Da li je tada došlo do toga sastanka, nije iz suvremenih izvora poznato. Međutim su krajem ožujka 1304. god. Dubrovčani ponovno odredili darove u vezi susreta Milutina i Pavla.[302]

I dok Vj. Klaić naprosto piše da je ban Pavao 1304. bio »u pohode srbskomu kralju« i čak tvrdi da u jednoj ispravi od 1308. god. »spominje se izrijekom, da je jednom zgodom pošao u pohode raškom (srbskome) kralju«,[303] a K. Jireček, citirajući izvore iz dubrovačkog historijskog arhiva i pozivajući se na njih, kao sigurno piše da se je taj kralj s ovim banom, s kojim je održavao žive veze (1303—1304) »i lično sastajao u predelu Vrulje kod Makarske na granici Zahumlja«,[304] dotle M. Diniću »izgleda da ni tom prilikom (1304: S. A.) nisu kralj i ban došli u lični dodir, pošto 12. aprila nalazimo Milutinovog poslanika Mateja u Dubrovniku na prolazu za Skradin »na rabotu kralevstva mi«.[305] Naime, negdje početkom travnja 1304. god. pisao je kralj Milutin Dubrovčanima da njegovu poslaniku Mateju, koji ide za Skradin, pribave jednu lađu i da mu dadu sve što treba na račun godišnjega danka, koji mu trebaju

[300] Interesantna je i kod nas sasma neproučena bula pape Klementa V od 1307. god. (koja je sačuvana u kasnom prijepisu). U njoj se navodi da je prošlih godina prokrstario većim dijelom Dalmacije, a zatim i Lombardije heresiarha Dolcino (Historia Fratris Dulcini Heresiarchae di anonimo Sineromo, RIS f. 51, t. IX, p. V, Città di Castello 1907, 49 — ovdje je dodana ova bula), tj. glava sekte apostolske braće, r. II pol. 13. st., a u. 1. VI 1307. (Enciclopedia italiana XIII, Roma 1932, 99). Iz ovoga se izvornog podatka može, kako to navodi pisac predgovora ovome izvoru Arnaldo Segarizzi, tvrditi ili pobijati sasma kratko i jasno da li je ili nije Dolcino propovijedao u Dalmaciji. Sigurno je da se u tom izvoru o tomu obilasku Dolcina po Dalmaciji ne nalazi ni traga i to svjedoči samo bula pape Klementa, sačuvana u kasnom prijepisu. Svakako dodaje Segarizzi, ako su postojale u Dalmaciji heretičke sekte, onda su one bile različite od sekte »apostolska braća« (Historia..., XXX, XXXI).

[301] SCD VIII, 67, 68.

[302] M. Dinić, o. c., Zbornik... 7, 7.

[303] Vj. Klaić, Knezovi Bribirski..., 83, 77.

[304] K. Jireček, o. c. I, 196.

[305] M. Dinić, o. c., Zbornik... 7, 7.

plaćati. Ujedno im je preko pisama, poslanih po Mateju,[306] objasnio i svrhu putovanja svoga ambasadora do prijestolnice bana Pavla, s kojim je srpski kralj već nekoliko puta zakazivao sastanak, ali do njega, unatoč najbolje volje ipak nije dolazilo.[307] Isto tako je obećavao Pavao Karlu II. ove iste godine i gotovo u isto vrijeme da će doći u Napulj. Ali i taj toliko puta planirani put i sastanak također nije ostvaren. Pa ipak, kada se malo bolje prostudira ono pismo mletačkog dužda od 17. XII 1308. god. upućeno zadarskom knezu i vijećnicima, može se zapaziti slijedeće: ban Pavao se je spremao da pođe na sastanak s Milutinom za knezovanja Ivana Superancija u Zadru (1301—1303, 1305—1306).[308] Zbog toga nije ni mogao odgovoriti zadarskim poslanicima, koji su do njega došli u vezi nekoga kupoprodajnog ugovora između braće Civallellis, zadarskih plemića, i baštinika Miroslava, sina kneza Grgura Bribirskog. No kada se je ban vratio, on je bez ikakve žurbe presudio da se sporni posjed ima predati nasljednicima navedenoga Miroslava.[309] U vezi s tim upleo se 1308. god. u ovaj spor i sam dužd, koji je oštro intervenirao kod zadarskog kneza i vijećnika.[310] Znači da se je Pavao Bribirski ipak tada sastao sa Stefanom Urošem II Milutinom, a ne »jednom zgodom«, kako to piše Vj. Klaić.[311]

Zašto se je Pavao sastao s Milutinom? Možda je razlog bio upravo taj što je njegov sin Mladen II, koji se je od 1304. godine stao nazivati i knezom »tocius terre Hlim«, pao iznenada u ropstvo srpskoga kralja, koji ga je držao u zatvoru. Gdje se je to dogodilo, ne znamo. Ali možemo pretpostaviti, da je to bilo u blizini ili na samom teritoriju srpske države, koji je povrijedio ili sam Pavao Bribirski[312] ili novi ban Mladen II. U vezi s tim je sada jasnije ono

[306] SCD VIII, 83.

[307] S. Gunjača kao sigurno navodi da je sam Pavao odlazio »srpskom kralju« (Referat..., 136).

[308] SCD VIII, 4, 10, 13, 17 (1301), 24, 32, 35 (1302), 44 (5. II 1303), 99, 101, 103, 108, 110 (1305), 120, 121, 130 (1306).

[309] Interesantno je da ovu Pavlovu presudu ne donosi ni Vj. Klaić (Knezovi Bribirski..., 173), a ni M. Dinić (o. c., 7).

[310] S. Ljubić, Listine... I, 232.

[311] Vj. Klaić, o. c., 77.

[312] Evo što piše M. Orbini: »... Il (tj. Pavao Bribirski: S. A.) quale sendo huomo molto sauio, et valorosso, *si sottomise tutta la Croatia: et poi deliberò à far conquista dal Contado di Chelmo, et de Regno di Rassia etiandio. Venendo adunque con grosso essercito in Chelmo, l'occupò tutto, per non hauere all'horo il proprio Signore. Poi andatosene in Onogoste per passare in Zenta, et quindi in Rassia, ch'era in gran confusione pe la discordia* (S. A.), e disuscione, ch'era tra *fratelli, e figliuoli del Rè Vrosc il Santo, cioè Stephano Cieco, Vuladino, et Costantino* (! S. A.), mandò da Onogoste l'Ammasciadore à Rausei, pregandoli à voler entrare seco in lega. Et perche meglio li potesse tirare à sè, cominciò ad essi ramemorare, che essendo la Città loro vicina à i Rè di Rassia, questi sempre gli haueuano fatto guerra, e in particolare il Rè Vrosc il Santo. Onde gli auertiua, che, s'il Regno di Rassia peruenirà in mano delli suoi figliuoli, il medesimo loro auenirebbe, nè mai starebbono

putovanje Milutinova poslanika u Skradin, gdje je, po svoj prilici, izložio uvjete svoga vladara, pod kojima bi ovaj bio voljan da Mladena pusti na slobodu. Kada su pak u Skradin stigli oni zadarski

in pace con loro. *Et io (diceua egli) intendo d'essere il vostro amico, et mantenerui in libertà, farui ogni honor, et dilaturui il dominio, se però vorebbe congiungerui meco, et andare voi per mare con l'armata vostra, che io verò per terra all'espugnatione di Cattaro; della quale Città fattici patroni, con facilità c'impatroniremo ancora della Zenta, et poi di tutt'il Regno di Rassia, ch'è aperto, et non hà luoghi forti* (S. A.).

Questa Ambasciaria piacque à molti, che non confiderarono i pericoli, ne'quali poteuano incorrere, et però à tutti i modi uoleuano ch'ella fosse proposta nel Senato de'Padri. Oue sendo discorsa, quelli, che haueuano più maturo giuditio, s'opposero gagliardamente, dicendo; che del tutto non era vtile alla Città impotente, com'era la loro à entrare in lega con Signori potenti, *et massime con esso Bano Paolo, il quale sendo venuto dal paese molto lontano, per occupare il Regno di Rassia* (S. A.); fondandosi sopra altro, che nella discordia di tre fratelli, potrebbe essere che la cosa non gli reuscisse; *et essendo egli sforzato à tornare indietro, noi restaremo in perpetuo odio de'Rè di Rassia: et egli per esseere da noi molto lontano, nè potra, nè ci vorà defendere. Onde dal Senato fù determinato di non trauagliarsi in quell'impresa* (S. A.). La qual cosa poi gli reusci benissimo. Imperoche vedendo Paolo Bano, che Stefano Cieco, faceua massa di molta gente, per venire contra di lui; et che per esser assai ben voluto dal popolo, le cose sue andauano prosperamente: non hebbe ardire di passar più oltre, ma *tornà in dietro, che fù l'anno 1315.* (? S. A.)...« (M. Orbini, Il Regno degli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni, Pesaro 1601, 395, 396). Još kraći je u opisivanju ovoga događaja Luccari, koji piše ovako: »... Ora l'anno 1310. Paolo Ban di Croatia, che successe ne'maneggi dello stato, et della guerra, a *Ratcho suo padre* (! S. A.), si ruppe con Vrosc cieco Rè di Rascia. Il quale, morti i suoi fratelli legitimi, veri heredi di Vrosc, il Santo lor padree s'era fatto Rè; et essendo i suoi paesi, secondo il costume de'barbari, senza fortezze; ò retirate, et per ciò esposti alla preda del nemico, *penetrò in Onogostie, et ricercò da Republica di Rausa del fauore* (S. A.). Mai Rausei, che biasimauano quel procedere come debole, et da poca importanza nato, non li prestarono l'orrechia: ma poco di poi infastiditi dalle continue prede, che faceua alli confini, calpestrando d'ogni hora i soldati de Rè Vrosc con i piedi le campagne, nè potendo però venir le grascie al mare, *mandarono gli ambasciadori a Paolo Ban, col quale seppero fartanto, che finalmente conchiusero la pace tra lui, et il Rè Stefano* (S. A.)...« (Giacomo Pietro Luccari, Copioso ristretto degli Annali di Rausa libri quattro, Venetia 1605, 45). M. Dinić, prepričavajući sasma ukratko Orbinija, a ne donoseći što kaže i Luccari, podvlači da »uspeh Pavla Šubića vezuje Orbini za borbe oko prestola između Dečanskog, Konstantina i Vladislava, što je razume se nemoguće, pošto je Pavle umro 1312, na devet godina pre no što je do toga rata došlo. Ali to ne znači da Orbini nije mogao imati nekakav izvor u kome se govorilo o borbama oko prestola u Srbiji koje bi Pavle Šubić iskoristio da zavlada Humom. To bi mogao biti samo rat između Dragutina i Milutina« (M. Dinić, o. c., Zbornik... 7, 6). Da li je došlo do sukoba Pavla Bribirskog sa Srbijom, tj. s kraljem Milutinom ili nije za to je potrebno mnogo dublje studiranje izvorâ, koje čak pisci izvrću. U redoslijedu pisaca iza Luccarija interesantan je Forstal, koji čak uzima iz Luccarijeva djela isječak i taj glasi: »... L'anno 1310 Paolo Ban di Croatia, che successe ne maneggi dello stato, et della guerra a Ratcho suo padre si ruppe con Vrosc Cieco Re di Rassia etc. Quod latine sic sonat: Anno 1310, Paulus Croatiae Banus, qui in regendi, bellandique munere administrando, suo *parenti Ratchoni* (S. A.)

poslanici, Pavao im je iznio situaciju zašto mora da se sastane sa srpskim vladarom, pa ih je zamolio, budući da nije imao mornaricu, neka Pažani, po nalogu zadarske općine, krenu lađama do Drijeva (ad Narentum), gdje je njegov sin u to doba držan u zatvoru od »raškoga« kralja. O ovoj intervenciji Pažana govori nam jedna povelja iz 1340,[313] a ne, kako piše M. Dinić, iz 1372. godine,[314]

successit, cum Vrosco coeco Rege Rassiae foedus abrupit etc....« (Stemmatographia..., 20). J. Rattkay stavlja čak da je u doba kralja Zvonimira hrvatski ban Pavao podvrgao cijelu Hrvatsku i u društvu sa Dubrovčanima »Comitatum Chelmi occupat et ad Rasciae Regnum subjugandum profiscitur. Verum Stephanus Caecus Rasciae Rex, numeroso conflato exercitu ocurrit Paulo Bano, cumque ab ingressu suorum finium arcet, Zuonimerus...« (G. Rattkay de Nagy Thabor, Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae, Vindobonae 2 1772, 56).

[313] Naime Lucius je stavio 1340. godinu i donio ovaj podatak u ovakvom prijepisu: »ex quosdam quinterno apud Doctorem Gliubauaz: Coram Nobilibus et Sapientibus Viris Dominis Capp. V. N. Marino Venerio ac Comite None Marino Cappello et Michaletto Faletro ad hec ducale dominium deputatis comparentes... cuis quidam tenor omnia talis est: Coram Uobis Nobilibus et Sapientibus Viris Dominis Marino Cappello et Micheletto Faletro Ciuibus Venetiarum deputatis a Ducali Excellentissimo Dominio ad recipiendum et causa recipiendi in dicta Ciuitate None testificaciones super sex capituis de quibus homines Pagi querelam et questionem contra Jadrenses mouerant coram dicto Ducali Dominio et etiam super aliis nouitatibus sique per dictos Jadrenses contra dictos Pagenses facte forent post motas questiones predictas pro ut habetur in litteris Ducalibus super predictis Domino Comiti Judicibus consilio et comuni Jadrensi destinatis nouissime continetur plenius.

Nos Volcigna quondam Guidonis de Matafar, et Franciscus quondam Pauli de Georgio Ambaxiatores et Sindici predictorum Domini Comitis Judicum et comunis dicte ciuitatis Jadre ad hec et alia ab eodem comuni siue a predictis Domino Comite Judicibus et consilio specialiter constituti pro ut aparet publico instrumento sindicatus quod apud uos est scripto manu Mauri de Vsiza publico Jadrensi notario et reformationum cancellario et Sindicario nomine dicti comunis Jadrensis contra Pagenses probare intendimus infrascripta non recedentes tamen a iuribus allegationibus et scripturis producentis peo parte dicti comunis Jadrensis super predictis nec eis intendentes derogare in aliquo imo uolant ipsa dicto comuni salua et saluas forre ita quod antea dictorum testium productionem, et depositionem et post dictum comune Jadrense tam corram uobis quam coram Ducali Dominio pro ut et quoties expedierat possit ipsa et ipsas exponere et producere in suum fauorem. In primis igitur super primo ex memoratis 6 capitulis capitulo quod incipit. In primis cogitur comune Pagi ligna comiti Pagensi et cetere... Super secundo... Probare intendimus et fidem facere quod predicti Pagenses de mandato comitis Jadrensis *iuuerunt ad infrascriptos exercitus* (S. A.). Videlicet ad exercitum Fluminis, ad exercitum contra Anconitanos. Item ad exercitum Corzule. Item ad exercitum Ferrarie. Item quod tempore D. Pauli Chroatorum Bani predicti Pagenses: de mandato communis Jadrensis iuuerunt in galeis et lignis ad Narentum causa, et occassione D. Mladeni filij d. B. Pauli qui Mladenus tunc temporis in carceribus Regis Rasie tenebatur... Jadrenses miserunt Pagenses ad exercitum Anconitanorum... quod q. Pagenses fuerunt missi de mandato Jadrensium ad exercitum Ferarie..., et *Narenti* (S. A.), quia hoc audiuerat dici a *cognatibus Sclauonie* (ovo je neko potcrtao: S. A.) *qui dicebant et Pagenses uenerant* (S. A.)...« (KAS — Ormar B — Ostavština I. Luciusa — Br. 541, str. 134—137).

koja je nedavno pronađena u ispisima I. Luciusa. Međutim, iako je Lucius ovu ispravu također upotrijebio, on je krivo prepričao njezin sadržaj, time što je naveo da je kod Drijeva (Lucius piše: Naronam), Mladen bio zarobljen kada je to brodovlje napalo to mjesto.[315] Čak je Lucius izveo iz svega ovoga da je u to doba kao Karlov pristaša Pavao ratovao protiv raškoga kralja i da je onamo onda poslao brodovlje, ne naznačivši da su to bile paške lađe. U vezi sa svim ovim mi bismo zaključili da ovo nije bila nikakva kaznena ekspedicija bana Pavla protiv raškoga vladara, koji mu je držao u zatvoru prvorođenoga sina. Naime, da je to tako nešto bilo, on bi sakupio i lađe svih svojih primorskih gradova, a u prvom redu Omiša, kojeg su stanovnici bili poznati kao odlični mornari i gusari. Zatim bi im se pridružili Ninjani, Šibenčani, Trogirani i Splićani. Ali od svega toga nije bilo ništa nego je samo u Drijeva išla paška mala mornarica (nikakva ratna) uz pristanak tada još mletačkoga Zadra,[316] tj. Venecije, koja nije željela nikakav sukob sa Srbijom. Znači, Pavao je išao s ovim brodovljem da dovede kući svoga sina i da se u vezi s tim sastane s Milutinom, kojemu je za nj sigurno morao dati veliku otkupninu ili je sve to prošlo u prijateljskoj formi?!

Svakako iza 1304. god. više ne nalazimo ni u jednoj povelji za vladanja Pavla Bribirskoga da se Mladen II naziva i knezom Huma,[317] nego samo bosanskim banom.

Iako je Pavao i dalje dosljedan u svome tituliranju »banus Croatorum«, on 1305. god. dodaje tome ponosnome naslovu i nešto jači dodatak »et tocius Bosne dominus«, što bi značilo da je cijela Bosna uistinu bila u njegovoj potpunoj vlasti, kojoj su se pokoravali svi tamošnji feudalci, a jedan od najvjernijih je bio upravo njegov rođak Hrvatin sa svojim sinovima i ostalom svojtom. No nije samo cijela Bosna bila njegov apsolutni »dominium« nego je to bila i Hrvatska i Dalmacija u onim već prije određenim granicama po Karlu II. Zato ovaj »banus Croatorum« s punim pravom i suvere-

[314] Naime ovaj podatak (Item quod... tenebatur), koji se odnosi na bana Pavla, sa datumom od 1372. g., donosi M. Dinić na osnovu prijepisa, koji mu je iz Luciusove ostavštine svojevremeno uručio pok. M. Barada (M. Dinić, o. c., Zbornik... 7, 6 i bilj. 24). Svakako je čudno odakle Baradi ovaj proizvoljni datum, kada upravo Lucius sa strane dodaje 1340. godinu?!

[315] M. Dinić, o. c., 6.

[316] Naime dozvolom onoga Zadra, kojim je knezovao Ivan Superancije, a ne onakvoga, kada je ondje bio knez Petar Foscari (Gl. SCD VIII, 52 — 5. VII 1303, 54 — 30. VII 1303, 65 — 29. XII 1303, 71 — 1303, 73 — 12. I 1304, 74 — 27. I 1304, 77 — 13. II 1304, 78 — 25. III 1304, 85 — 13. VII 1304, 86 — 19. VII 1304, 90 — 26. XI 1304).

[317] Da li je pak onaj Jirečekov »comes Constantinus« Nelepić, kako to hoće M. Dinić, i da je vladao nekim humskim županama od 1303—1306. (Gl. M. Dinić, o. c., 1—11), ostaje i dalje u znaku pitanja i treba još jedanput pristupiti reviziji svega toga.

nošću, nikoga ne pitajući, raspolaže svojim »dominijumom« i »banatom«, gdje se njegovoj vlasti pokoravaju bez pogovora svi kastelani, knezovi, činovnici, plemići i ostali njegovi vjerni (fideles).[318] I dok se u jednoj svojoj darovnici u korist Rabljana (4. I 1307) uobičajeno titulira sa »banus Croatorum et dominus Bosne«, na pečatu ove iste povelje opet se piše »tocius Sclavonie bani«,[319] ne obaziruć se na to što se ove i slijedeće godine (1308) Henriku Gisingovcu obraćaju i papa i druge crkvene ličnosti kao »duci Sclauonie«.[320] Za ovo je vrijeme Pavao neprekidno u dobrim odnosima s mletačkim vlastima u Zadru i na Rabu, što potvrđuju suvremeni izvori. Čak je mletački knez Raba Marko Michieli bio prisan i lični prijatelj ovoga bana, čijega sina Jurja, poput njegovoga istoimenog strica, imenuje »comite Dalmatie« ili »civitatum Dalmatie«. Inače je iz svoga stalnoga sjedišta Skradina Pavao budno pazio na prilike u Dalmaciji, što se najbolje može uočiti iz banova oštrog stava prema Trogiru, čiji je knez bio njegov sin Juraj II. Naime Trogirani su pravili razne ispade i neprijateljstva prema banu Pavlu i njegovim ljudima, te ih je prisilio na kapitulaciju i mir.[321] No nije se samo Pavao miješao u upravne prilike pojedinih svojih gradova nego je čak svojim ličnim učešćem nastojao da rješava i crkvene sporove kao npr. u skradinskoj biskupiji. Naravno da je tom prilikom stajao na strani skradinskoga biskupa. Kako je pak rimskoj kuriji bilo neobično stalo da dobije Pavlov pristanak za provođenje reda na njegovu području, ona nije štedila s laskanjima, nazivajući ga ne samo banom Hrvata i gospodarom čitave Bosne nego i ljubljenim i odanim u Kristu sinom.[322] No upravo 1308. godine, kada se ovako titulira Pavao Bribirski, Milutin je u potvrdi ugovora s Karlom Valoisom (1308), koji je težio da obnovi Latinsko Carstvo,[323] označen kao »Hurosius Dei gratia Dalmacie, Croacie, Dyoclie, Servie ac Rasie rex et dominus totius maritime regionis«.[324] To je bio vrlo pretenciozan naslov za jednoga suverena, koji je u ovo doba usmjerio svoje osvajačke planove sasma u drugom pravcu, tj. prema jugu Bizantinskog Carstva, a ne prema Ugarskoj, Hrvatskoj i Dalmaciji.

Kada je Karlo Robert konačno okrunjen ugarskom krunom na najsvečaniji način u Budimu (15. VI 1309), toj svečanosti nije prisustvovao ni jedan član bribirske kuće, pa tako ni Pavao, kojega je zastupao splitski nadbiskup Petar. Sada je Karlo mogao da uredi

[318] SCD VIII, 132, 133.
[319] Vj. Klaić, Povjest Hrvata... I, 271.
[320] SCD VIII, 144; Vj. Klaić, Hrvatski hercezi..., 128, bilj. 1.
[321] SCD VIII, 185, 186 (29. i 27. VI 1308), 186 (27. VI 1308), 187 (29. VI 1308), 196, 197 (5. VIII 1308).
[322] SCD VIII, 199, 206 (12. VIII 1308 — 6. II 1309).
[323] K. Jireček, o. c. I, 197.
[324] K. Jireček, o. c. II, 14, bilj. 87; M. Dinić, o. c., 7.

prilike u Slavoniji, gdje je postao ban Stjepan Babonić.[325] No Hrvatska i Dalmacija ostale su i dalje netaknute od kraljeve intervencije sve do smrti moćnoga Pavla, koji je poslije 1299. godine dao načiniti pečatnik i na njemu ovjekovječiti svoju ponosnu titulu »Croatorum dominus et Bosne«. Samo ovaj pečatnik on nije uvijek upotrebljavao. Izgleda da je to većinom činio onda kada je pisao napuljskom kralju Karlu II, koji ga je i jedini na taj način titulirao. Najradije se je služio nazivom »banus Croatorum et dominus tocius Bosne«, kojim mu se je i papinski dvor obraćao, a najrjeđa mu je titula bila »dominus Dalmatie«, koju mu je samo jedanput dao napuljski kralj (26. VII 1311?).[326]

Godina 1310. odvijala se je u nastojanju papinske kurije da najoštrijim mjerama suzbije trgovanje s Mlečanima na jadranskoj obali. U vezi s tim je u samome Trogiru uz dozvolu tamošnjega kneza Pavla II Bribirskog, sina bana Pavla, provedena stroga istraga, povezana sa zakletvom, tko je od stanovnika toga grada u tome sudjelovao. Rezultat je bio: da nitko ne zna o tome ništa. Međutim je pak došlo na vidjelo da su sam ban, njegovi sinovi i podanici i te kako trgovali s Venecijom, pa ih je zato papa Klement V ekskomunicirao, a onda na ličnu molbu Pavla Bribirskog skinuo sa svih njih ovu ekskomunikaciju uz obavezu da to više ne čine.[327] Istom dakle poslije toga oslobođenja od ekskomunikacije mogao je Pavao računati na papinu pomoć glede Zadra, koji se je odmetnuo od Republike sv. Marka i izabrao njegova sina Mladena II za svoga kneza.

Usporedo s time morao je Pavao na odlučan i oštar protest napuljskog dvora obuzdavati svoje podanike i vazale, tzv. dalmatinske gusare, koji su ugrožavali i terorizirali na sve moguće načine predjele Abruzza i Apulije.[328] To znači da su oni gusarili i na jednoj i na drugoj strani Jadrana i dolazili čak do krajnjega juga Italije, čije su stanovnike (Apulije) i sami Zadrani kao podanici Venecije bili obavezni smatrati neprijateljima.[329]

Kada je Zadar došao pod vlast dinastije Bribiraca, Pavao je, postigavši i taj svoj krajnji cilj, proveo zadnje dane svoga života u nastojanju da ovaj grad od strateške važnosti, svim raspoloživim sredstvima, a napose dalmatinskim putem sačuva i odbrani od ratoborne Venecije, koja ga je ugrožavala s nezaštićene morske strane.[330] Ban Pavao je oduvijek imao tijesne i prijateljske veze sa Zadrom, a napose s njegovim istaknutijim građanima, koje je uzimao u

[325] Vj. Klaić, Povjest Hrvata... II/1, 12, 13.
[326] SCD VIII, 286.
[327] SCD VIII, 266, 284.
[328] SCD VIII, 286, 287.
[329] SCD VIII, 262 (24. IV 1310).
[330] Gl. Vj. Klaić, o. c. II/1, 14—23.

svoju službu (npr. u gradu Splitu kao potestate ili kao svoje opunomoćenike i poslanike za mirovne pregovore) i zapošljavao ih po cijelom svome teritoriju, od kojega će jedan dio postati nova tvorevina njegova sina Mladena II: principat Dalmacija. Inače je najradije boravio u Skradinu, gdje mu je bilo središte vlasti, i u Ninu, gdje je dugo vremena knezovao njegov brat Juraj. Moglo bi se čak reći da je iz Nina provodio svoje planove kako da predobije za se Zadrane i istjera iz toga grada mletačke upravljače.

*

Kada se sada ova legendarna ličnost sagleda sa svih strana, koje smo kritički osvijetlili raznim vrstama izvora, onda se može sa sigurnošću reći da ban Pavao Bribirski, »Croatorum dominus et Bosne«,[331] spada svakako među najveće hrvatske vladaoce, koji doduše nije imao kraljevsku krunu poput tolikih drugih slavenskih knezova, ali ju je mogao u onom interegnumu uzeti da je htio.

Ovim našim prikazom ne znači da je sve rečeno o njemu. Ovo je samo novi pokušaj da se predobiju naši mladi povjesničari da preuzmu dalju obradbu doba i ličnosti Pavla Bribirskoga, nastavljača hrvatske državnosti, koju je on predao u ruke svome sinu Mladenu da je dalje izgradi i poveže čak s krunom, kao što su to u pravi čas učinili Kotromanići.

Ali prilike su bile jače od Mladena II, »comitis Jadre, principis Dalmatie et secundi banis Bosnensis«, koji se od 1312. god. naziva i »Croatorum et Bosne banus et Jadrensis perpetuus comes«.[332] I na kraju se može kazati da je Pavao, uzimajući naslov »banus Croatorum« ili još vrhunskiju titulu »Croatorum dominus«, kojom ga i drugi vladari tituliraju, a koja je potvrđivala da on nikoga nad sobom ne priznaje, ipak označio što mu je krajnji životni cilj.

[331] Evo, prema izvornim podacima, šaroliki kronološki nanizani spektar njihovih titula:

a) U poveljama: Potestas Traguriensis (1272—1273); comes Spalatensis (1272—1277); banus maritimus (1273—1275, 1282, 1284, 1290); banus Sclauonie (1283); domini Sclauoniae et Dalmatiae (1291. Pavao sa braćom Jurjem i Mladenom I); banus Chroacie Dalmacieque (1292); banus Croatorum /Chroatorum, Crabatorum/ (1293—1312); banus maritimus, dominus Croatorum (1295); banus totius Choruacie (1298); banus Coruacie, Dalmacie et dominus Bosne (1299?); banus Crohatie et comes civitatum Dalmacie (1303); banus Croatorum et tocius Bosne dominus (1305, 1308); banus Croatorum et dominus Bosne (1307—1308, 1311); banus Paulus Chroatorum Bosneque dominus (1311); dominus Dalmatie (1311); dux Dalmatie et Croatie (1370).

b) na novcu: Dux Paulus (1301—1312).

c) na pečatu: banus tocius Sclavonie (1300, 1307).

d) na pečatniku: Croatorum dominus et Bosne (iza 1299. godine).

[332] SCD VIII, 295 (21. X 1311), 308 (23. VI 1312).

Pa ipak nije nikada pomišljao da granice svoje državine pomjera preko Gvozda, tj. da obuhvati i srednjovjekovnu Slavoniju, jer da je to htio on bi to s uspjehom i ostvario, a dokaz za to je njegovo brzo zauzimanje Bosne, koju je automatski uključio u svoj »dominium«. Inače Pavao Bribirski cijelu Hrvatsku, kojom banuje ili vlada, naziva čak »regnum Choruatorum« (26. XII 1298), tj. on joj daje onu istu titulu kao i svojevremeno Trpimir. Samo se taj naš knez iz 9. stoljeća u vezi s ovim naziva i »dux Chroatorum«.[333]

Poznato je da je i Pavao Bribirski imao naslov »dux« i da ga se još 1370. godine sjećaju na papinskom dvoru kao *»ducis Dalmatie et Croatie«*[334] (S. A.). Ali nam zato ipak nije poznato da se je i u jednoj povelji ili na pečatu u vezi s imenom »Hrvati« pisao drugačije nego li »banus Croatorum« ili »Croatorum dominus«. Time se ne isključuje mogućnost da je nosio i titulu »dux Croatorum«,[335] koja mu je logički u cijelosti i pripadala, a upravo su se tom titulom kitili brojni hrvatski narodni vladari.

[333] Codex diplomaticus... I, 5, 4 (4. III, 852).

[334] SCD XIV, 249.

[335] Ovakva intitulacija (ili slična) bez devocijske formule »dei gratia«, koju nema nigdje Pavao ni u jednoj vrsti svojih titula, ni najmanje ne umanjuje njegovu državničku i vladarsku samostalnost i nezavisnost. Naime, poznato je npr. da si i neke svjetovne i crkvene ličnosti kao što su čak razne vrste vladaoca i vladarčića, te neki slavonski banovi (npr. Nikola), pa prepoziti, biskupi i nadbiskupi u našim i stranim poveljama stavljaju izraz »dei gratia«, što ipak ne znači da su oni time nezavisni — nego obratno!

THE BAN PAVAO BRIBIRSKI — »CROATORUM DOMINUS«

Summary

Very exhaustively and scientifically the author has studied all printed sources as well as the so far unknown archival material (and material monuments) relating to the personality and multiple activity of Pavao Bribirski, including events having taken place in Croatian lands and those parts of Europe to which this prominent feudal lord of ours can be related.

Although also our other scientific researchers and historians have written on Pavao Bribirski, the author has contrived to reach a number of wholly contrary and new results based on contemporary sources. This in the first place relates to Pavao's official title of »Croatorum dominus«, which the author compares with the same title »dominus« in other countries in the Balkans and in one part of Europe as well as with the borders of his »dominium«. The author further maintains that the Charter of Andrija II (III) of 1293, which had allegedly been issued in favour of Pavao and his brothers, was an ordinary forgery. The author is paying special attention to the relations between Pavao and the Serbian king Milutin, correcting some errors on the part of M. Dinić in respect of this matter. Similarly, he treats at some length of the attitude of Pavao Bribirski towards Zadar and the inhabitants of this town, many of whom were engaged at his court etc. Pavao was in the possession not only of the titles of »banus Croatorum« and »Croatorum dominus«, but likewise of the full title of »dux«, with only a crown missing to be placed upon his head.

However, he did not do this for certain reasons, which to the present day have remained unknown.